

Boris Golec

Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja

UDK 929.5 Valvasor

GOLEC, Boris, dr., doc., višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja

Zgodovinski časopis, Ljubljana 61/2007 (136), št. 3–4, str. 303–364, cit. 330

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De.)

Ključne besede: Valvasor, polihistor, Bogenšperk, Krško, Medija, Gracarjev turn, plemstvo, rodoslovje

Kljub dvema znanstvenima monografijama in obsežni bibliografiji o polihistorju Janezu Vajkardu Valvasorju (1641–1693) je ostalo slabo obdelanih več vprašanj, ki zadevajo zlasti njegovo zasebno življenje, družino in zapuščino. Valvasor, kot vse kaže, ni bil upravičen do uporabe baronskega naslova, večina njegovih trinajstih otrok pa se je očitno rodila na potovanjih po »tujini«. Umrli je v Krškem, vendar v drugi hiši, kot je veljalo že od leta 1859. Tudi njegov pokop v rodbinsko grobnico na Mediji ostaja odprto vprašanje, saj tam »uradno« ni bil zabeležen. Vdovi je ostal le manjši del Valvasorjeve zapuščine, zato si je morala pomagati z lastnimi sredstvi in sorodniki. Po več kakor enem stoletju je bila ponovno odkrita njuna najmlajša hči Regina Konstancija, za katero se je izkazalo, da je edina od Valvasorjevih otrok imela tudi vnuke in da njeno potomstvo živi še danes.

UDC 929.5 Valvasor

GOLEC, Boris, PhD, Assistant Professor, Senior Scientific Collaborator, Milko Kos Historical Institute, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Hitherto Unknown and Surprising Findings about the Life, Family, Death, Gravesite, and Legacy of Janez Vajkard Valvasor

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 61/2007 (136), No. 3–4, pp. 303–364, 330 notes

Language: Sn. (En., Sn., De.)

Key Words: Valvasor, polyhistor, Bogenšperk, Krško, Medija, Gracarjev Turn, nobility, genealogy

Despite two scholarly monographs, in addition to an extensive bibliography, on polyhistor Janez Vajkard Valvasor (Johann Weikard Valvasor, 1641 – 1693) some aspects of his personal life, family, and legacy have not yet been precisely determined. It seems that Valvasor was not entitled to use the rank of baron, and that most of his thirteen children were born while he was travelling "abroad". Although it is true that he died in Krško the house that since 1859 had been generally known as the one in which he had passed away is not the correct one. The fact that Valvasor was buried in the family tomb in Medija remains equally vague for he had not been "officially" registered in Medija. His widow, who inherited only a minor part of his legacy, had to rely on her own resources and on the benevolence of her relatives. After over a century, yet new facts concerning their youngest daughter Regina Konstanzija have been discovered. According to them, Regina was the only Valvasor's child who had grandchildren and whose descendants have been traced to the present.

»O Vajkardu, ki ni hotel biti kranjski Janez. O baronu, ki to pravzaprav sploh nikoli ni bil. Kje so se v resnici rojevali Valvasorjevi otroci. O polihistorjevem izmišljenem in resničnem zadnjem domu v Krškem. Valvasorjev grob na Mediji uradno ostane prazen. Polihistorjeva spretna vdova reši družino uboštva. Njuna doslej neznana hči je edina, iz katere izidejo nadaljnji rodovi Valvasorjevega potomstva vse do danes.«

Če bi bilo pričujoče besedilo napisano pred dobrimi tremi stoletji, v Valvasorjevem pripovednem slogu in v skladu z uredniško zasnovo Slave vojvodine Kranjske, bi v krepkem tisku pod naslovom najverjetneje srečali zgornje podnaslove posameznih vsebinskih sklopov. V njih bi bilo zajeto vse bistveno, o čemer bi nato natančneje spregovoril sestavek. Valvasor je bil skratka iz (rdečega) mesa in (modre) krvi, s samovoljno privzetim baronskim naslovom, končna usoda njegovega mesenega telesa ni povsem dognana in ni bila nujno skladna z dose-danjo razlago, biološko potomstvo pa je podedovalo še vse drugačno kri in gene, zato so polihistorjevi talenti v nadaljnjih rodovih izginjali in se tu in tam spet pojavljali.

Delo Janeza Vajkarda Valvasorja je bilo v našem in tudi širšem prostoru tako enkraten in univerzalen pojav, da je že s svojim obsegom (pre)obilno zaposlilo njegove proučevalce.¹ Za Valvasorja samega, njegovo osebnost in celo za nekatera ne nepomembna biografska dejstva je ob vsej količini in veličini njegovega opusa ostalo malo prostora in zanimanja. Povedano velja še posebej za polihistorjeva zadnja leta, od izida Slave vojvodine Kranjske leta 1689 do smrti jeseni 1693, prav tako za usodo družinskih članov in tem bolj za nadaljnje potomstvo. Valvasor po natisu Slave pač ni mogel ustvariti ničesar vsaj približno tako pomembnega, dejanja in zasluge njegovih otrok pa še zdaleč niso bili primerljivi z očetovo veličino. V obeh monografijah o kranjskem polihistorju, izdanih v minulem stoletju, Radicsevi iz leta 1910 in Reispovi z letnico 1983, je zato zelo površinsko obdelano zlasti Valvasorjevo sklepno življenjsko poglavje v Krškem, ki je trajalo vsega nekaj mesecev leta 1693.² Iz tega časa so Valvasorjevi proučevalci namenili nekaj več pozornosti samo datumu smrti in kraju pokopa, ne da bi se v to natančneje poglobili. Nihče se ni sistematično ukvarjal niti s polihistorjevo zapuščino, tako okleščena in skromna se je namreč zdela, popisana v dveh zapuščinskih inventarjih nekaj tednov po njegovi smrti. Nadaljnja usoda vdove in otrok pa je bila sploh že povsem postranska reč.

Tudi pričujoča razprava ne prinaša natančnega izrisa Valvasorjevega portreta, kar se je kot ena od prihodnjih nalog zgodovinarjev izpostavilo na simpoziju ob 300-letnici njegove smrti v Ljubljani 1989.³ Obravnava namreč samo izbrana vprašanja o polihistorjevi osebi in njegovih družinskih članih, predvsem tista, za katera so prišla na dan nova dejstva. Ta so bila nato glavno vodilo pri odpiranju starih-novih vprašanj. Pokazalo se je, da niti mnogi doma dostopni neposredni viri še niso bili znani in izčrpani, nekatera že znana dejstva so potonila v pozabo, druga pa ob pritegnitvi doslej neupoštevanih virov zahtevajo drugačno interpretacijo.

I. Valvasorjevo ime, baronski naslov, dom, družina in družinsko življenje

Vprašanje, kako so Valvasorja klicali njegovi domači in prijatelji, resda ni primarnega pomena in ga niti ne bi načenjal, ko se nanj ne bi sam ponudil nedvoumen odgovor. Janez Vajkard je bil za domače, znance in prijatelje samo Vajkard, in ne Janez, kaj šele nepraktično dolgi Janez Vajkard. To nam med uradnimi pisanji razkriva ukaz štajerskega deželnega glavarja in stanovskih poverjenikov, naslovljen 17. avgusta 1683 zgolj na Vajkarda Valvasorja, tedaj v vlogi stotnika kranjske deželne vojske pri obrambi štajerskih meja prvo leto dunajske vojne proti Turkom.⁴ Posredno potrditev povedanega najdemo že prej v omembah bogenšperškega gospoda v krstni matični knjigi župnije Šmartno pri Litiji. Ko je 4. oktobra 1678 botroval nekemu plebejskemu otroku, je naveden le kot »Illmus Dnus Dnus Weicardus« (!), torej brez prvega krstnega imena Joannes. Leto dni zatem, 2. oktobra 1679, je šmarski župnik pri

¹ O stanju raziskanosti Valvasorjevega življenja in dela prim. B. REISP, Dosedanje raziskave o Valvasorju in nekatera odprta vprašanja. V: *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*, Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave 1990, 17 sl.

² P. RADICS, *Johann Weikhard Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*, Laibach: Verlag der Krainischen Sparkasse 1910, 245–252; B. REISP, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*, Ljubljana: Mladinska knjiga 1983, 268–272.

³ Prim. V. SIMONITI, Janez Vajkard Valvasor – stotnik kranjskih deželnih stanov. V: *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*, Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave 1990, 103; B. REISP, Dosedanje raziskave (kot v op. 1) 22.

⁴ Po objavi dokumenta v: P. RADICS, Valvasor-Studien XXVI. Die Schreiben der steiermärkischen Landschaft 1683 an Johann Weikhard Freiherrn von Valvasor und an die krainische Landschaft. V: *Laibacher Zeitung* 115, 1896, 331.

krstu sina Volfganga Vajkarda pomotoma še njega označil kot Volfganga Vajkarda (*Illus. Dni Wolffgangi Weichardi Valvasor*), kar posredno pove, da so Valvasorja tudi širše poznali zgolj kot Vajkarda oziroma Bajkorta. Prvo krstno ime Janez je prav tako izpuščeno 21. aprila 1683, ko je bil krščen njegov sedmi otrok Janez Ludvik, sin »Illusmi Dni Baichardi Valvasor ex Bogenspergk«. Poimenovanje »Baichard« in zapis botrovega imena »Joannes Bechardus« pri botrovanju 25. januarja 1678 pa pričata še o nečem. Izgovorjava začetnega glasu v pri osebnem imenu Vajkard je v »kranjščini«, zelo verjetno pa tudi v kranjski nemščini, prešla v b: Bajkard oziroma Bajkort.⁵ Tako imamo zdaj še potrditev »ustreznosti« polihistorjeve slovenske naslovitve *Janez Bajkort* in hrvaške *Ivan Bajkard* v rimanih posvetilih k prvi knjigi Slave.⁶

Da Bajkort za domače in prijatelje ni bil Janez, je pogojevala že takratna plemiška etiketa. Janez namreč ni bilo plemiško, temveč splošno razširjeno krstno ime.⁷ Poleg tega je imel Janez Vajkard v isti sorodstveni črti kar šest bratov in polbratov Janezov (!) – dva starejša brata Janeza, ki sta kmalu umrla, ter štiri brate s prvim imenom Janez: starejšega polbrata Janeza Karla, starejšega pravega brata Janeza Ditriha ter mlajša brata Janeza Herbarda in Janeza Ferdinanda.⁸ Pri vsej zmešnjavi, ki bi lahko nastala ob tolikih Janezih, s tem imenom gotovo niso klicali nikogar, ampak morda z dvojnim imenom kvečjemu Janeza Ditriha. Valvasor mu pravi *Hans Dietrich* in pove, da se je iz dežele izselil, molči pa o razlogu; Kranjsko je zapustil zaradi razdedinjenja, ki ga je povzročila njegova poroka s stánu neprimerno nevesto.⁹

Kaj je »stánu primerno«, je bilo sicer moč razlagati tako ali drugače, kakor se je moglo »stan« in »naslov« po potrebi tudi prilagoditi. Videli bomo, da Valvasor tu ni bil izjema, temveč otrok svojega časa in »žrtev« lastne nečimrnosti. Domala nič manj kakor osebno ime Janez Vajkard je s kranjskim polihistorjem povezan njegov baronski naslov. Vendar je tega nosil šele v poznih letih, ko je bil že priznan znanstvenik. Znano je, da se kot baron ni rodil, temveč je »barona« pritaknil svojemu plemenitenemu priimku veliko let potem, ko so bili njegovi starši že pokojni. Od kdaj natanko je bil torej do njegove uporabe upravičen? Stvar ni tako preprosta in je bila, gledano strogo pravno, močno sporna. Edina povzdignitev Valvasorjev v višji plemiški naziv je namreč cesarjeva podelitev dednega baronskega naslova 17. novembra 1667, ki pa Janeza Vajkarda ni zajela. Leopold I. je namreč baronstvo podelil samo nekaterim Valvasorjem: polihistorjevemu starejšemu polbratu Karlu († 1697), takrat že poverjeniku kranjskih deželnih stanov, ter otrokoma njunega pokojnega bratranca Janeza Krstnika Valvasorja († 1650) iz druge, Adamove rodbinske veje, tj. Adamu Sigfridu (1649–1699) in Ani Elizabeti.

⁵ Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL), ŽA Šmartno pri Litiji, R 1674–1688, 25. 1. 1678, 4. 10. 1678, 2. 10. 1679, 21. 4. 1683.

⁶ Pseudonimni Jožef Zizenčeli (Josephus Sisentschelli) ga imenuje, prečrkovano v sodobni slovenski črkopis: »žlahtnu rojeniga gospuda Janeza Bajkorta Valvasorja, frajerja iz Mudije inu Zavrha« itd., neznani kajkavski pesnik in zelo podobno Pavao Ritter Vitezović v dalmatinski hrvaščini pa: »presvitloga/prisvitloga gospodina, gosp.(odina) Ivana Bajkarda Valvazora, slobodnoga gospodina« itd. (J. W. VALVASOR, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach 1689, I. Buch, s. p., uvodne strani).

⁷ Tudi drugi mož Valvasorjeve vdove pl. Buset se je imenoval Janez Herbard, a ga večkrat zasledimo le kot Herbarda, kakor so ga dejansko klicali (prim. npr. njegov zapuščinski inventar v: Arhiv Republike Slovenije (= ARS), AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (= Zap. inv.), šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, str. 5, 24, 42).

⁸ P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 343–348; J. B. WITTING, Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. V: *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV, Wien 1894, 143. – Umirajoča mati Ana Marija v svoji oporoki, datirani 10. junija 1657 na Mediji, vse svoje sinove Janeze imenuje *Hans: Hans Weikhardt, Hans Herwardt* in *Hans Ditrich* (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3).

⁹ Valvasor v Slavi le dva umrla brata imenuje *Johannes*, najstarejšega polbrata zgolj *Carolus*, starejši brat nosi ime *Hans Dietrich*, samega sebe navaja kot *Johann Weichard*, mlajša brata pa sta zanj *Joh. Herbardus* in samo *Ferdinandus* (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v opombi 6) IX, 109). O razdedinjenju Janeza Ditriha in njegovem odhodu iz dežele gl. B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 59–60, 290, op. 49.

Po svojih posestvih Mediji, Belneku in Zavrhu so novi baroni dobili predikat: »Freiherren und Freiherinnen von Galleneck, Herren und Herrinen zu Wildeneck und Neudorf«.¹⁰ Naš polihistor je pozneje običajno uporabljal skrajšani predikat »zu Galleneck und Neudorf«, morda zato, ker Belnek prav v času njegove publicistične dejavnosti ni bil v rodbinski posesti. O tem, kdaj je baronski naslov prešel s sorodnikov na njegovo osebo in potomce, pa Valvasor pomenljivo molči, čeprav navaja v Slavi tudi prenekatero povsem nebitveno podrobnost. Branko Reisp razlaga ta molk z morebitnimi nejasnostmi ali razhajanjem glede uveljavitve baronstva pri vseh rodbinskih vejah.¹¹ Toda danes o »domnevnih nejasnostih« že lahko govorimo s popolno gotovostjo. Baronski naslov preprosto ni mogel preiti na Janeza Vajkarda avtomatično, z »dedovanjem« po polbratu, ampak bi moral biti njemu samemu (in njegovi rodbinski veji) podeljen s posebnim pravnim aktom, ki pa ga očitno nikoli ni bilo.

Ko sta Karlova in mlajša rodbinska linija leta 1667 dosegli povzdignitev v baronstvo, se je 26-letni Janez Vajkard že osem let večinoma mudil v tujini in se vrnil domov šele dobra štiri leta pozneje. V času, ko se je na dvoru odločalo, kdo od Valvasorjev bo postal baron, se je jeseni 1666 sicer znašel na Dunaju, a za namere svojih sorodnikov prejkone sploh ni vedel. Zatem je po suhem in po vodi križaril od Anglije in Danske do severne Afrike in se, sin že dolgo pokojnega in za baronstvo »premalo zaslužnega« očeta, čez dobrih pet let vrnil v domovino, kjer je del njegovega sorodstva medtem brez njega in glavnine njegovih sorojencev »prestopil« mejo baronstva ter se ravno udobno namestil na lovorikah nedavne pridobitve.¹² Naslova si zdaj Janez Vajkard ni mogel preprosto privzeti, zato ga tudi dolgo ni uporabljal. Še leta 1679 je v albumu *Topographia Ducatus Carnioliae moderna* dodal baronski naslov le dejanskima baronoma Adamu Sigfridu in svojemu polbratu Karlu Valvasorju, ne pa tudi bratu Janezu Herbardu in sebi. Baronski naslov se ob njegovem imenu javno, čeprav le kot kratica L. B. (liber baro), pojavi prvič leta 1681, a tedaj kar trikrat: v Vitezovičevi pozdravni pesmi v albumu *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae*, v posvetilu k izdaji *Topographia Carinthiae Salisburgensis* in v naslovu zemljevida Kranjske, priloženega Schönlebnovemu delu *Carniolia antiqua et nova*.¹³ V nobenem od navedenih primerov ga ni uporabil Janez Vajkard sam, temveč je »podeljenega« od prijateljev le previdno »tiho toleriral«. Z baronskim naslovom se je po zadnjih ugotovitvah sicer dal »počastiti« od drugih že prej, najpozneje od leta 1678 dalje. Ko je 25. januarja 1678 prvokrat nastopil kot krstni boter v šmarski krstni matici, ga še nima, ko pa sta z ženo botrovala 4. oktobra istega leta, je Janez Vajkard naveden kot »Liber baro Valvasor«. Ana se teden dni pozneje pojavi v vlogi botre kot »Baronissa Valuasorin«, vendar pri svojih poznejših botrovanjih zopet ni baronica.¹⁴ Baronski naslov razumljivo pogrešamo pri njuni poroki leta 1672 in tudi pri krstih treh otrok v Šmartnem med letoma 1674 in 1683.¹⁵ Odsotnost »barona« je toliko bolj razumljiva 2. oktobra 1679 ob krstu

¹⁰ K. F. FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 5. Band, Schloss Senftenegg: Selbstverlag 1974, 148. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 54 (v opombi navaja kot vir »K. k. Adelsarchiv in Wien«). B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 61.

¹¹ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 62 in 291, op. 55. O istem vprašanju prim. tudi B. REISP, Dosedanje raziskave (kot v op. 1) 23. – Radics je pred stoletjem zapisal le, da je »danes še vprašljivo«, kdaj je baronstvo prešlo s polbrata Karla na Janeza Vajkarda, in da se baronski naslov pojavi v njegovih delih »že« leta 1681 (P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 54).

¹² Prim. B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 62, 81.

¹³ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 62.

¹⁴ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1674–1688, 25. 1. 1678, 4. 10. 1678, 11. 10. 1678, 28. 4. 1680, 4. 4. 1685, 2. 7. 1685.

¹⁵ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, P 1660–1720, 10. 7. 1672; R 1665–1674, 29. 4. 1674; R 1674–1688, 2. 10. 1679, 21. 4. 1683.

sina Volfganga Vajkarda, saj je bila otrokova botra čisto prava baronica Kheysell.¹⁶ Zadevi na rob povejmo, da cerkvene matice sicer niso zanesljivo merilo za plemiške naslove. V njih srečamo tako nebarone, pod duhovniškim peresom »povzdignjene« v baronski stan, kakor tudi dejanske barone brez izrecno navedenega naslova.¹⁷

Za ugotavljanje, kdaj si je Janez Vajkard »javno prisvojil« baronstvo svojih sorodnikov, so zgovornejši njegovi lastni podpisi. Prvič se je opogumil po vrnitvi z vojaškega pohoda jeseni 1683, torej tedaj, ko se je njegova vojaška kariera za vedno končala in je meč zamenjal s peresom.¹⁸ V tiskanem izkazu za podrejene vojake, ki nosi datum Ljubljana, 31. oktobra 1683, se je izstavitelj stotnik Janez Vajkard Valvasor naslovil s »Freyherr zu Gallenegg und Neudorff«.¹⁹ Izkaz, ki ga je šele konec 19. stoletja odkril Peter Radics v daljnem Londonu,²⁰ je dosegel le malo ljudi in je bil bržkone nekakšen Valvasorjev preizkus, do kod sme seči s svojo smelostjo.²¹ Priprave na samostojni javni nastop kot baron so dotlej potekale že nekaj časa, vsaj v polihistorjevi glavi. Valvasorju kot stotniku dolenske ali spodnje četrti, ki je tisto poletje povedel svojo četo v obrambo štajerskih meja, je očitno vlivalo pogum naslavljanje z baronom,²² kot ga je bil med trimesečnim bivanjem v sosednji deželi deležen s strani štajerskih deželnihi oblasti. Kajpak je tudi sam poskrbel, da so ga Štajerci poznali kot barona, nakar se izkazane časti in naslova nikakor ni branil. Pravzaprav bi lahko rekli, da je kranjskega polihistorja »povzdignilo med barone« prav njegovo poveljevanje zaledni enoti v vojni proti Turkom. Ko se je namreč 7. avgusta odpravljal na pot, ga instrukcija stanovskih poverjenikov domače Kranjske naslavlja samo kot plemenitega gospoda,²³ slabše poučeni štajerski stanovi pa ga v svojem ukazu deset dni pozneje, 17. avgusta, že imenujejo baron (*Freiherrn von Valvasor*)²⁴ in tako tudi v nadaljnjih ukazih.²⁵ Vse to ga je moralo samo še dodatno opogumiti, da je »barona« javno pritaknil k svojemu imenu v omenjenem obrazcu vojaškega spričevala, natisnjenem neposredno po vrnitvi v Ljubljano.

¹⁶ Baronica Katarina Kheysell je za povrh označena tudi kot rojena (*nata*) baronica Witzenstein. Rodbina Kheysell je baronski naslov sicer prav tako pridobila šele nedavno, leta 1668 (K. F. FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 3. Band, Schloss Senftenegg : Selbstverlag 1972, 13), Witzensteini pa le leto dni prej (K. F. FRANK, *Standeserhebungen* 5 (kot v op. 10) 233), zato baronica Kheysell baronstva ni prinesla že na svet, ampak ga je, kot toliko drugih, pri dekliskem priimku uveljavljala za nazaj. Malo za Janezom Vajkardom je pri krstu svojega predzadnjega otroka 24. januarja 1680 označen kot baron tudi njegov brat Janez Herbard z Medije († 1681); takrat je v krstni matici sploh edinokrat baron, pri čemer sta bila otrokova botra pravi baron Franc Erazem Moscon in njegova žena Ana Eleonora roj. grofica Tattenbach (NŠAL, ŽA Vače, R 1673–1689).

¹⁷ Polbrat Karel Valvasor, ki je bil od leta 1667 resnično baron, nastopa 29. aprila 1674 kot krstni boter polihistorjevega najstarejšega otroka le z naslovom »Illmus Dnus Dnus«, Janez Krstnik baron Witzenstein pa 21. aprila 1683 pri krstu sedmega Valvasorjevega otroka podobno samo kot »Illmus Dnus« (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1674–1688).

¹⁸ Funkcijo enega od pehotnih stotnikov je z gotovostjo obdržal do konca osemdesetih let, vendar sklica deželne vojske niti pred niti po letu 1683 praktično ni bilo več. Stotniški položaj je Valvasorju pomenil bolj dodaten vir dohodka, okoli 250 goldinarjev na leto in še dodatno plačilo za konkretno aktivnost leta 1683. V. SIMONITI, Janez Vajkard (kot v op. 3) 108.

¹⁹ Objava v: B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 168.

²⁰ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 315, op. 46.

²¹ Če bi baronskemu naslovu v glavi obrazca vendarle kdo ugovarjal, bi se lahko Valvasor še vedno izgovoril, da sam ni imel v rokah »zadnje redakcije« predloge obrazca, preden je šla v tisk.

²² O vojaškem pohodu, Valvasorjevi častniški službi, o virih in obravnavah Valvasorja kot vojaka v literaturi gl. V. SIMONITI, Janez Vajkard (kot v op. 3) 103 sl.

²³ Objava dokumenta v: P. RADICS, Valvasor-Studien II–III. Aus dem steiermärkischen Landesarchiv. V: *Laibacher Zeitung* 114, 1895, 1437.

²⁴ Objava dokumenta v: P. RADICS, Valvasor-Studien XXVI (kot v op. 4) 331. – Istega dne je Valvasor iz Wildona poročal kranjskim stanovom le kot stotnik (objava v: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 188–189), kot ga sicer imenuje tudi vsebina povelj štajerskih stanov (gl. isto opombo zgoraj in naslednjo opombo).

²⁵ Objava dveh dokumentov z dne 20. 8. in 21. 8. 1683 v: P. RADICS, Valvasor-Studien XXVI (kot v op. 4) 337.

Valvasor se je v prehodnem obdobju, ki je sledilo, »izdajal« za barona napol javno, napol tiho, zato previdno. Z baronstvom se mu je bilo lažje ponašati zunaj Kranjske kakor doma, kar se je, kot smo videli, pokazalo že med njegovim vojaškim udejstvovanjem na Štajerskem. Kot baron se je nato podpisoval ves čas svojega dopisovanja z londonsko Kraljevsko družbo, začeni s pismom, datiranim 3. decembra 1685.²⁶ V prvih dveh pismih je pri samopredstavitvi za povrh še decidirano navedel, da »smo [Valvasorji] plemiči in vitezi iz dobre in stare rodovine, zdaj pa smo (!) bili pred nekaj leti od rimskega cesarja Leopolda I. povzdignjeni v svobodne barone«.²⁷ Kar je smelo v bližnjo in daljno tujino, je bilo treba končno polno uveljaviti tudi na domačih tleh. V tem kontekstu je zgovorna polihistorjeva poročna pogodba, sklenjena 20. julija 1687 na Vrhovem pod Gorjanci, v kateri kot »Freiherr zu Gallenegkh, Wildenegkh vnd Neudorf« po plemiškem naslovu ni hotel zaostajati za izvoljenko Ano Maksimilo baronico Zetscher.²⁸ A resnici na ljubo tudi nevesta ni bila »prava« baronica, saj sta dobila baronski naslov le njena dva brata in bratranec, in to ne nazadnje deset let za Valvasorji, šele nedavnega leta 1676.²⁹

Ko se je Janez Vajkard začel proslavljati s svojimi deli, je mogel toliko zaželeni naslov »baron« čedalje drznejše pristavljati k imenu avtorja, tako, denimo, prvič leta 1688 v delu »Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa«, izdanem v Nürnbergu.³⁰ Ob izidu Slave vojvodine Kranjske leto pozneje je bil že samoumevno baron. B. Reisp ob tem ugotavlja, da so v Slavi vsi Valvasorji brez izjeme uvrščeni med baronske rodbine.³¹ »Pobaronjenje« celotnega sorodstva v monumentalnem delu o Kranjski je bilo tako samo sklepno dejanje procesa, ki se je pri Janezu Vajkardu začel konec sedemdesetih in se previdno stopnjeval do konca osemdesetih let 17. stoletja. Ker baronskega naslova kranjskemu učenjaku ni nihče odrekal, je baronstvo slednjič obveljalo kot samoumevno in se preneslo tudi na potomstvo. Zgovoren je naslednji primer: ko je bil 15. aprila 1693 v Krškem krščen Valvasorjev najmlajši sin, je krstitelj »pomotoma« izpuščeni baronski naslov očeta (*Baroni*) nadpisal naknadno.³²

Kot že rečeno, pa baron Janez Vajkard Valvasor po strogih pravnih merilih nikoli ni obstajal. Šlo je zgolj za enega mnogih primerov t. i. prisvojitve naslova (*Adelsanmassung*),³³ čeprav v omiljeni obliki. Valvasorjevo baronstvo namreč ni bilo docela izmišljeno, temveč samovoljno privzeto od legitimno pobaronjenega polbrata Karla. Ta polihistorjevemu koraku ni ugovarjal in prav tako ne pobaronjeni sorodniki druge, Adamove rodbinske linije, zato se je stvar v celoti posrečila. Še zlasti potem, ko je postal znan po svojem opusu, bi Janez Vajkard seveda tem

²⁶ Prim. samopoimenovanje z baronom v objavah in izvlečkih šestih Valvasorjevih pisem v: B. REISP, *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society. The Correspondence of Janez Vajkard Valvasor with the Royal Society*, Ljubljana: SAZU 1987, 21 sl.; P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 271, 272, 295, 296, 297; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 173, 174.

²⁷ Objava pisem in njihov prevodov v: B. REISP, *Korespondenca* (kot v op. 26) 21, 23, 26, 27.

²⁸ Objava: A. KASPRET, *Ženitni dogovor Ivana Vajkarda Valvasorja z Ano Maksimilo baronico Zecker* dne 20. juli. 1987. I. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* I, 1904, 186–189; P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 307–309.

²⁹ Med barone so bili 14. decembra 1676 povzdignjeni brata Sigmund Viljem in Janez Herbard ter njun bratranec Franc Engelbrecht Zetscher (K. F. FRANK, *Standeserhebungen* 5 (kot v op. 10) 269). O sorodstvenih razmerjih med njimi J. B. WITTING, *Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. V: Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge V–VI, Wien 1895, 263. Prvi od bratov in bratranec sta bila tudi sopodpisnika Valvasorjeve poročne pogodbe (po objavi: A. KASPRET, *Ženitni dogovor* (kot v op. 28) 188–189).

³⁰ Prim. B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 187, 189.

³¹ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 62. J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) IX, 106.

³² NŠAL, *ŽA Krško*, R 1670–1729, 15. 4. 1693.

³³ O plemiškem pravu gl. zlasti: M. PREINFALK, *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura* (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 4), Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU 2005, 21–30. V slovenskem prostoru so izrazit primer popolnoma izmišljenega oz. samozvanega baronstva predstavljali konec 19. stoletja razkriti »baroni« Roschützi (M. PREINFALK, *Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili*. V: *Kronika* 54 (2006), 95 sl.).

laže tudi uradno zaprosil za baronski naslov, toda pridobitev tega je bila ne nazadnje povezana s stroški, denarja pa mu je vselej primanjkovalo. In končno, ko bi kdaj le dobil baronsko diplomo, bi jo ob smrti zanesljivo hranil med osebnimi dokumenti, vendar jo v inventarjih njegove zapuščine pogrešamo.³⁴ Kranjskega polihistorja je »nedolžna laž« glede baronstva sčasoma vse manj motila in ovirala, toliko manj potem, ko je preprosto postala resnica, trdno zapisana v Slavi vojvodine Kranjske in pozneje pogosto navajana kot referenca. Slejkoprej je bil prepričan, da si je baronstvo povsem upravičeno prislužil s svojim delom, potem ko je v mladih letih, leta 1667, pač »zamudil« na pravo, cesarsko podelitev.

Takrat, med letoma 1658 ali 1659 in 1671, je kot mladenič potoval po tujih deželah starega kontinenta in celo po nekrščanskem svetu severne Afrike. Doma je bil v tem času redko in malo časa, dokler se ni pri tridesetih tujine končno naveličal in se vrnil na Kranjsko z namenom, da se ustali in uresniči svoje študijske načrte.³⁵ Od poroke leta 1672 lahko tako govorimo ne le o Valvasorjevi domovini, temveč ponovno tudi o njegovem domu.

Kje je bil odtlej pa do smrti pravzaprav Valvasorjev dom? Znano je, kdaj je Janez Vajkard postal lastnik gradu Bogenšperk pri Litiji, ne da bi v celoti poravnal kupnino, in kdaj se mu je moral odpovedati. Z gradom sta s krajšimi in daljšimi prekinitvami »drugovala« dvajset let, od nakupa leta 1672 do pozne jeseni 1692, ko ga je zaradi finančne stiske slednjič moral prodati.³⁶ Drugega doma Valvasor po poroki ni imel in se je vedno znova vračal na Bogenšperk. Na Mediji, matičnem rodbinskem gradu Valvasorjev, je bil že v letih potovanja in odsotnosti le še gost pri sorodnikih.³⁷ Tam je najverjetneje bival tudi v mesecih med vrnitvijo iz tujine in poroko. V šmarsko župnijo na drugi strani Save, kjer je 10. julija 1672 stopil pred oltar³⁸ in kjer leži Bogenšperk, se je najprej pravzaprav priženil, in sicer k roso mladi Ani Rozini pl. Graffenweger na grad Slatna. Slabe tri mesece zatem sta se zakonca že mogla preseliti na bližnjo, 27. septembra kupljeno posest. Kot solastnika Bogenšperka, temu pridruženega razvaljenega Lichtenberga in bližnje graščine Črni Potok sta si na Bogenšperku skupaj ustvarila novo domovanje.³⁹ Ker sta bila v kranjsko imenjsko knjigo vpisana oba, je moč sklepati, da

³⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694; Z 7/II, 13. 1. 1694. Objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 310–325; A. ČERNELIČ KROSELJ (ur.), *Zapuščina Janeza Vajkarda Valvasorja v Krškem*, (K mestu K., št. 1), Krško : Valvasorjev raziskovalni center 2004, 19–45.

³⁵ O Valvasorjevih potovanjih P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 67–79; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 78–91. B. REISP, Nekaj dopolnil k biografiji Janeza Vajkarda Valvasorja. V: *Zgodovinski časopis* 51, 1997, 575–576.

³⁶ P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 83–90; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 92–95, 268.

³⁷ Po smrti vdove matere Ane Marije leta 1657 je z Medijo kot skrbnik upravljal polbrat Karel in jo okoli leta 1670 prodal polihistorjevemu bratu Janezu Herbardu († 1681). Po zgodnji smrti zadnjega jo je v zameno za graščino Zavrh pridobil bratranec Adam Sigfrid Valvasor († 1699), po katerega smrti je prešla na sina Franca Adama. Prim. P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 53; M. SMOLE, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana : Državna založba Slovenije 1982, 286. Imenjska knjiga je tu manj jasna, čeprav navaja razne posestne izgube in pridobitve. Jernej je vpisan kot lastnik Medije še dolgo po smrti, Janez Herbard prvič leta 1672, prenos z njegove vdove na Adama Sigfrida na podlagi poravnave pa je vpisan leta 1683 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 100).

³⁸ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, P 1660–1720, 10. 7. 1672.

³⁹ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 91–93. – Gradove oziroma gospodstva sta kupila od Franca Albrehta barona Kheysella, in sicer za 20.000 goldinarjev kranjske veljave, 200 zlatnikov posebne »prevzemne pristojbine« in 100 državnih tolarjev za likof. Z 9.000 izplačanimi goldinarji v obliki treh zadolžnic sta dejansko pokrila le slabo polovico kupnine, ki nato nikoli ni bila v celoti poravnana. Šele v začetku leta 1689, ko je Valvasor prodal Črni Potok, je upniku Kheysellu ml. lahko izplačal dobrih 6.411 goldinarjev, kar je znašalo spet le dobro polovico zaostale kupnine z obrestmi. B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 92–95. Po imenjski knjigi, v katero je bila posest vpisana na zakonca Valvasor šele leta 1689 (žena je bila takrat že pokojna), sta imela 64 funtov imenjske rente ali približno tolikšno število celih podložniških hub. S prodajo Črnega Potoka (12 funtov oz. 13 hub) je imenjska renta padla na 52 funtov, čez dve leti s prodajo desetine od 30 hub v Temenici pa na 47 funtov, kolikor je znašala tudi ob prodaji posesti jeseni 1692 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 103).

je bil vložen prispevek Ane Rozine znaten.⁴⁰ Toda vsebina poročne pogodbe, sklenjene pet dni pred poroko – poznamo jo samo posredno iz pravedanj po Valvasorjevi smrti –, temu ne pritruje. Skrbnik Valvasorjevih otrok iz prvega zakona je namreč po njegovi smrti zahteval za svoje varovance le 800 goldinarjev dote in enako vsoto v zakon prinesene jutrne, zapisanih v poročni pogodbi z dne 5. julija 1672.⁴¹

Na Bogenšperku je bil torej naslednji dve desetletji po poroki Valvasorjev dom ali, morda bolj rečeno, njegov »glavni štab«. Štiriraktni renesančni grad nad Šmartnim pri Litiji je bolj kot zanj predstavljal (edini) dom za Valvasorjevo mlado družino. Za Ano Rozino ni moglo biti nepomembno dejstvo, da grad ni stal predaleč od Slatne, kjer je živela njena družina pl. Graffenwegerjev, saj je prišla na Bogenšperk še napol otrok, stara manj kot 14 let.⁴² Vrhu tega je svojega sedemnajst let starejšega moža malo videvala doma in vse pogosteje na konju, pripravljene za novo potovanje ali pot po opravkih.

Bogenšperk po Valvasorjevi Topografiji Kranjske (1679)

Tako kot Janez Vajkard se je tudi mlada nevesta rodila v Ljubljani in bila tam krščena 11. oktobra 1658 kot predzadnji otrok Baltazarja pl. Graffenwegerja in Ane Marije, rojene pl. Scharffenegk.⁴³ Graffenwegerje pl. Graffenau imenuje Radics slavna stara rodbina,⁴⁴ vendar

⁴⁰ Tega mnenja je tudi B. Reisp, ki je do takšnega sklepanja prišel »iz nekaterih drobnih pravnih formulacij in postopkov, kakor so razvidni iz arhivalij« (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 94).

⁴¹ ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. št. 15, protokoli 1695–1698, fol. 47 in 63.

⁴² Neobičajna mladost neveste takrat sicer ni bila tako izjemna, a potreben je bil cerkveni spregled za manjkajoče tri mesece do dopolnjenega štirinajstega leta (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 91–92). V poročni matici ni podatka o pridobljenem spregledu, kar pa ne preseneča, saj je knjiga za ta čas podatkovno skopa in ne navaja niti imen priči niti duhovnikov – poročevalcev.

⁴³ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, R 1653–1664, str. 207. Materino ime je pri krstu zgolj »Maria«, dekliški priimek pa sploh ni vpisan; prav tako ne pri krstih treh otrok, rojenih pred in za Ano Rozino (prav tam, str. 115, 171, 247). Vpisa krstov dveh starejših bratov, krščenih v letih 1653 in 1654, navajata kot mater Marijo roj. Werthasi (*Wertashin, Werthafin*) (prav tam, str. 12, 62). Neskladje med priimkoma je razložljivo s pomočjo kranjske imenjske knjige, v kateri je ded Valvasorjeve žene označen kot *Geörg Wertasch von Schärffenegg etc.* (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 111'). Po Graffenwegerjevem rodovniku naj bi se poročil leta 1638 (ARS,

ta vsaj na Kranjskem ni štela ne med stare ne med premožnejše.⁴⁵ Kranjsko deželanstvo je leta 1635 kot prvi dobil Andrej Graffenweger († 1647), šele njegov sin, Valvasorjev tast Baltazar,⁴⁶ pa je postal lastnik gospostva Poganek pri Litiji.⁴⁷ Večje upe od očetove posesti je za Graffenwegerjeve otroke predstavljala zapuščina po materini strani. Ded Jurij pl. Scharffenegk je v prvi polovici 17. stoletja kupil precej večje gospostvo Slatna in ga, ker je ostal brez sinov, izročil hčerki por. pl. Graffenweger.⁴⁸ Enako naj bi se zgodilo z bližnjo graščino Knežija in dvorcem Vidernica, obema na gorenjski strani Save, ki sta prav tako pristala v rokah Graffenwegerjev.⁴⁹ Matični dom Valvasorjeve v Ljubljani krščene neveste Ane Rozine je bila tako graščina Slatna, last njenega deda in matere Ane Marije († 1679). Ko se je Valvasor tja priženil, je bil tast Baltazar pl. Graffenweger že devet let mrtev († 1663),⁵⁰ lastnik pa svak, nevestin najstarejši brat Jurij Andrej, ki je kot takšen omenjen v Slavi. Pri tem se zdi zanimiva koincidenca, da so Graffenwegerji prodali Slatno v istem letu 1692, ko se je bil tudi Janez Vajkard primoran odreči sosednjemu Bogenšperku.⁵¹

AS 1075, Rodovniki, št. 97, Graffenweger), plemiški naslov »von Scharffenegg« pa je kot ljubljanski mestni sodnik dobil leta 1649 (K. F. FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 4. Band, Schloss Senftenegg: Selbstverlag 1973, 207). Dekliškega priimka njegove žene, Valvasorjeve tašče, P. Radics nima prav zato, ker ga pri krstu Ane Rozine pogrešamo (P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 80). J. B. WITTING, *Beiträge* (kot v op. 8) 144, imenuje njeno mater Ana Marija roj. pl. Scharffenegk, tako kot tudi B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 91.

⁴⁴ P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 80.

⁴⁵ Celo Valvasor, ki je rodbino dobro poznal, omenja Graffenwegerje le kot lastnike gradov, njihovi rodbini kot taki in posameznikom pa ne nameni niti besede (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 136, 221, 446, 537, 649; prim. O. GRATZY, *Repertorium zu J. W. Freiherrn von Valvasors »Die Ehre des Herzogthums Krain«* (1689), Laibach: Selbstverlag 1901, 28).

⁴⁶ ARS, AS 1075, Rodovniki, št. 97, Graffenweger. Pridatek »von Graffenau« nosita na rodovnem debilu šele Baltazarjev sin Jurij Andrej in eden od njegovih dveh sinov. Letnica podelitve deželanstva po: L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, Görz: Selbstverlag 1905 407, ki jih že navaja s polnim naslovom.

⁴⁷ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 446, tasta pri opisu Poganka niti ne imenuje, ampak pravi, da so grad kupili gospodje Graffenweger, ne da bi podatek tudi časovno opredelil. Baltazar je bil kot lastnik graščine Poganek (*Siz Poganikh*) vpisan v kranjsko imenjsko knjigo šele leta 1647 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 118). Njegovo ime ostaja tudi v naslednji imenjski knjigi (od 1662) vse do leta 1695, ko je bil že več kot trideset let mrtev († 1663) in ga je nasledil sin Ernest Friderik (prav tam, št. 6 (1662–1756), fol. 178), ki ga Valvasor navaja kot lastnika leta 1689 v Slavi (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 447).

⁴⁸ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 537; M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 441. Slatne in pl. Wazenbergov, od katerih naj bi Scharffenegk Slatno kupil, ne zasledimo v kranjski imenjski knjigi 1619–1661, kar je razumljivo, če poznamo okoliščine. Posest Slatne je bila namreč deželnoknežja – o tem priča še terezijanski kataster (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 95, Calculations-Tabelle Unterkrain, N 186) – in zato še dolgo po prodaji ni bila vpisana v imenjsko knjigo. Valvasor navaja, da je Jurij Scharffenegk pridobil Slatno od pl. Wazenbergov, in sicer skupaj s polovico gospostva Svibno (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 537). Le-to je bilo deželnoknežje zastavno gospostvo, ki so ga Wazenbergi kupili leta 1620 (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 474) in katerega nemško ime Scharffenberg je Jurij Wert(h)asch/Werthasi v prilagojeni obliki »von Scharffenegg« prejel kot plemiški naslov ob poplemenitvi leta 1649 (K. F. FRANK, *Standeserhebungen* 5 (kot v op. 10) 206). V imenjsko knjigo je bil Scharffenegk vpisan šele leta 1661 s skromno imenjsko rento približno 5 goldinarjev in pol (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 111'); ta bi se utegnila nanašati na dvorec Ribče pri Litiji, katerega lastnik naj bi bil med letoma 1647 in 1654 (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 136; prim. M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 420).

⁴⁹ Tako piše Valvasor sam (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 221). M. Smole je na podlagi regestov listin v zapuščini Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja sklepala, da je graščina Knežija, ki jo sama po Valvasorju imenuje Knežji Pot, prešla na Graffenwegerje neposredno s prejšnjih lastnikov (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 220), kar posredno potrjuje tudi imenjska knjiga, po kateri se Knežija leta 1696 odcepi od skupne imenjske rente s Pogankom (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 178).

⁵⁰ ARS, AS 1075, Rodovniki, št. 97, Graffenweger.

⁵¹ M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 441; J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 537.

Zakonca Valvasor sta se torej po poroki poleti 1672 lahko še isto jesen preselila na bližnji Bogenšperk. Čez devet let si je Janez Vajkard priskrbel tudi »nadomestni dom« v Ljubljani, in to ravno v času, ko je bila na vrhuncu njegova bogenšperška grafična delavnica (utemeljena 1678), pred vrati pa intenzivno raziskovalno delo s starimi dokumenti, ki jih je bilo seveda največ v kranjski prestolnici. Zato je leta 1681 ob obzidju proti Ljubljani kupil meščansko hišo, ki se ji je po enajstih letih moral prav tako odpovedati, pozno jeseni 1692, le malo po prodaji Bogenšperka in pred preselitvijo v Krško.⁵² Tu je torej Valvasor prebival, kadar je v bližnjem lontovžu brskal po kranjskem stanovskem arhivu ali pa premetaval spise in knjige ljubljanskega mesta na rotovžu.⁵³ Koliko mu je bila pri tem v napoto ali v veselje družina, lahko samo ugibamo. Ne on ne njegova žena nista vpisana kot botra v ljubljanskih krstnih maticah, kar posredno zanikuje ženino daljšo navzočnost v kranjski prestolnici.⁵⁴ Prav tako je zelo hipotetično vprašanje, kako pogosta in kako dolga so bila polihistorjeva bivanja v Ljubljani. V svoje rojstno mesto je pač hodil po poslovnih opravkih, tja je prejemal pošto iz tujine, podpisal tam nekaj pogodb in vsaj dve pismi londonski Kraljevski družbi. Večina, tj. preostala štiri ohranjena pisma v London, so datirana na Bogenšperku, kar po svoje kaže na neko razmerje med Valvasorjevim bivanjem v mestu in »doma« na deželi.⁵⁵ In končno, če bi ljubljanska hiša pogosteje gostila polihistorjevo družino, ne le njega samega, bi tu prav verjetno prišel na svet tudi kateri od otrok.

Z Janezom Vajkardom Valvasorjem kot družinskim očetom, z njegovo družino in nadaljnjimi usodami otrok se ni nihče resneje ukvarjal slejkoprej zato, ker se nobeden od njegovih otrok po delu in pomenu ni mogel niti približno primerjati z očetom. Poleg tega se je zdelo, da je Valvasor o svoji širši in ožji družini tako ali tako domala vse obelodanil v rodovniku Valvasorjevih v IX. knjigi Slave.⁵⁶ Za polihistorjevo ožjo družino, tj. obe ženi in otroke, je to rodovno deblo dejansko primarni, poglobitvi in, kar zadeva zgodaj umrle otroke, sploh edini vir o njihovem obstoju. Iz njega je črpal J. B. Witting za rodovnik Valvasorjeve rodbine (1894)⁵⁷ pa tudi Valvasorjeva življenjepisca Peter Radics (1910) in Branko Reisp (1983).⁵⁸ Nenavadno se zdi, da sta v Wittingovi objavi oba prezrla pomemben podatek, ki se nanaša že na čas po izidu Slave: Janez Vajkard je imel v drugem zakonu še eno hčerko z imenom Regina Konstancija,⁵⁹

⁵² B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 157. Danes je to hiša v Ključavničarski ulici št. 5 na vogalu Cankarjevega nabrežja št. 15. Prim. J. SUHADOLNIK, S. ANŽIČ, *Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, Ljubljana: Zgodovinski arhiv 2000, 69.

⁵³ Iz inventarja Valvasorjeve zapuščine, sestavljenega 16. januarja 1694 v Krškem, je moč razbrati zanimivo podrobnost o načinu njegovega dela. Med listinami se je znašel popis spisov, ki si jih je Valvasor jeseni 1683 sposodil iz arhiva kranjskih deželnih stanov in jih tja tudi vrnil. ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 5, No. 19. Objavi zapuščinskega inventarja v: A. ČERNELIČ KROSELJ (ur.), *Zapuščina* (kot v op. 34) 22; P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 312.

⁵⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, R 1678–1686, R 1686–1692.

⁵⁵ V prvih dveh pismih Kraljevski družbi je Valvasor navedel svoj ljubljanski naslov, kamor mu lahko pišejo prek Dunaja (B. REISP, *Korespondenca* (kot v op. 26) 22, 23, 26, 27). V Ljubljani sta datirani njegovi pismi z datumoma 15. april 1686 in 15. november 1688 (prav tam, str. 31, 33, 87, 88). V tem času nosita ljubljansko datacijo tudi Valvasorjevi pogodbi z dne 9. februarja 1689 (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature) in 1. novembra 1692 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 9, No. 15) ter pobotnica njegove druge žene, podpisana 8. oktobra 1692 (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature). Velika večina regestov dokumentov v zapuščinskem inventarju sicer sploh ne vsebuje kraja.

⁵⁶ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) IX, 109.

⁵⁷ J. B. WITTING, *Beiträge* (kot v op. 8) 144–145. Zanimivo je, da Witting v rodovniku rodbine Valvasor prav pri otrocih Janeza Vajkarda ne navaja virov in pri celotni polihistorjevi rodbinski veji citira sploh samo vir njegove smrti. Na objavo me je opozoril in mi priskrbel njene kopije kolega Miha Preinfalk, ki se mu za prijazno gesto iskreno zahvaljujem. Obenem tudi za njegovo dejavno spremljanje nastajanja pričujoče razprave in vse druge koristne napotke.

⁵⁸ P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 80 sl., 197 sl.; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 101, 266 sl.

⁵⁹ Na njeno ime in sorodstveno zvezo z Valvasorjem sem sicer prvič naletel v zapuščinskem inventarju njenega očima

s katero se je njegova rodovina tudi nadaljevala (!). Reisp navaja Wittinga samo v bibliografiji o Valvasorju,⁶⁰ Radics pa njegovo objavo mestoma celo citira, a žal površno.⁶¹

Če izvzamemo »čudežno« prezrtje Valvasorjeve hčerke v Wittingovi genealoški razpravi, niti toliko ne preseneča, da za Regino Konstancijo vse doslej nismo vedeli. Ko je izšla Slava (1689), je namreč še ni bilo na svetu, zato njenega imena ni na objavljenem rodovnem deblu v IX. knjigi. Witting je nanjo naletel dvesto let pozneje v rokopisnih genealogijah kranjskega plemstva v Deželnem muzeju v Ljubljani,⁶² kjer je proučevalci Valvasorjevega življenja ne bi tako zlahka našli, saj se ime Regine Konstancije pojavlja le v rodovnikih njenih dveh mož in potomcev,⁶³ rokopisni rodovnik Valvasorjevih pa ne zajema polihistorjeve družine, temveč le eno od rodbinskih vej.⁶⁴ Žal je Radicseva nepozornost to Valvasorjevo potomko za skoraj celo stoletje potisnila v ponovno pozabo, potem ko je konec 19. stoletja že bila odkrita.⁶⁵ Prezrtje objave o njenem obstoju je tako poglobitveni razlog, da je Valvasorjevo potomstvo v drugi in naslednjih generacijah tako dolgo ostalo neodkrito.

Drugi razlog za »skritost« najmlajše Valvasorjeve hčerke je dejstvo, da nimamo podatka o kraju in datumu njenega rojstva oziroma krsta. In tu smo pri problemu, ki bi Valvasorjevim življenjepiscem povzročal nemalo preglavic – a bi jih hkrati gotovo tudi motiviral za bolj poglobljeno genealoško raziskovanje –, če ne bi Valvasor sam objavil rodovnega debla svoje družine. Velike večine otrok Janeza Vajkarda namreč ne najdemo v krstnih matičnih knjigah župnij, kjer je družina živela in naj bi bili novorojenci krščeni, čeprav so tamkajšnje matice vodene dosledno in so dobro ohranjene. Za tisto polovico njegovih otrok, ki so pomrli v prvih mesecih in letih, tako brez podatkov v Slavi sploh ne bi vedeli, da so kdaj živeli.

Kje so se torej Valvasorjevi otroci rojevali in bili krščeni v novo življenje? Plemiški genealog Ludvig Schiviz von Schivizhoffen (1859–1939),⁶⁶ katerega monumentalna zbirka genealoških podatkov o kranjskem plemstvu (1905) vsebuje sistematične izpise plemiških rojstev, porok in smrti iz vseh takrat dosegljivih matičnih knjig, je sam ali s pomočjo sodelavcev našel le dva krsta polihistorjevih otrok: Janeza Ludvika v Šmartnem pri Litiji (1683) in najmlajšega Franca Engelberta v Krškem (1693).⁶⁷ Za slednjega, ki je moral že zgodaj umreti, je to sploh edini znani podatek. Witting (1894) ga, razumljivo, še ni poznal, Radics (1910) pa ga je že lahko povzel po Schivizhoffnu in vstavil v Valvasorjevo rodovno drevo, kjer, kot je bilo rečeno, zaradi gole nepazljivosti nima Regine Konstancije.⁶⁸ Čeprav je Schiviz von Schivizhoffnova zbirka odličen kažipot in med drugim vsebuje tudi podatke o poroki polihistorjeve starejše hčerke ter o

Janeza Herbarda pl. Buseta (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, str. 21–22, No. 11).

⁶⁰ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 340–341.

⁶¹ P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 343, med drugim pove, katere vire je Witting uporabil za prispevke o genealogiji kranjskega plemstva. J. B. WITTING, *Beiträge* (kot v op. 8) 145, navaja tudi dragocena podatka: imeni obeh soprogov Regine Konstancije. Radicsevo prezrtje te Valvasorjeve hčerke je na Slovenskem kmalu opazil kranjski plemiški genealog Ludvik (Ludwig) Lazarini (1849–1930), ki je poznal Wittingovo objavo (Zgodovinski arhiv Ljubljana (= ZAL), LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XX, Werneck).

⁶² Uporabljene rokopisne vire navaja v uvodu k prvemu delu svojega članka. Šlo je za genealogije v Kranjskem deželnem muzeju Rudolfinumu, ki so jih sestavili Schönleben, Lukantschitsch in Raigersfeld (J. B. WITTING, *Beiträge* (kot v op. 8) 89–90).

⁶³ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 279, Wernegk; št. 52, Dienersperg.

⁶⁴ Prav tam, št. 273, Valvasor.

⁶⁵ Radics je o Regini Konstanciji sicer zbral nekaj biografskih podatkov, ne da bi ugotovil, da gre za polihistorjevo hčerko (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, fasc. 6, Gradivo za biografske študije, Lit. V – Valvasor, mapa XXIII, enota XV). Tako je ne navaja v gradivu o polihistorjevih sinovih in hčerkah (prav tam, fasc. 7, mapa XXVII, enota E).

⁶⁶ O njem: *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar* (= SBL I), Ljubljana : Zadrzna gospodarska banka 1925–1932, 192–220.

⁶⁷ L. SCHIVIZ VON SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 46) 303 in 330.

⁶⁸ P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 347.

nekaterih njegovih vnukih, velja upravičeno za pomanjkljivo. Nikakor pa ni tako površno delo, da bi lahko prezrla krste kar enajstih od trinajstih Valvasorjevih otrok, saj zajema podatke iz matic vseh treh župnij, v katerih je baronova družina stalno ali občasno prebivala: Šmartno pri Litiji, Ljubljana–Sv. Nikolaj in Krško. Pri podrobnem pregledu še danes ohranjenih matic se je izkazalo, da je Schiviz von Schivizhoffen v uporabljenih matičnih knjigah spregledal samo dva Valvasorjeva otroka, krščena leta 1674 in 1679 v župniji Šmartno,⁶⁹ medtem ko krstov preostalih devetih v maticah omenjenih treh župnij resnično ni. Še en razlog več torej, da jih raziskovalci Valvasorjevega življenja niso izsledili in so se morali zadovoljiti le s podatki, ki jih je Janez Vajkard sam objavil v Slavi.

Poleg omenjene dolgo pozabljenе hčerke Regine Konstancije, rojene že po izidu Slave, je v pozabo potonila še ena mlajša polihistorjeva hči, ki ji ne vemo niti imena in je umrla v prvih dneh, tednih ali mesecih življenja. Nanjo je pozabil celo njen odkritelj sam, Valvasorjev življenjepisec Peter Radics, ki je o otrokovi smrti pisal leta 1895 v *Laibacher Zeitung*,⁷⁰ nato pa je petnajst let pozneje (1910) v monografiji o kranjskem polihistorju sploh ne omenja. Šlo je za še zelo majhnega otroka ženskega spola (*parvula domicella*), katerega smrt 28. januarja nenavedenega leta je bila nekoč vpisana v mrliško knjigo župnije Šmartno pri Litiji. Kot je pravilno ugotavljal že Radics, je otrok umrl po letu 1689, saj bi ga Valvasor sicer omenil v svojem rodovniku.⁷¹ Tako pridejo v poštev samo tri leta: 1690, 1691 in 1692, kajti januarja 1693 polihistorjeve družine ni bilo več na Bogenšperku. Razlog za nenavedbo letnice v matici pa je tale: med letoma 1687 in 1697 so šmarsko mrliško knjigo vodili zelo neredno, vpis smrti Valvasorjeve hčerkice pa se je za povrh moral nahajati na neki pozneje iztrgani strani.⁷² To je sicer edini od otrok Janeza Vajkarda sploh, ki ga, umrlega še v otroški dobi, zasledimo v mrliških matičnih knjigah.

Vrnimo se spet k drugemu, pomembnejšemu vprašanju: katere polihistorjeve otroke najdemo v krstnih maticah ter kako razložiti odsotnost drugih? V treh šmarskih krstnih knjigah 1665–1674, 1674–1688 in 1689–1703 zasledimo tri krste: 29. aprila 1674 krst najstarejše *Marije Sidonije*, 2. oktobra 1679 petorojenega *Volfganga Vajkarda* in 21. aprila 1683 krst sedmega otroka *Janeza Ludvika*.⁷³ Ker so vse tri knjige vodene dosledno, domala brez vrzeli, sploh pa ni praznine okoli znanih datumov rojstev Valvasorjevih otrok, si le težko predstavljamo, da bi pogrešani otroci v maticah izostali zaradi malomarnosti šmarskih duhovnikov. Tudi če bi imeli na Bogenšperku krstilnik in lastnega duhovnika, česar grad najverjetneje ni premogel,⁷⁴ bi krsti morali biti vpisani v župnijsko krstno matico. Ne nazadnje bi družinski

⁶⁹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1665–1674, 29. 4. 1674; R 1674–1688, 2. 10. 1679.

⁷⁰ P. RADICS, Valvasor-Studien I. Aus dem Archive der Pfarre St. Martin bei Littai. V: *Laibacher Zeitung* 114, 1895, 1426.

⁷¹ Prav tam. – Radics je menil, da se lahko pod oznako »parvula domicella« skriva samo 28. aprila 1688 rojena Katarina Franciška, kajti njena polsestra Johana je imela takrat že deset let (dejansko vsaj 12!) in torej ne bi mogla biti označena s takšno dvakratno pomanjševalnico. Takrat, leta 1895, Radics namreč še ni vedel, da je Katarina Franciška odrasla in se omožila, kar pa sam navaja petnajst let zatem v monografiji o Valvasorju (P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 347). Tako kot preztju Regine Konstancije so tudi Radicsevemu pozabljenju te Valvasorjeve hčerke pač botrovala njegova leta, saj je knjigo o Valvasorju napisal pri 70-ih in jo izdal pri 74-ih, potem ko se s tematiko že nekaj let ni več intenzivneje ukvarjal.

⁷² Mrliška matica šmarske župnije 1660–1710 je vodena dokaj natančno do vključno leta 1686 in ponovno od začetka leta 1698 dalje. Vmes ne manjka nobena stran, toda redki vpisi iz vmesnih let (1687–1690 in 1695), skupaj 19 in en sumarni vpis osmih otrok, strnjeni na pičlih dveh straneh, so vsi, razen treh iz leta 1695, brez datumov. Na notranji strani platnic ob koncu folianta sta še dva nedatirana vpisa, nikjer pa ni najti zapisa o smrti Valvasorjeve hčerke. Očitno je bil zabeležen na eni od danes neobstoječih iztrganih strani pred koncem knjige. NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, M 1660–1710.

⁷³ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1665–1674, R 1674–1688, R 1689–1703.

⁷⁴ Valvasor omenja v Slavi samo grajsko kapelo Naše Ljube Gospe, ki jo je dal sam urediti, ne pa tudi duhovnika-beneficiata (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 619). Prim. tudi opis šmarske župnije z omembo bogenšperške

oče poskrbel zanje že zato, ker so plemiški in drugi otroci v tem času vse pogostejše potrebovali krstni list, denimo za vpis v višje šole, vstop v samostan ali semenišče, končno pa tudi za plemiško genealogijo.⁷⁵

Valvasor je v Slavi za vse svoje dotlej rojene otroke obelodanil le datume rojstva, ki si jih je zagotovo vestno beležil že sproti, žal pa ne tudi krajev rojstev in krstov. V tej zvezi je zanimivo, da je pri tistih treh otrocih, ki jih najdemo tudi v šmarski krstni matici, minilo od rojstva do krsta zelo različno število dni, vsaj v dveh primerih več, kot je bilo sicer običajno. Ljudje tega časa so namreč nosili h krstu komaj kak dan stare novorojenčke, pač iz strahu, da ne bi umrli nekrščeni.⁷⁶ Pri otrocih sicer »vraževernega«⁷⁷ barona Janeza Vajkarda pa je bilo drugače: četudi Bogenšperk sploh ni bil daleč od župnijske cerkve, je namreč med rojstvom in krstom prve hčerke Marije Sidonije minilo trinajst dni, pri Volfu Vajkardu sedem in le pri Janezu Ludviku samo trije dnevi. Pri tem komaj verjamemo, da bi se v datumih rojstev zmotil Janez Vajkard, težko celo stavci pri postavljanju Slave v oddaljenem Nürnbergu.

Matični podatki o rojstvih in krstih devetih otrok ter morda še kakšnega neznanega, rojenega že po izidu Slave, ostajajo tako še naprej neznanka. Nasploh je uganka, kam so se vendar mogli skriti, potem ko so bile pregledane matične knjige kar petih sosednjih župnij Šmartnega in obeh takratnih ljubljanskih župnij. Če upoštevamo navade kranjskega plemstva, ki je svoje novorojence rado nosilo h krstu v stolnico, je bila še posebej velika verjetnost, da bi krščence izsledili v maticah ljubljanske stolne župnije Sv. Nikolaja. Z gotovostjo lahko torej trdimo, da Valvasorjevih otrok niso krstili ne v ljubljanski stolnici ne v predmestni župnijski cerkvi sv. Petra, kakor tudi ne v župnijah Dol pri Ljubljani, Vače, Zagorje ob Savi in Šentvid pri Stični.⁷⁸ Od Bogenšperku bližnjih župnij bi prišle v poštev kvečjemu še župnije Polšnik, Čemšenik, Šentrupert na Dolenjskem in Svibno, vendar so njihove matice iz tega časa uničene ali pomanjkljive,⁷⁹ verjetnost, da bi bila v njih imena Valvasorjevih otrok, pa zelo majhna, saj gre pri Polšniku in Čemšeniku ne nazadnje za višinski župnijski cerkvi. Morebitnih prihodnjim zagnancem preostane torej slepo iskanje brez posebnega upanja in načrta, saj so glavne možnosti že izčrpane. Tudi če bi Ana Rozina namesto na Bogenšperku rojevala na svojem prejšnjem domu na Slatni, bi ostala v mejah šmarske župnije. Kot smo videli, prav tako odpa-

kapela v: J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) VIII, 767–771. Radics je menil, da bi bilo v šmarskih maticah pri Valvasorjevih otrocih gotovo pripisano, če bi bil krst drugje kakor v župnijski cerkvi, denimo v novi bogenšperški grajski kapeli (P. RADICS, *Valvasor-Studien I* (kot v op. 70) 1426). Poleg tega tudi ne vemo, kdaj je Valvasor kapelo uredil, morda celo že po krstu zadnjega v Šmartnem krščenega otroka (1683).

⁷⁵ Tako sta bila 10. maja 1683 vpisana v krstno matico župnije Vače dvojčka, sinova polihistorjevega bratranca Adama Sigfrida Valvasorja, sicer krščena v kapeli gradu Medija (NŠAL, ŽA Vače, R 1673–1689). Tudi ko so se sredi 18. stoletja na gradu Gracarjev turn pri Šentjerneju rojevali Valvasorjevi pravniki grofje Paradeiser, so vse krstili še isti dan v grajski kapeli, nato pa čez nekaj dni ali tednov obnovili krstne zaobljube v šentjernejski župnijski cerkvi in oba datuma vključno z dnevom rojstva vpisali v krstno matico (Župnijski urad Šentjernej, R 1739–1748, 22. 9. 1748; R 1749–1760, 25. 9. 1751, 4. 3. 1753).

⁷⁶ O tem pričajo zlasti mlajše matice, predvsem po letu 1770, ko poleg datuma krsta pogosto beležijo tudi datum in včasih celo uro rojstva. P. Radics je zapisal, da je velika razlika med dnevoma rojstva in krsta pri Mariji Sidoniji Valvasor (1674) za ta čas izjema, saj sta se datuma celo pri plemiških otrocih praviloma pokrivala (P. RADICS, *Valvasor-Studien I* (kot v op. 70) 1425).

⁷⁷ O Valvasorjevi »vraževernosti« govori zlasti poglavje »Stellung zu Teufel und Hexen« v: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 130–136.

⁷⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692, R 1692–1699, Rep R 1653–1692; ŽA Ljubljana–Sv. Peter, R 1667–1676, R 1676–1683, R 1683–1692, R 1692–1708, Rep R 1668–1731; ŽA Dol pri Ljubljani, R 1669–1688, R 1688–1730; ŽA Vače, R 1673–1689, R 1689–1705, R 1674–1698 (za Sv. Goro); ŽA Zagorje ob Savi, R 1669–1695; ŽA Šentvid pri Stični: R 1664–1681, R 1681–1714.

⁷⁹ Krstne matice prvih treh župnij za ta čas niso ohranjene (E. UMEK, J. KOS (ur.), *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I–II*. (Vodniki). Ljubljana : Skupnost arhivov Slovenije 1972, 72, 447, 693), svibenske matične knjige pa so močno pomanjkljive (NŠAL, ŽA Svibno, R 1671–1684 z vrzeljo 1673–1681, R 1685–1701 – poškodovana, zato začetek šele julija 1695).

deta Ljubljana, kjer je imel Janez Vajkard hišo, in Medija v župniji Vače, kjer je bil njegov mladostni dom. Prav posebna kaprica bi ga morala voditi, če je svoje otroke, vendarle rojene na Bogenšperku, pošiljal h krstu v ure hoda oddaljene župnije, pa četudi so bili zvečine rojeni v toplejših, za potovanja ugodnejših mesecih. Poleg tega bi v tamkajšnjih maticah na kakšnega krščenega Valvasorja gotovo naletel plemiški genealog Schiviz von Schivizhoffen s svojimi pomočniki. Kot bomo videli v nadaljevanju, ostaja pravzaprav samo še možnost, da sta obe Valvasorjevi ženi spremljali moža na poteh in potovanjih in so se tako otroci povečini rodili zdoma, bodisi v tistih kranjskih župnijah, ki jih Schiviz von Schivizhoffen ni dovolj temeljito obdelal,⁸⁰ bodisi v onih, katerih matice so bile že prej uničene. Ali pa so otroci prijkali na svet sploh zunaj domače dežele, nemara celo kje daleč na Nemškem in Francoskem,⁸¹ kar se zdi navsezadnje še najbolj verjetno.

Valvasorjevo rodovno deblo v IX. knjigi Slave priča, da so se mu otroci v prvem zakonu rojevali kot po tekočem traku. Nekaj več časa je sicer minilo med poroko 10. julija 1672 in rojstvom prve hčerke 16. aprila 1674, vendar ne smemo pozabiti, da je bilo Ani Rozini ob poroki komaj 13 let in devet mesecev, rodila pa je pri petnajstih in pol.⁸² Na svet je prišlo devet otrok, najprej štiri deklice, za njimi pet dečkov. Med rojstvom prvega in drugega otroka ni minilo niti celo leto, sicer pa med dvema novorojencema nikoli več kakor 22 mesecev in pol.⁸³ Kot že rečeno, so v šmarskih krstnih maticah vpisani le trije in se preostalih šest najverjetneje sploh ni rodilo na Bogenšperku. Podobno velja tudi za otroke iz Valvasorjevega drugega zakona, razen za najmlajšega, krščenega že v Krškem.

Družinski materi sta torej povečini morali rojevati drugje, najverjetneje ob strani svojega moža. Kdaj natanko pa je bil Valvasor zdoma in kje vse je takrat potoval, ne bi mogli ugotoviti s še tako natančno analizo tovrstnih podatkov, ki jih navaja v Slavi, niti iz datacij njegovih dokumentov in pisem.⁸⁴ Še manj seveda, na katerih potovanjih sta bili z njim tudi ženi, saj takšen podatek preprosto »ne sodi« v knjigo ali korespondenco.⁸⁵ Poleg študijskih potovanj je Valvasor po letu 1680 kot stotnik ali kapetan pešcev dolenjskega dela Kranjske opravil nekaj vojaških poti, za katere ni verjeti, da bi bila v spremstvu tudi noseča žena Ana Rozina. Naslednji primer posredno potrjuje, da je bilo resnično tako. Leta 1683 je moral kot častnik z nalogo obrambe vzhodnih štajerskih meja za tri mesece prekiniti študijsko delo: njegova vojska je v vsej naglici krenila iz Ljubljane 7. avgusta in se vrnila 1. novembra.⁸⁶ Tretji sin Janez Ludvik se mu je rodil 18. aprila 1683, torej tri mesece in pol pred očetovim odhodom iz dežele, in bil krščen tri dni pozneje v Šmartnem, četrti pa je prijkal na svet neznanokje 25. julija naslednje leto, slabih devet mesecev po Valvasorjevi vrnitvi domov.⁸⁷ Če je bilo polihistorjevo vojaško udejstvovanje povsem neprimeren čas, da bi jemal na pot tudi nosečo ženo, so se za takšne podvige ponujale kot veliko boljša priložnost pogoste študijske poti. Nemara

⁸⁰ Ker se je Valvasor veliko mudil pri Cerkniškem jezeru, je bila poskusno, vendar brez uspeha pregledana krstna matična župnije Cerknica (NŠAL, ŽA Cerknica, R 1676–1693).

⁸¹ Že Radics, ki je pregledal le ljubljanske in šmarske matice ter v zadnjih našel samo tri krste Valvasorjevih otrok, je zapisal, da so se drugi rodili drugje in da bodo o tem potrebne nadaljnje raziskave (P. RADICS, Valvasor-Studien I (kot v op. 70) 1426).

⁸² Ana Rozina morda ob poroki niti še ni bila spolno zrela ali pa ji je 31-letni soprog pri izpolnjevanju zakonskih dolžnosti prvo leto uvidno prizanašal.

⁸³ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) IX, 109.

⁸⁴ Podatke o Valvasorjevih potovanjih je skrbno izpisoval Radics (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, fasc. 7, Gradivo za biografske študije, Lit. V – Valvasor, mapa XXX, enota I, Potovanja, turistika, bivališča).

⁸⁵ V korespondenci se je Valvasor dotaknil družinskih zadev samo jeseni 1687, ko je tajniku londonske Kraljevske družbe v pismu 17. novembra uvodoma omenil razloge, zakaj zamuja s pošiljanjem razprave o Cerkniškem jezeru: v postnem času so mu umrli dva sinova in žena, nato pa se je vnovič oženil (B. REISP, *Korespondenca* (kot v op. 26) 51 in 70).

⁸⁶ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 163–167.

⁸⁷ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) IX, 109; NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1674–1688, 21. 4. 1683.

je Ana Rozina rojevala zdoma tudi zato, ker Valvasor ni dobro načrtoval svojih potovanj in se je na poti zamudil predolgo, da bi bila ježa za žensko v visoki nosečnosti dovolj varna, še posebej če je bila z možem daleč od Bogenšperka ali Ljubljane.⁸⁸

Edina Valvasorjeva daljša odsotnost, ki jo lahko kolikor toliko natanko datiramo in je blizu rojstvu katerega njegovih otrok, pade v poletje 1686. Tega leta je 15. aprila iz Ljubljane pisal pismo londonski Kraljevski družbi,⁸⁹ 13. junija se mu je neznanokje rodil sin Franc Jožef, najmlajši otrok v prvem zakonu,⁹⁰ v pismu, datiranem 29. avgusta na Bogenšperku, pa je Valvasor tajniku londonske Kraljevske družbe sporočal, da je pred štirimi tedni (torej konec julija ali v začetku avgusta), ko je bil nekaj tednov odsoten (!), prejel pismo iz Londona z datumom 3. junij.⁹¹ Kako razlagati »nekaj tednov« oziroma kako dolgo je trajala Valvasorjeva odsotnost, v spremstvu noseče žene ali brez nje, ostaja neodgovorjeno, kakor tudi vprašanje, kje vse se je tisto leto mudil.⁹² Prejkone (tudi) v tujini, saj bi ga, če bi krožil samo po Kranjskem, veliko lažje in prej doseglo londonsko pismo s pomembno, težko pričakovano vsebino, tako pa je štiri tedne neprebrano čakalo v Ljubljani. In tudi žena bi se lažje vrnila roditi na Bogenšperk ali v Ljubljano, ko le ne bi bila predaleč od doma.

Precej težje je datirati druge Valvasorjeve daljše odsotnosti v času prvega zakona, povezane s potovanji v tujino. V Slavi navaja z letnico samo potovanje v Nemčijo leta 1685, medtem ko postavlja svoja doživetja v Avstriji, na Nemškem in v Benetkah v čas pred šestimi oziroma desetimi leti.⁹³ Kot bomo videli, časovna distanca ne ustreza vselej letu izida *Slave* 1689, ampak lahko tudi letu poprej, ko je besedilo nastajalo. Tako bi se »pred 10 leti« lahko nanašalo na leto 1678, kar pomeni, da je polihistorjeva četrta hči Ivana Rozina, rojena 11. junija 1678,⁹⁴ morda zagledala luč sveta med očetovim potovanjem v Benetke.

Valvasorjeve otroke in ženo so na bogenšperškem gradu pogosteje kakor rojstva prehiteli smrti. Majhni otroci prav gotovo niso potovali z očetom in materjo, ampak so v času njune odsotnosti ostajali v varstvu dojilj in varušek. Tako ni rečeno niti to, da je bila doma vsaj mati, ko so druga za drugo pomrle prve tri hčerke, stare od dveh do štirih let in pol. Prvih šest let zakona, dokler se ni rodila četrtorojenka Johana, sta bila pri hiši največ po dva otroka hkrati, a zaradi njihovega naglega umiranja večinoma le en sam. Mlade Ane Rozine tako družina ni posebej priklepala na dom in se je lažje pridružila možu na njegovih potovanjih. Število živčih otrok se je povečevalo šele v osemdesetih letih, ko je za kratek čas devetih mesecev doseglo najvišjo številko šest, a nato naglo upadlo na štiri. Od skupno devetih so otroštvo preživeli samo ena hči in trije sinovi. Kot nam je izpričal Valvasor sam pri opisu medijskega gradu, so njegovih pet umrlih otrok iz prvega zakona in ženo Ano Rozino položili v rodbinsko grobnico na Mediji,⁹⁵ na drugi strani Save, le nekaj ur od Bogenšperka, kjer je v tem času gospodarila druga veja Valvasorjeve rodbine. Skoraj gotovo so torej vsi pomrli na Bogenšperku ali kje v

⁸⁸ Ježa je bila v Valvasorjevem času najbolj uporabna oblika prometa, ki jo je tudi sam prakticiral pri svojih raziskovalnih potovanjih po Kranjski (prim. S. SITAR, O prometu v Slavi vojvodine Kranjske. V: *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*, Ljubljana : SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve *Slave* 1990, 146).

⁸⁹ Po objavi: B. REISP, *Korespondenca* (kot v op. 26) 31 in 33.

⁹⁰ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) IX, 109.

⁹¹ Po objavi: B. REISP, *Korespondenca* (kot v op. 26) 39 in 43. Valvasor sicer pravi, da je bilo pismo datirano 3. junija po starem koledarju, a gre za pomoto, saj je šlo v resnici za novi koledar (prim. dvojno datacijo omenjenega pisma prav tam, 36 in 37, in komentar na str. 94).

⁹² V Slavi za to leto poroča, da je našel ahat pri gradu Soteska (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 149).

⁹³ O treh potovanjih v tujino: B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 154, 88; J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 92, 93; III, 405.

⁹⁴ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) IX, 109.

⁹⁵ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 164.

bližini doma. Njihovih smrti pa razumljivo ni v mrliški matici župnije Šmartno, že zato ker jih niso pokopali na tleh domače župnije, temveč na Mediji, v sosednji župniji Vače.⁹⁶

Globoko zarezo v polihistorjevem družinskem življenju je prineslo leto 1687, čas, ko je bil na vrhuncu svojega ustvarjalnega dela. V samo sedmih tednih je smrt v njegovi ožji družini kosila kar trikrat. Najprej sta mu 4. in 14. marca umrla šestletni in še ne enoletni sin, 25. aprila pa komaj 29-letna žena, mati štirih preostalih otrok, starih od tri do devet let.⁹⁷ Sklepali bi, da je bila pri obeh otrocih vzrok smrti nalezljiva bolezen, saj sta si žalostna dogodka sledila v razmiku samo desetih dni, medtem ko lahko le ugibamo o razlogih za zgodnjo smrt Ane Rozine.⁹⁸

Že slabe tri mesece po njenem pogrebu je Janez Vajkard 20. julija 1687 še drugič stopil pred oltar, tokrat v graščini Vrhovo pod Gorjanci. Nevesta Ana Maksimila baronica Zetscher je bila hči pokojnega Franca Erazma in Marije Sidonije roj. grofice Tattenbach in je s svojo vnovič omoženo materjo živela pri očimu Janezu Juriju pl. Wernegku na njegovi vrhovski graščini nedaleč od Šentjerneja.⁹⁹ Enako kot pri Valvasorjevi pokojni ženi je bilo njeno prvo ime Ana, kakor jo je ožja okolica očitno skrajšano tudi klicala.¹⁰⁰ Janez Vajkard je bil torej oženjen z dvema Anama, kar za komuniciranje z drugo ženo sploh ni bilo »nepraktično«. Tudi druga Ana je bila od njega precej mlajša, nekako enake starosti kot prva, morda od nje pet let mlajša ali starejša. Starostna razlika med zakoncema je tako znašala najmanj 10 in največ 22 let. Ana Maksimila se je morala roditi najpozneje poleti 1663, glede na to da je njen oče Franc Erazem pl. Zetscher umrl 18. novembra 1662.¹⁰¹ Kdaj in kje natanko je prišla na svet, ni ugotovljivo, zelo verjetno pa na gradu Novi grad v Jablanici pri Boštanju, kjer je gospodaril že njen praded¹⁰² in kjer je, kot vse kaže, nastal inventar zapuščine njenega očeta, sicer gospodarja več dolenskih gradov vzdolž Save.¹⁰³ Starejše matične knjige župnije Boštanj ob Savi so namreč izgubljene,¹⁰⁴ zato lahko z gotovostjo ugotovimo le, da je bilo Ani Maksimili

⁹⁶ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, M 1660–1710. Knjiga je sicer pomanjkljiva, saj ima več vrzeli, tako za več mesecev v letu 1681 in zlasti za obdobje 1687–1697.

⁹⁷ Datumi smrti in izračunane starosti po: J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 164.

⁹⁸ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 101.

⁹⁹ Vsebino poročne pogodbe je leta 1904 po prepisu, tedaj shranjenem v zbirki prepisov v turjaškem arhivu, objavil A. KASPRET, Ženitni dogovor (kot v op. 28) 186–189, ponatisnil pa P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 307–309.

¹⁰⁰ Dokaz, da jo je okolica poznala predvsem kot Ano, in ne kot Maksimilo, ponuja krstna matična knjiga duhovnije Krško, v kateri je 22. 4. 1696 vpisana kot botra »illustrissima Dna Anna M: Valuasorin« (NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729).

¹⁰¹ Datum očetove smrti po: J. B. WITTING, Beiträge (kot v op. 29) 263. Njegovo zapuščino so popisali šele spomladi 1663 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 128, fasc. LII, Z–8, 16. 4. 1663).

¹⁰² M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 324.

¹⁰³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 128, fasc. LII, Z–8, 16. 4. 1663. Zapuščinski inventar Franca Erazma pl. Zetscherja »zum Erkenstein vnd Waldegkh« je datiran zgolj na »Erkenstein«-u, kar slejkoprej pomeni Novi grad (*Obererckenstein*), kot se je ta grad imenoval prvotno, preden je v 17. stoletju nastala graščina Gomila pri Kompolju (*Untererckenstein*), prav tako v lasti Zetscherjev (o nastanku imen gl. J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 415, 615). Pokojnikovo zapuščino so sicer inventarizirali tako na »Ober« kot na »Untererckenstein«-u. V graščini Gomila (*Untererckenstein*) je zanesljivo živel njegov leta 1657 umrl brat Andrej Danijel, lastnik »Guett Erkenstein«, saj je inventar njegove zapuščine datiran na »Vndtererckenstein«-u (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 128, fasc. LII, Z–7, 16. 8. 1657). Kot priča Valvasorjevo ženitno pismo, je bil pokojni Franc Erazem pl. Zetscher »auf Weinpichl vnd Waldekh« gospod treh obsavskih gospostev (*Herr auf Weixl, Ober= vnd Unter=Erkenstein*) – Novega dvora pri Radečah, Novega gradu v Jablanici in Gomile pri Kompolju. V kranjski imenjski knjigi 1619–1662 so prav podatki o Zetscherjih zelo pomanjkljivi; z imenom je naveden le Mihael z Griča, sicer pa sumarno, brez vsakršnih drugih podatkov, dediči Kristofa Zetscherja (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 93). V naslednji knjigi 1662–1756 je posest že razdeljena med sorodnike, tako da se ime Franca Erazma pojavi le na posesti Novi grad v Jablanici (*Erckenstein*), ki je bila šele poznega leta 1682 prepisana na njegova sinova (prav tam, št. 6 (1662–1756), fol. 119).

¹⁰⁴ E. UMEK, J. KOS (ur.), *Vodnik* (kot v op. 79) 34; T. KRAMPAČ, *Vodnik po matičnih knjigah Nadškofijskega arhiva Ljubljana* (Nadškofija Ljubljana, Arhiv, Priročniki 2). Ljubljana : Nadškofija Ljubljana 2003, 12.

ob poroki z Valvasorjem vsaj 24 let. Odraščala je z najmanj dvema bratoma in tremi sestrami,¹⁰⁵ otroštvo in mladost pa preživljala na vsaj dveh dolenjskih gradovih. Njena ovdovela mati Marija Sidonija je namreč leta 1665 od sorodstva odkupila vse pravice do gospodstva Novi dvor pri Radečah,¹⁰⁶ ki ga je nato leta 1676 prepustila sinu Sigmundu Viljemu.¹⁰⁷ Takrat je bila že vnovič omožena pl. Buset in je živela na graščini Vrhovo pri Šentjerneju, kamor so se z njo preselili vsaj nekateri od otrok. Z očimovim bratom Jurijem Sigmundom se je za materjo poročila starejša hči Marija Sibila, kar pomeni, da sta se mati in hči omožili z dvema bratoma.¹⁰⁸ Približno v istem času, 14. decembra 1676, so bili pl. Zetsckherji, in sicer trije bratrance, povzdignjeni v baronski stan.¹⁰⁹ Tako se Valvasorjeva nevesta Ana Maksimila, enako kot polihistor, ni rodila kot baronica in to po vseh pravilih tudi pozneje ni bila, saj baronstva ni mogla preprosto podedovati po bratih.

Polihistorjev drugi in zadnji ženitni dogovor, sklenjen 20. julija 1687 na Vrhovem, razkriva tudi gmotno plat zakonske zveze, ki je v podrobnostih žal ne poznamo za njegov prvi zakon. Zakonca sta v zakon prinesla 900 goldinarjev dote v deželni veljavi in prav toliko zaženila, kar naj bi po smrti enega ali drugega pripadlo skupnim otrokom oziroma drugim krvnim sorodnikom, če bi njuna zveza ostala brez potomstva. Nevesta je prispevala še 1.800 goldinarjev jutrne, ženin pa 500 goldinarjev proste donacije (*freye donation*). Poleg dogovora o delitvi premičnin – srebrnine, obleke in orožja – so v pogodbi za primer Valvasorjeve smrti določili tudi vdovščino: dokler se Ana Maksimila ne bi ponovno poročila, bi na leto prejemale 400 goldinarjev rente in brez kakršnih koli obveznosti uživala hišo z vrtom v Ljubljani ali Novem mestu. Z vrhovške graščine so nevesto odpravili še z enim darilom – kočijo, vpreženo v dva konja, za katera si lahko predstavljamo, da sta vlekla balo in mladoporočenca. Med desetimi sopolisniki poročne pogodbe sta se znašla nevestina mati in omenjeni brat Sigmund Viljem, na Valvasorjevi strani pa srečamo, pomenljivo, tudi dva njegova svaka pl. Graffenwegerja, brata prve žene.¹¹⁰ Navzoča nista bila le kot povabljeni sorodnika in svata, temveč hkrati v vlogi zaščitnikov pravic polihistorjevih majhnih otrok iz prvega zakona.

Iz poroke pod Gorjanci je dobiček vsekakor potegnil Valvasor, in ne Ana Maksimila. Čez tri mesece, 21. oktobra, se je namreč vrnil na Vrhovo po 900 goldinarjev deželne veljave, ki jih je v skladu z ženitnim dogovorom zavaroval s svojim premoženjem, ne da bi torej dejansko karkoli prispeval.¹¹¹ Vse skupaj je bilo zelo verjetno že takrat na moč varljivo. Nevesta prejkone ni imela niti približne predstave o Valvasorjevem čedalje bolj negotovem gmotnem stanju, zlasti ne o tem, kako naglo naraščajo njegovi dolgovi, koliko znašajo obresti na nikoli v celoti odplačano kupnino za Bogenšperk, Lichtenberg in Črni Potok ter kakšni so predračun in dejanski stroški za tisk Slave. Leto in pol po možitvi, februarja 1689, je morala svojemu soprogu iz lastnega žepa posoditi nemajhno vsoto 947 goldinarjev, da je lahko odplačal del

¹⁰⁵ J. B. WITTING, Beiträge (kot v op. 29) 263, navaja, da so imeli njeni starši štiri otroke: Janeza Herbarda, Sigmunda Viljema, Ano Maksimilo por. baronico Valvasor in pl. Wernegk ter Marijo Sibilo por. pl. Wernegk. Vendar slednja v svoji oporoki leta 1692 omenja pet svojih še živečih sorojencev: poimensko oba brata – Sigmunda in Herbarda, brez imena in priimka pa tri sestre (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. W 1–49, testament W–20, 18. 7. 1692).

¹⁰⁶ M. SMOLE, Graščine (kot v op. 37) 321.

¹⁰⁷ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 119'. – Sigmundu Viljemu in njegovemu bratu Janezu Herbardu Zetsckherju je po imenjski knjigi leta 1682 pripadlo tudi gospodstvo Novi grad v Jablanici, prej v lasti njunega očeta (prav tam, fol. 119).

¹⁰⁸ J. B. WITTING, Beiträge (kot v op. 29) 263.

¹⁰⁹ K. F. FRANK, Standeserhebungen 5 (kot v op. 10) 269. Med povzdignjenimi sta bila dva brata Ane Maksimile – Sigmund Viljem in Janez Herbard – ter njun bratranec Franc Engelbreht.

¹¹⁰ Po objavah: A. KASPRET, Ženitni dogovor (kot v op. 28) 186–189; P. RADICS, Johann Weikhard (kot v op. 2) 307–309.

¹¹¹ Pripis k poročni pogodbi z datumom Vrhovo, 21. 10. 1687 (gl. prejšnjo opombo).

zaostale kupnine za gospostva,¹¹² novih presenečenj pa kar ni hotelo biti konec. Ko so se začeli vrstiti neplačani računi in je Janez Vajkard svoje imetje samo še prodajal, je Ana Maksimila lahko upala le še na dediščino po sorodnikih in na njihovo pomoč.

Polihistorjev dom je tudi po drugi poroki ostal na Bogenšperku, podobna uganka kot za njegov prvi zakon pa je vprašanje, kje vse sta se zakonca mudila. Drugo koledarsko leto zakona, leta 1688, ko so bile priprave na izid Slave najintenzivnejše, je bil Valvasor vsekakor veliko zdoma, a kot kaže, z njim tudi Ana Maksimila. Tako ne vemo, kje se je rodila in bila krščena njuna najstarejša hči Katarina Frančiška, zadnja, ki jo z rojstnim datumom 28. april 1688 še navaja rodovnik v Slavi. Na svet je prišla dobrih devet mesecev po poroki staršev, samo 22 mesecev in pol za svojim umrlim polbratom, zadnjim Valvasorjevim otrokom iz prejšnjega zakona.

Navada iz polihistorjeve zveze z Ano Rozino, da se otroci ne rojevajo doma, se je torej v zakonu z Ano Maksimilo samo ponavljala. Če se je njegova prvorojenka v drugem zakonu morda rodila na materinem domu na Vrhovem pri Šentjerneju – tamkajšnja krstna matica je za ta čas namreč izgubljena –, otroci, rojeni med njo in najmlajšim sinom, krščenim spomladi 1693 v Krškem, glede na ohranjene krstne matične knjige krsta zanesljivo niso prejeli v šentjernejski župnijski cerkvi.¹¹³ Oporo točko za iskanje krstov Valvasorjevih otrok v tujini predstavlja Nürnberg, kjer so leta 1689 več mesecev po delih tiskali Slavo. Toda v krstni matici edine tamkajšnje katoliške župnije sredi protestantske okolice ni v dvajsetletju 1672–1692 nobenega otroka kranjskega polihistorja.¹¹⁴

Koliko otrok se je skupno rodilo v Valvasorjevem drugem zakonu, ki je trajal nekaj več kot šest let, najbrž ne bomo nikoli izvedeli. Ker je bila druga žena podobno plodna kot prva, bi jih bilo lahko pet, in ne samo štirje znani. Med rojstvom Katarine Frančiške 28. aprila 1688 in Franca Engelberta, krščenega 15. aprila 1693 v Krškem, je namreč preteklo skoraj pet let. V tem času, ne pred februarjem 1689 in ne po juniju 1692, sta prišli na svet Regina Konstancija, ki smo jo ponovno odkrili šele pred kratkim, in kmalu po rojstvu umrla deklica, katere imena ne poznamo. Dejansko se je drugi Valvasorjev otrok rodil po 15. aprilu 1689, ko je polihistor na Bogenšperku datiral posvetilo kranjskim deželnim stanovom, objavljeno v prvem delu Slave vojvodine Kranjske.¹¹⁵ A najbrž ne pred poletjem 1689, saj bi Valvasor otrokovo rojstvo v takem primeru gotovo dodal rodovnemu deblu v tretjem delu Slave, v katerem ima še nekaj dogodkov iz tega leta.¹¹⁶ Med letoma 1689 in 1692 bi se zakoncema torej teoretično lahko rodili

¹¹² Valvasorjeva zadolžnica z datumom 9. februar 1689 in pripisanim ženinim potrdilom o poravnani vsoti dne 8. oktobra 1692, obakrat v Ljubljani, je shranjena med testamenti deželne pravde (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature), vendar ne po zunanjih značilnostih (format, odsotnost ustrezne signature) ne po vsebini ne sodi k testamentom, ampak je bila tja vložena šele naknadno, o čemer priča tudi žig Kranjskega stanovskega muzeja (*Krainisch Ständisches Museum*), enak kot na kupoprodajni pogodbi za Valvasorjevo hišo v Krškem (ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693).

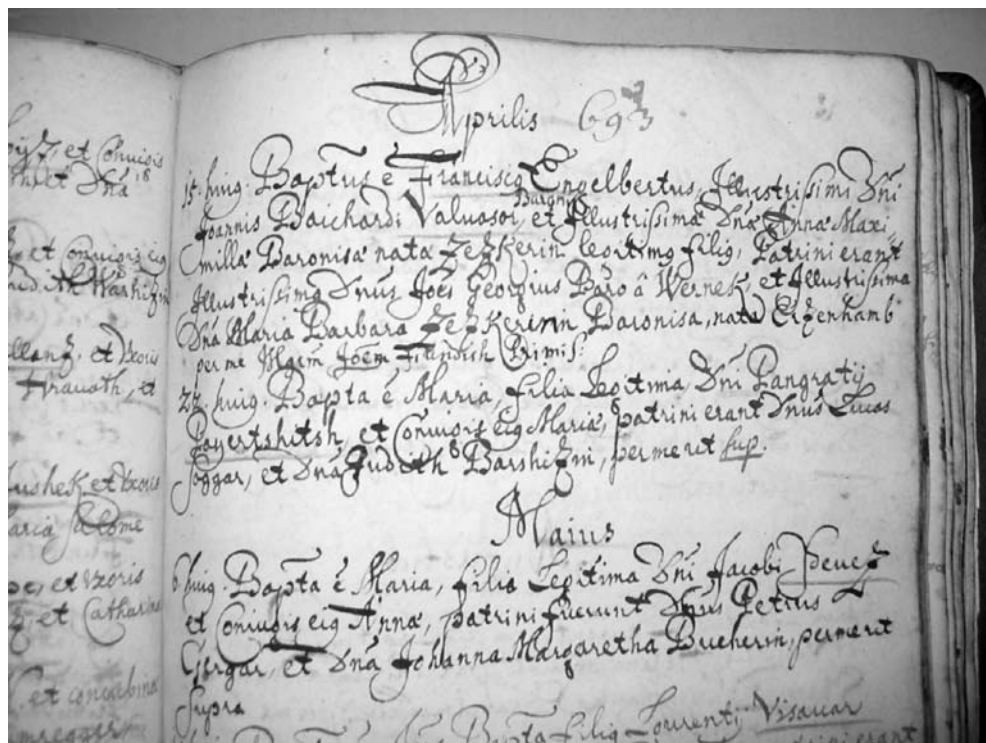
¹¹³ Druga najstarejša ohranjena šentjernejska krstna matica po prvi iz let 1640–1644 se začenja 17. avgusta 1688, slabe štiri mesece po rojstvu Katarine Frančiške (Župnijski urad Šentjernej, R 1688–1693).

¹¹⁴ Archiv des Erzbistums Bamberg, Pfarrei Unsere Liebe Frau Nürnberg, Band I, Geburten 1636–1810; v knjigi je za obdobje 1672–1692 vsega 38 vpisov krstov (dopis arhiva Nadškofije Bamberg avtorju 22. junija 2007). Prav tako ni krsta nobenega od Valvasorjevih otrok v nürnberških luteranskih maticah (Landeskirchliches Archiv der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, Kartei der lutherischen Kirchenbücher Nürnbergs; dopis arhiva Evangeličansko-luteranske Cerkve na Bavarskem avtorju 29. junija 2007). Valvasor se je v Nürnbergu, glede na navedbo v Slavi: »pred šestimi leti«, zadrževal tudi leta 1683 ali 1682, (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 84; J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 93).

¹¹⁵ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 196.

¹¹⁶ Kronološko zadnji omenjeni dogodek, objavljen v četrtem, zadnjem delu Slave, je iz julija 1689 (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 258). Regina Konstancija je morda vedela, kje se je rodila, vsekakor pa ne tudi, kdaj natanko. Čeprav bi se lahko iz rodovnika v Slavi prepričala, da ni bila rojena pred izidom knjige, nosi njen portret napačno, prezgodnjo letnico rojstva 1688. Portret hrani Narodna galerija v Ljubljani (inv. št.: NG S 906) in

trije otroci, in ne le obe znani hčerki. Tako je imel naš polihistor v zakonu s Zetschkerjevo najmanj štiri in največ pet otrok, v obeh zakonih skupaj pa 13 ali 14.

Vpis krsta Valvasorjevega najmlajšega sina v krški krstni matici 15. aprila 1693

Čas drugega zakona je bil za Valvasorja nasploh dinamično in naporno obdobje, zaznamovano s slavo in priznanji, a tudi z nerazumevanjem okolice, razočaranji, boleznijo in z njimi povezanimi hudimi finančnimi težavami. Veliko se je Janezu Vajkardu dogajalo zlasti v letu 1689, vendar se ni ustavil niti po izidu svojega monumentalnega dela, ki je v celoti prišlo na knjižni trg jeseni omenjenega leta. Preostala so mu še štiri leta življenja, od tega tri na Bogenšperku, kjer pa tudi v tem času ni imel obstanka. Kot je šele pred dobrim desetletjem odkril in objavil France Baraga, časovno pa natančneje opredelil Branko Reisp (oba leta 1993), je nedolgo pred smrtjo obiskal Francijo. Po besedah dotlej neznanega epitafa naj bi namreč zdravje izgubil v Lyonu.¹¹⁷ Na potovanje, o katerem ni bilo poprej ničesar znanega, se je moral očitno odpraviti leta 1691 ali 1692. Glede na Dolničarjev sicer veliko mlajši podatek, da so Valvasorja v Krško prinesli že bolnega,¹¹⁸ namreč v Francijo zanesljivo ni odpotoval šele

je bil objavljen v: A. VRIŠER, *Noša v baroku na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1993, št. 27.

¹¹⁷ Objava: F. BARAGA, Novoodkriti Valvasorjev nagrobni spomenik. V: *Rast* (Novo mesto) 4, 1993, št. 5/6, 321. B. REISP, Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju. V: *Zgodovinski časopis* 47, 1993, 346–347, je prav tako objavil izvirnik in prevod ter lyonsko potovanje časovno natančneje določil. Napis v latinskih elegičnih distihih je z Dolničarjevo roko napisan na koncu njegovega izvoda Valvasorjeve knjige *Prizorišče človeške smrti* (*Theatrum mortis humane*, Laybach 1682), hranjene v ljubljanski Semeniški knjižnici, zato je avtor besedila verjetno Dolničar sam.

¹¹⁸ B. REISP, Neznani epitaf (kot v op. 117) 347–348. Po B. Reispu bi moglo potovanje soditi v sklop Valvasorjevih prizadevanj in interesov, ki so, na primer, razvidni iz pisma Georga Ashea 28. junija 1691 Kraljevski družbi

v zadnjih mesecih svojega življenja, leta 1693. Potemtakem sta se mu mogli hčerki Regina Konstancija in deklica neznanega imena roditi celo na Francoskem oziroma kje na poti tja ali nazaj. Prvi potencialni naslov za iskanje njunega in morda še enega krsta bi bile torej krstne matice župnij v Lyonu.¹¹⁹

Za ponazoritev povedanega o polihistorjevih otrocih si oglejmo tabelarični prikaz rodovnika njegove ožje družine: Janeza Vajkarda, obeh njegovih žena in trinajstih znanih otrok. Pet jih je pomrlo v otroštvu, najmlajši v najboljšem primeru v mladostniških letih, tako da jih je odrastlo le šest ali slaba polovica. Vsi trije sinovi iz prvega zakona so se kot redovniki »poročili s Cerkvijo«, tri hčerke pa s plemiškimi vdovci in sinovi, živečimi ne prav daleč od Krškega, kjer je svojo življenjsko pot sklenil njihov oče.

Rodovnik Valvasorjeve ožje družine¹²⁰

Kratice: r. = rojen/a, k. = krščen/a, p. = poročen/a, u. = umrl/a, pok. = pokopan/a		
ime	rojstvo, krst in poroka	smrt in pokop
Janez Vajkard (baron) Valvasor oče: Jernej pl. Valvasor mati: Ana Marija roj. baronica Ravbar	k. 28. 5. 1641 v Ljubljani dvakrat poročen (gl. pri obeh ženah)	u. pred 16. 11. 1693 v Krškem pok. na Mediji ali v Krškem
1. žena: Ana Rozina pl. Graffenweger oče: Baltazar pl. Graffenweger mati: Ana Marija roj. pl. Scharffenegk	k. 11. 10. 1658 v Ljubljani p. 10. 7. 1672 v Šmartnem pri Litiji	u. 25. 4. 1687 pok. na Mediji
Otroci iz 1. zakona:		
1) Marija Sidonija	r. 16. 4. 1674 na Bogenšperku k. 29. 4. 1674 v Šmartnem pri Litiji	u. 17. 7. 1676 pok. na Mediji
2) Maksimila Kordula	r. 10. 4. 1675 neznankje	u. 13. 6. 1677 pok. na Mediji
3) Ana Terezija	r. 15. 2. 1677 neznankje	u. 27. 11. 1681 pok. na Mediji

v Londonu. Iz vsebine, ki temelji na njegovem dopisovanju s kranjskim polihistorjem, izhaja, da se je Valvasor spet posvetil nekaterim naravoslovnim vprašanjem.

¹¹⁹ V arhivu občine Lyon hranijo matične knjige sedemnajstih lyonskih župnij, ki pa so v glavnem brez abecednih indeksov in bi jih bilo treba sistematično pregledati (dopis avtorju 21. maja 2007).

¹²⁰ Podatki o rojstvih in krstih: J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) IX, 109; NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, R 1638–1643, R 1643–1653, R 1653–1664; ŽA Šmartno pri Litiji: R 1665–1674, R 1674–1688; ŽA Krško, R 1670–1729. Podatki o porokah: NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, P 1660–1720; A. KASPRET, Ženitni dogovor (kot v op. 28) 186–189; ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, zapuščinski inventar Janeza Herbarda pl. Busetta, 11. 7. 1724, str. 42–43. Podatki o smrtih in pokopih: J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) IX, 109; Arhiv frančiškanskega samostana v Novem mestu, *Necrologium Provinciae*, fol. X. Decembris, fol. XXIX. Aprilis; J. MLINARIČ, *Kostanjevska opatija 1234–1786*, Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac 1987, 516; NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, M 1735–1770; NŠAL, ŽA Velesovo, M 1745–1802; A. FURLAN, *Zgodovina frančiškanske cerkve v Novem mestu*, Novo mesto: Frančiškanski samostan Novo mesto 1937, 28 in 29; P. RADICS, Valvasor-Studien I (kot v op. 70) 1426. O smrti in pokopu Janeza Vajkarda in njegove druge žene sledi natančnejša razlaga v besedilu.

4) Ivana Rozina (Johana) por. pl. Scarlichi (por. 1705) mož: Franc Ludvik pl. Scarlichi	r. 11. 6. 1678 neznankje	u. v Velesovem pok. 9. 3. 1748 prav tam
5) Wolfgang Vajkard (franciškan p. Alojzij)	r. 25. 9. 1679 na Bogenšperku k. 2. 10. 1679 v Šmartnem pri Litiji	u. 10. 12. 1737 v Samoboru pok. prav tam
6) Janez Gotlieb	r. 16. 7. 1681 neznankje	u. 4. 3. 1687 pok. na Mediji
7) Janez Ludvik (franciškan p. Donat)	r. 18. 4. 1683 na Bogenšperku k. 21. 4. 1683 v Šmartnem pri Litiji	u. 29. 4. 1752 v Kamniku pok. prav tam
8) Janez Volf Engelbreht (cistercijan p. Štefan)	r. 25. 7. 1684 neznankje	u. 21. 12. 1752 v Kostanjevici pok. prav tam
9) Franc Jožef	r. 13. 6. 1686 neznankje	u. 14. 3. 1687 pok. na Mediji
2. žena: Ana Maksimila baronica Zetscher oče: Franc Erazem pl. Zetscher mati: Marija Sidonija roj. grofica Tattenbach očim: Janez Jurij pl. Wernegk 2. mož: Janez Herbard pl. Buset	r. najpozneje 1663, verjetno na Novem gradu v Jablanici 1. p. 20. 7. 1687 na Vrhovem pri Šentjerneju 2. p. 28. 8. 1699 verjetno na Gracarjevem turnu	u. med 5. 5. 1713 in 19. 4. 1716 na Gracarjevem turnu pok. v Šentjerneju ali Novem mestu
Otroci iz 2. zakona:		
1) Katarina Frančiška por. baronica Jurič (por. 1704) mož: Adam Sigfrid baron Jurič	r. 28. 4. 1688 neznankje	u. 12. 6. 1747 v Ljubljani pok. 17. 6. 1747 v Novem mestu
2) Regina Konstancija por. pl. Wernegk in pl. Dienersperg 1. mož: Janez Lovrenc pl. Wernegk (por. 1707) 2. mož: Volf Sigmund pl. Dienersperg (por. 1711)	r. 1689–1692 neznankje	u. jan. 1755 v Novem mestu pok. 19. 1. 1755 prav tam
3) hči N.	r. 1689–1692 neznankje	u. 1690–1692 (28. 1. brez letnice) pok. v Šmartnem pri Litiji
4) Franc Engelbert	k. 15. 4. 1693 v Krškem	u. pred 19. 4. 1716, verjetno kmalu po rojstvu

Iskanje krstov in smrti Valvasorjevih otrok po matičnih knjigah ni samo sebi namen ali rodoslovna kaprica. Matične knjige so namreč dragocen vir podatkov, ki presegajo področje rodoslovja. Prav krščenje otrok, botrovanje pri krstih, vloga poročne priče, smrt in pokop so tisti dogodki v posameznikovem življenju, ki nedvoumno pričajo o njegovi navzočnosti v določenem času na nekem kraju. Hkrati povedo marsikaj o družinskih, poslovnih in družabnih vezeh, pri zelo mobilnih ljudeh, kakršen je bil Valvasor, ne nazadnje tudi o družinskem utripu samem.

Kako in kje je torej svoj čas preživel marljivi polihistor? Njegovega urnika ne poznamo, zanesljivega itinerarja nimamo, vendar lahko z novimi podatki iz matičnih knjig vsaj nekoliko dopolnimo dosedanje vedenje o tem, kdaj je bil Janez Vajkard zares doma. Vpisi krstov treh njegovih otrok v šmarski krstni matici in najmlajšega spomladi 1693 v Krškem sicer niso dokaz, da je bil oče pri krstu resnično navzoč, saj bi mogel biti že dolge mesece kje na poti. Glede na to, da je bil njegov pravi dom vendarle na Bogenšperku, pa bi pričakovali, da se bo v maticah domače šmarske župnije pogosteje pojavljal kot krstni boter, kar bi bilo zanesljivo pričevanje, kdaj ga najdemo doma. Plemiče so namreč poleg oseb njihovega stanu radi vabili za botre tudi navadni ljudje, še posebej tisti, ki so se šteli za imenitnejše, tako v šmarski župniji zlasti vodilne trške družine iz Litije. Toda, drugače kot imena drugih »žlahnih« gospodov, gospa in gospodičen, so ime Janeza Vajkarda Valvasorja v šmarske krstne matice vpisali le izjemoma. V vseh dvajsetih bogenšperških letih je botroval vsega dvakrat, v obeh primerih leta 1678 in otroku navadnih ljudi.¹²¹ Novorojencem okoliških plemičev, pomenljivo, ni hodil za botra. Morda so ga sprva še vabili, a je to čast enkrat ali dvakrat odklonil in se s tem tudi za prihodnje otresele »nepotrebne izgubljanja časa« s krsti, botrinstvi in botrijami. Zdi se, da je k takim opraviлом celo sam poslal kakšnega sodelavca, saj sta v Šmartnem po enkrat botrovala njegova nemška bakrorezca Andreas Trost (1678)¹²² in Peter Mungerstorff (1680), drugi skupaj z namestnico Valvasorjeve žene.¹²³ Poleg tega je bil Valvasor pogosto odsoten in ga bogenšperška plemiška, kmečka in trška okolica že zato ni poznala tako dobro kakor manj mobilne gospode iz domačega okoliša. Tudi Ana Rozina Valvasor se kot krstna botra pojavi le nekajkrat, čeprav je bila v šmarski župniji domačinka. Prvič je botrovala kmalu po poroki leta 1672 in zadnjič poleti 1685, slabi dve leti pred smrtjo.¹²⁴ Ugotovitev posredno govori v prid sklepanju, da je bila z možem veliko na poti. Pogoste nepravilnosti v zapisanju njenega polnega osebnega imena pa jasno pričajo, da so jo klicali in poznali zgolj kot Ano.¹²⁵ Ker Valvasor ni bil krstni boter niti v Ljubljani,¹²⁶ kjer se je srečeval s celo vrsto pomembnih in

¹²¹ Prvič je nastopil kot krstni boter 25. januarja 1678 pri krstu Blaža, sina Boštjana in Jere Lah, drugič pa 4. oktobra istega leta pri krstu Uršule, hčerke nekega Janeza brez navedenega priimka in njegove žene Lucije (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1665–1674, R 1674–1688, R 1689–1703; prim. tudi P. RADICS, Valvasor-Studien I (kot v op. 70) 1425–1426).

¹²² Trost je v krstni matici 11. 12. 1678 označen le kot *gospod* (»Dnus Andreas Trost«), omemba priče (*teste*) z imenom »generosa Dna Magdalena Trostin« pri krstu 4. aprila 1685, ko je bila botra Valvasorjeva žena, pa priča, da je Trost na Bogenšperku živel z ženo (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1674–1688). Na Bogenšperku sta se mu v letih 1683 in 1684 rodila tudi dva otroka (E. CEVC, J. W. Valvasor kot mentor slikarjev. V: *Janez Vajkard Valvasor Slovincem in Evropi. Johann Weichard Valvasor to the Slovenes and to Europe*, Ljubljana: Narodna galerija 1989, 193). Kot je znano, pa njegova hči Marija Trošt, ki nastopa v zgodovinski povesti *Vražje dekle* (1933), ni resnična oseba, temveč zgolj plod literarne svobode pisateljice Ilke Vašte.

¹²³ O Mungerstorffu izvemo iz vpisa krsta 28. 4. 1680 dragoceni biografski podatek, da je izviral iz Kölna: »Nobilis Doctissimus Dominus Petrus Müngerstorff Coloniensis«. Doslej je bilo namreč o njem znano le to, kar so navajala Valvasorjeva dela. B. Reisp je o Mungerstorffu zapisal: »Domačin ni bil, po imenu bi mu pripisovali nemško poreklo.« (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 115).

¹²⁴ Tudi Ana Rozina je botrovala skoraj izključno otrokom navadnih ljudi, in sicer 31. 12. 1672, 11. 10. 1678, 28. 4. 1680 (po nadomestni botri: »per vice patrinam«), 4. 4. 1684 in 2. 7. 1685 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1665–1674, R 1674–1688).

¹²⁵ Pri prvem krstu 31. 12. 1672 je navedena kot »Illustrissima Dna Anna B: Falussorin«, pri naslednjem 11. 10. 1678 kot »Illustrissima Dna Anna Baronisa Valuasorin, nata Graffenwegerin«, nato 28. 4. 1680 z nazivom »Illma Dna Dna Anna Maria Valvasorin, nata Graffenwegerin«, 4. 4. 1685 ji pravi krstna matica »Illusma Dna Anna Maria Valuasorin ex Bogenspergh«, slednjič pa 2. 7. 1685 »Illma Dna Dna Anna Regina à Foluisorin«. Tri pomote pri drugem imenu in, nasprotno, vsakič navedeno pravilno ime Ana, govorijo sami zase. V šmarski župniji srečamo v Valvasorjevem bogenšperškem obdobju 1672–1692 še eno botro iz njegove rodbine: 26. 6. 1684 je botrovala Marija Saloma, vdova polihistorjevega brata Janeza Herbarda Valvasorja, ki je kupila graščino Selo pri Šmartnem (o tem: M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 435; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 63).

¹²⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692.

manj pomembnih ljudi, se zdi v tej luči skorajda odljudnejš. S takšno hipotezo bi mu nesporno delali krivico, vse pa kaže, da resnično ni bil preveč naklonjen konvencionalnim družabnim obveznostim in si je raje izbiral družbo po svoji meri.

Na Bogenšperku so bili njegovi družabniki sodelavci Valvasorjevega zasebnega grafičnega zavoda, med katerimi se je očitno počutil vsaj tako dobro kakor v družbi okoliške gospode. Šmarska krstna matica, v kateri sta zabeležena Trostovo in Mungerstorffovo botrovanje, razkriva še eno zanimivo dejstvo: pri Valvasorju je skupaj s svojo mlado družino nekaj časa živel tudi nizozemski slikar in grafik Justus van der Nypoort.¹²⁷ 11. oktobra 1678 so namreč v Šmartnem nesli h krstu njegovega sina Jožefa, ki mu je poleg domačega župnika botrovala Valvasorjeva soproga.¹²⁸ Janez Vajkard je bil tedaj bodisi zadržan bodisi ni kazal želje po botrstvu, potem ko je šel samo teden dni prej izjemoma za botra nekemu okoliškemu otroku, drugič in zadnjič v svojem bogenšperškem obdobju. Prvič je 25. januarja istega leta botroval prav skupaj z Nypoortovo soprogo.¹²⁹ Novejše raziskave dajejo Valvasorju v tem kontekstu poleg drugih strokovnih priznanj še naslov mentorja mladih umetniških talentov in usmerjevalca slikarjev.¹³⁰ Poleg tujcev je njegova delavnica zaposlovala tudi domačine, med drugim dva šmarska župljana, ki sta začetne korake naredila prav na Bogenšperku.¹³¹

Naj oris Valvasorjevega družinskega življenja sklenem s potovanji kot najdaljšo odsotnostjo od doma. Ravno njegova pogosta in dolga nenavzočnost na Bogenšperku in še posebej ločenost obeh družinskih mater od majhnih otrok sta morala močno zaznamovati vso družino. Če vemo verjetno za vse dežele, ki jih je Valvasor kdaj v življenju obiskal, pa je veliko težje dognati leta, v katerih se je kje mudil, in kolikokrat se je podal na pot. Verjetno čisto zadnje, dolgo povsem neznano lyonsko potovanje je za povedano samo še potrditev več. Pestrost Valvasorjevih potovanj do leta 1689 spričuje Slava,¹³² nekaj tudi korespondenca z angleško Kraljevsko družbo,¹³³ precej manj pa je v Slavi podatkov, ki jih lahko bolj ali manj natančno določimo tudi časovno. Avtor se namreč praviloma ne izraža z natančnimi datumi, ampak večkrat posredno razkriva le leto. Tega je treba izračunati iz navedb, kot so: »pred 16 leti«, »pred približno 11 leti jeseni« ali »v avgustu pred šestimi leti«.¹³⁴ B. Reisp je pravilno sklepal, da vsi dogodki niso nujno izračunljivi tako, da leta odštejemo od letnice izida Slave, temveč

¹²⁷ Podpis Justusa van der Nypoorta nosijo dela v Valvasorjevi grafični zbirki, vendar so ga še nedavno uvrščali med ustvarjalce, ki »niso bili Valvasorjevi sodelavci«, grafična zbirka pa naj bi kazala samo na »neko zvezo z Nizozemci« (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 104, 115; *Slovenski biografski leksikon. Četrta knjiga Táborska – Žvanut* (= SBL IV), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1980–1991, 347). F. Stele je sicer že leta 1928 na podlagi datacij Nypoortovih risb 1677–1681 prvi postavil časovni okvir njegovega delovanja v Valvasorjevi grafični delavnici na Bogenšperku. U. Lubej je Nypoortovo bivanje na Kranjskem še podkrepil z genealoškimi podatki, tudi tistimi iz šmarske krstne matice (U. LUBEJ, Justus van der Nypoort na Kranjskem. V: *Varstvo spomenikov* 37, 1997, 54 sl.).

¹²⁸ Vpis v krstni matici priča tudi o etimologiji Nypoortovega priimka, ki izhaja iz imena nizozemskega kraja: »Baptisatus est Josephus ex Patre Dno Justo von der Nypoort Traiecti oriundo, et Coniuge eius Dnae Annae Mariae natae Prulinin.« Domnevo, da gre za otroka Valvasorjevega bakrorezca, je izrazil že Radics leta 1895 (P. RADICS, *Valvasor-Studien I* (kot v op. 70) 1426). K temu naj dodamo, da je Nypoortov na Bogenšperku rojeni sin Jožef bržčas identičen z *Josephom Nieportom*, ki je leta 1696 skupaj z (bratom?) Viljemom (*Guilielm. Nieport*) kot »gramatist« študiral pri ljubljanskih jezuitih (po objavi zgodovine jezuitskega seminarja v: Ž. ČRNIVEC (ur.), *Ljubljanski klasiki 1563–1965*, Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958) 1999, 131). Nadaljnja usoda slikarja, ki je po bivanju na Kranjskem izpričan na Dunaju in na Moravskem, je za čas po letu 1692 sicer zavita v temo (U. LUBEJ, Justus van der Nypoort (kot v op. 127) 57).

¹²⁹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1674–1688.

¹³⁰ E. CEVC, J. W. Valvasor (kot v op. 122) 169 sl.

¹³¹ Gre za Jerneja Ramschissla (1664–1711) in Matijo Greischerja ali Gražzarja (1659–1712?); rojstvo zadnjega so dolgo iskali v Frankfurtu na Majni in v Ljubljani (E. CEVC, J. W. Valvasor (kot v op. 122) 176–182, 195, op. 8).

¹³² B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 78 sl., 144 sl.

¹³³ B. REISP, *Korespondenca* (kot v op. 26) 21–22, 23, 26, 27, 93; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 81.

¹³⁴ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 144 sl.

moramo računati tudi na kakšno leto prej.¹³⁵ Vsaj v enem primeru je dokazano bilo tako. Valvasor namreč pri opisu medijskega gradu pravi, da so njegovo prvo ženo položili v grajsko grobnico »šele pred enim letom«,¹³⁶ kar pomeni, da je te besede zapisal že leta 1688, in ne v naslednjem letu, ko je šla knjiga v tisk.

V Slavi omenjena potovanja po domači deželi so lahko trajala po več tednov. V tem času je imel Janez Vajkard gotovo izhodišče na kakšnem gradu, v mestu ali trgu, kolikor ni kar neprekinjeno potoval in se vsak večer ali vsaj vsakih nekaj dni ustavil drugje.¹³⁷ Še precej več strnjenejšega časa so mu nedvomno jemale poti v tujino. Poleti 1686 je, kot že znano, pisal angleški Kraljevski družbi, da je bil zdoma nekaj tednov.¹³⁸ Domači posli so se morali seveda medtem odvijati kolikor toliko nemoteno, za kar je skrbelo osebje Valvasorjevih posesti in bržčas tudi kak pooblaščenec za posebne primere. Na seznamu listin v polihistorjevi zapuščini v Krškem – listine so nato povečini končale pri svaku Janezu Jožefu pl. Graffenwegerju na gradu Knežija pri Litiji¹³⁹ – se potovanj in stikov s tujino dotika nekaj svežnjev Valvasorjevih pisanj, ne da bi njihove skope omembe razkrivale kar koli novega.¹⁴⁰ Omenjeni so: korektor Slave Erasmus Francisci, hrvaški sodelavec Pavao Ritter Vitezović, londonska Kraljevska družba in Valvasorjeva stotniška služba.¹⁴¹

Izdela Valvasorjevega itinerarja se bo morda lotil kak marljivejši raziskovalec, vendar bo moral za trdnejše ugotovitve najprej najti in pritegniti še neznane vire. Kje vse se je naš polihistor zadrževal in kdaj, a tega še ne vemo, bodo lahko razkrile še bolj ali manj naključne najdbe virov v tujini, denimo v Franciji; toda nanje bo treba nemara še lep čas potrpežljivo čakati.

II. Valvasorjevo zadnje leto: smrt v Krškem in prazen grob na Mediji

Kot je dobri dve desetletji po Valvasorjevi smrti leta 1715 zapisal njegov sodobnik in znanec Janez Gregor Dolničar (*Thalnitscher* v. *Thalberg*), se je življenje Janeza Vajkarda izteklo »v letu Gospodovem 1693 v Krškem, kamor so prinesli že bolnega« (*An/no/ demum 1693. Gurgfeldum, quo aeger advectus fuerat*). Šele v naknadno pripisanem vstavku ob strani istega besedila najdemo podatek, da je bil pokopan na Mediji (*Habet tanti viri mortales exuvias*

¹³⁵ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 144.

¹³⁶ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 164.

¹³⁷ Poleg ježe kot najbolj uporabne oblike prometa – Valvasor je na svojih raziskovalnih potovanjih po Kranjski največ jezdil – je bilo po kopnem mogoče potovati tudi z veliko redkejšimi potniškimi vozovi. Valvasor omenja v Slavi ne prav pogosto uporabo sani, posebno pozornost posveča rečni plovbi, iz drugih virov pa je znano, da so v drugi polovici 17. stoletja prevažali potnike skozi Kranjsko tudi že poštni vozovi (S. SITAR, O prometu (kot v op. 88) 146 sl.).

¹³⁸ O pismu z dne 29. avgusta 1686 B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 176; B. REISP, *Korespondenca* (kot v op. 26) 39 in 43.

¹³⁹ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, G–56/III, inventar zapuščine J. V. Valvasorja in Ane Rozine roj. Graffenweger na Knežiji, izločene iz zapuščine Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja, Knežija 29. in 30. 3. 1700.

¹⁴⁰ Med drugim je omenjen »zavoj različnih priporočil pokojnega gospoda Valvasorja, ko se je nahajal v tujih deželah« (*Ein Paquetl vnterschiedlicher recomendationen des H: Valuasor seel: als derselbe in frembden Ländern sich befinden*).

¹⁴¹ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 10 in 11. Prim. tudi objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 313 in 314; A. ČERNELIČ KROŠELJ (ur.), *Zapuščina* (kot v op. 34) 35, 36. – Šlo je za zavoj korespondence korektorja Slave Erasmusa Franciscija (*Ein paquet Correspondenzschreiben des Niernberg: Historici Erasmi Francisci*), Valvasorjevo lastnoročno napisano razpravo o Cerkniškem jezeru, namenjeno angleški Kraljevski družbi (*Aigenhändige Composition des Herrn Valluasor zu der Engelandt. Societet, Zirkhznizer See betr:*) in pridano različnim dopisom (*dabey Vnterschiedliche Sändtschreiben*), za zavoj pisem hrvaškega sodelavca Pavaa Ritterja Vitezovića (*Ein Paquet Sändtschreiben des Paull Ritters*) in sveženj spisov v zvezi z Valvasorjevo častniško službo (*Ein Paquet schriften des Herrn Valuasor Hauptman vnd Soldateschkha betref.*).

Media).¹⁴² Njegovi življenjepisci so se morali glede časa in kraja smrti ter pokopa zadovoljiti s temi in nekaterimi drugimi sekundarnimi podatki. Še posebej zato, ker jim ni oporekalo nobeno znano dejstvo in ker o tem ni bil na voljo primarni vir: vpis datuma smrti ali pokopa v mrliški matični knjigi. Toda, kot bomo videli v nadaljevanju, z ustreznim virom v resnici razpolagamo, ta pa »per negationem« spričuje, da Valvasorja jeseni 1693 niso položili k njegovi ženi in petim otrokom v grajsko grobnico na Mediji. Tako bi mogli ne nazadnje sklepati, da je tudi po smrti ostal v Krškem, kjer je preživel sklepno obdobje svojega življenja, ki je trajalo komaj kakšnega pol leta.

Preden se lotimo dejstev v zvezi s smrtjo in pokopom, si natančneje oglejmo, kaj vse priča o Valvasorjevi prisotnosti v mestu ob Savi, in skušajmo odgovoriti na vprašanje, zakaj si je za zadnje domovanje izbral prav meščansko hišo v majhnem, sicer prometno živahnem, a vendarle razmeroma malo pomembnem Krškem. Če smo povsem natančni, poznamo en sam nedvoumen sodoben zapis, da je bil za življenja kdaj zares v tem mestu in katerega dne. Gre za omembo v inventarju Valvasorjeve zapuščine, ki govori o obračunu med pokojnikom in baronom Zetscherjem, datiranjem v Krškem 22. junija 1693.¹⁴³ Ta datum, drugi dan Valvasorjevega zadnjega poletja, je hkrati kronološko najmlajše pričevanje, da je Janez Vajkard še živ in tudi opravično sposoben. Ohranjena kupna pogodba za hišo iz februarja 1693 nasprotno nikoli ni bila zares dokončana, saj je brez datuma, podpisov in pečatov,¹⁴⁴ zato ne more biti dokaz baronove fizične navzočnosti v Krškem že v mesecu februarju. Tretji podatek o njegovem

¹⁴² B. REISP, Neznani epitaf (kot v op. 117) 345.

¹⁴³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 8, No. 13; objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 312; A. ČERNELIČ KROŠELJ (ur.), *Zapuščina* (kot v op. 34) 21 in 34. Isto listino je odnesel skrbnik Valvasorjevih otrok pl. Graffenweger in se je leta 1700 znašla med njegovo zapuščino na Knežiji (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, G–56/III, 29. in 30. 3. 1700, str. 8–9, No. 11). – Baron Zetscher je bil Franc Engelbreht, bratranec Valvasorjeve druge žene, sicer lastnik več gradov ob Savi: Gomile, Novega gradu v Jablanici in Novega dvora pri Radečah. Isti je 10. decembra 1692 kupil Valvasorjevo hišo v Ljubljani (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 157 in 268) in je kot priča podpisan tudi na Valvasorjem ženitnem pismu 20. julija 1687 (objava: A. KASPRET, *Ženitni dogovor* (kot v op. 28) 188; P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 308).

¹⁴⁴ Ohranjeni izvirnik kupne pogodbe na pergamentu dejansko ni bil nikoli dokončan in potrjen. Pisar je namreč pustil prazen prostor za natančen datum v februarju 1693 (Beschehen Gurfeldt den ... Febr. Ao. 1693ten), ki bi ga postavili pozneje, ko bi listino podpisali in pečatili s tremi v njej omenjenimi velikimi mestnimi pečati. V Krškem je bilo torej vse nared za pravno dejanje, pričakovali so le še udeležence, očitno prav Valvasorja, ki se je že napovedal in zamujal. Ohranjena nedokončana listina nosi žig Kranjskega stanovskega muzeja (Krainisch Ständisches Museum) nekako iz srede 19. stoletja, že leta 1859 je bila z nekaj prepisovalskimi spodrseljaji objavljena (A. JELLOUSCHEK, *Valvasor und Vodnik*. V: E. H. COSTA (ur.), *Vodnikov spomenik. Vodnik – Album*, Ljubljana–Laibach : I. v. Kleinmayr in F. Bamberg, 1859, 40–41), danes pa je shranjena v: ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693. Pogodba nato ni bila nikoli podpisana in natančno datirana. Čeprav bi mogli sklepati, da točen datum, vendar pomotoma z napačno letnico, razkriva Valvasorjev zapuščinski inventar, ki govori o kupnem dogovoru (Khauffabredt) za hišo z dne 26. februarja 1692 (!) ter o kupnem pismu (*Khauffbrief*) iz decembra 1692 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 8, No. 10), ne bo držalo, da je Valvasor kupoprodajno pogodbo podpisal 26. februarja 1693, a se nam njen overjeni izvod ni ohranil. Očitno je vse skupaj ostalo kar pri še danes ohranjeni pogodbi, torej brez natančnega datuma, saj je tudi v zapuščini drugega moža Valvasorjeve vdove Janeza Herbarda pl. Buseta navedeno kupno pismo brez natančnega datuma »datirt den ... Februarý anno 1693« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, zapuščinski inventar Janeza Herbarda pl. Buseta 11. 7. 1724, str. 31). Potemtakem Valvasor, prodajalec hiše in mestno predstojništvo kupoprodajne pogodbe sploh nikoli niso podpisali in pečatili, zato je pravno obveljala le pogodba (*Khauffbrief*) med Valvasorjem in Vodnikom iz decembra 1692, ki jo prav tako poznamo iz Valvasorjevega zapuščinskega inventarja. Odkod potem na istem mestu v istem inventarju »točni« datum 26. februar, a z napačno letnico 1692? Vse kaže, da se je inventurnemu pisarju J. F. Neapolitanu mudilo in je zagrešil prepisovalsko napako. Med Valvasorjevimi listinami, leta 1700 izločenimi iz zapuščine njegovega svaka Janeza Jožefa Graffenwegerja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, G–56/III, 29. in 30. 3. 1700, str. 8, št. 10), je namreč naveden kupni dogovor (*Kauffs Abredt*) med Valvasorjem in Vodnikom za hišo v Krškem, datiran 26. decembra (!) 1692. Ker je sestavni del tega tudi »Pedit Zedl«, enako kot v Valvasorjevem inventarju iz Krškega, ni dvoma, da se je datum 26. nanašal na 26. december 1692, in ne na 26. februar 1693.

bivanju v mestu ob Savi je posreden in nosi datum 15. april istega leta. Tega dne so h krstu v krški mestni cerkvi nesli baronovega najmlajšega sina Franca Engelberta, o katerem je vpis v krstno matico sploh edini znani podatek.¹⁴⁵ Spodobilo bi se, da bi bil oče Janez Vajkard pri krstu navzoč, a to ni nujno. Morda se je prav tedaj zadrževal kje na poti ali pa je ostal doma, že priklenjen na posteljo.

Tako kot ne vemo, katerega dne je končal svoje zemeljsko potovanje, je težko ugotovljiva, kdaj natanko se je Valvasor v Krškem s svojo družino naselil. To se zanesljivo ni zgodilo pred 26. decembrom 1692, ko je za hišo v Krškem šele sklenil kupni dogovor s prodajalcem Jakobom Vodnikom.¹⁴⁶ Prav takrat je bil prehodni čas takorekoč »brezdomec«, saj je nekaj tednov prej izgubil obe svoji dotedanji domovanji, grad Bogenšperk s prodajo 2. oktobra ter 10. decembra še hišo v Ljubljani.¹⁴⁷ Vse kaže, da je družina vmesni čas med obema prodajama preživljala v svoji ljubljanski hiši, kajti v deželni prestolnici je 8. oktobra datirana pobotnica Ane Maksimile možu za vrnjenih 947 goldinarjev posojila.¹⁴⁸ Ker pa je bil jesensko-zimski čas za selitev neprimeren, lahko sklepamo, da so se Valvasorjevi v kupljeno hišo v Krškem vselili šele zgodaj spomladi 1693, vsekakor pred krstom zadnjega otroka 15. aprila. Selitev niti ob smrti Janeza Vajkarda oziroma inventuri njegove zapuščine še ni bila povsem končana. Sedem omar z večino knjig in nekaj drugimi predmeti je namreč ostalo na Bogenšperku¹⁴⁹ in jih je Valvasor kanil od tam odpeljati šele naknadno, ko bi v Krškem zanje našel dovolj primerne prostora. V mestu ob Savi se je torej znašel brez tistih predmetov, ki jih je laže pogrešal. Zdi se zelo verjetno, da je bil Janez Vajkard 23. februarja 1693 še v Ljubljani, in ne že v Krškem. Tega dne so namreč v tamkajšnjem mestnem svetu potrjevali prodajo njegove ljubljanske hiše.¹⁵⁰ O tem, do kdaj so se Valvasorjevi zadrževali v kranjski prestolnici in do kdaj na Bogenšperku, bi lahko pričale krstne matične knjige, če bi posamezni člani Valvasorjeve družine v tem času v njih kdaj nastopili v vlogi krstnih botrov. Toda zadnjih osem let pred letom 1693 ne najdemo prav nikogar od Valvasorjevih ne v maticah ljubljanske stolne župnije ne župnije Šmartno pri Litiji.¹⁵¹ Ko bi bil kranjski polihistor družabnostno bolj konvencionalen žlahtni gospod, bi o tem, kdaj se je kje zadrževal, torej lahko vedeli precej več.

Kot rečeno, naj bi v Krško prinesli že obolelega, zdravje pa naj bi izgubil v francoskem Lyonu. Da se je po finančnem zlomu in razprodaji nepremičnin odločil naseliti prav v Krškem, ni bilo naključje, temveč plod več dejavnikov. Enega od razlogov je vsekakor predstavljalo njegovo neugodno gmotno stanje. Življenje v podeželskem mestecu je bilo cenejše kot v deželni prestolnici, hiše naprodaj po ugodnejših cenah, lega Krškega na križišču kopenskih in

¹⁴⁵ NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, 15. 4. 1693; prim. tudi objavo: L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 46) 303. Podatek po objavi navajata Valvasorjeva življenjepisca: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 347; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 268. Malo je verjetno, da bi Valvasorjev najmlajši sin sploh odrasel. O njem pač ne vemo nič drugega, ker se niso ohranile ali pa so se že takrat neredno vodile mrliške matične knjige župnije, v kateri je umrl. Morda se je to zgodilo v Krškem, mogoče celo še za očetovega življenja. Zagotovo ni bil več živ, ko mu je pred 19. aprilom 1716 umrla mati, saj se v pogodbi s svojim očimom navajata kot dedinji le njegovi dve sestri (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, zapuščinski inventar Janeza Herbarda pl. Buseta 11. 7. 1724, str. 21–22).

¹⁴⁶ O kupni pogodbi gl. op. 144.

¹⁴⁷ B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 268, 271.

¹⁴⁸ ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature, Valvasorjeva zadolžnica z datumom 9. februar 1689 in pripisanim ženinim potrdilom o poravnani vsoti dne 8. oktobra 1692.

¹⁴⁹ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/II, 13. 1. 1694.

¹⁵⁰ Ljubljanski mestni svet je 23. februarja 1693 obravnaval Valvasorjevo prošnjo, naj se v sodni protokol vpiše prodaja njegove hiše baronu Francu Engelbrehtu Zetschkerju. Objava iz sodnega protokola v: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 169–170. Popravljeni datum prodaje hiše v: B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 157 in 312, op. 32.

¹⁵¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, R 1686–1692, R 1692–1699, P 1682–1718; ŽA Šmartno pri Litiji, R 1689–1703, P 1660–1720.

vodne poti kot nalašč – dobro izhodišče za polihistorjeve morebitne nove »pobege« od doma, podnebje slejkoprej bolj zdravo kot v mestu na robu Ljubljanskega barja. Sklepati je, da je šel že opešani Valvasor v Krško med drugim iskat izgubljeno zdravje. Gotovo so bila za izbiro novega domovanja odločilna priporočila in posredovanja sorodnikov, prijateljev in znancev. Tako zanesljivo vemo, da je že od prej poznal krškega župnika Gašperja Tunkelsteinerja,¹⁵² ta pa je izhajal iz iste družine kot krški mestni sodnik Andrej Tunkelsteiner, v Valvasorjevi kupni pogodbi za hišo naveden kot njegov novi sosed.¹⁵³ Pri tem še zlasti ni nepomembno, da je bila soproga Ana Maksimila Valvasor Dolenjka in je imela v širši okolici Krškega bližnje sorodstvo. Krško in razmere v njem sta najbrž dobro poznala njen oči Jurij pl. Wernegk, graščak na Vrhovem pri Šentjerneju,¹⁵⁴ in bratranec Franc Engelbreht baron Zetscher, gospod na treh obsavskih gradovih: Gomili, Novem gradu v Jablanici in Novem dvoru pri Radečah.¹⁵⁵ O povezanosti obeh sorodnikov z zakoncema Valvasor priča dejstvo, da sta prav pl. Wernegk in Zetscherjeva žena Marija Barbara 15. aprila 1693 botrovala pri krstu Valvasorjevega zadnjega otroka Franca Engelberta,¹⁵⁶ ki je po materinem bratrancu, »stricu« Zetscherju dobil tudi krstno ime. Poleg tega je Ana Maksimila Valvasor že tedaj pričakovala skorajšnjo dediščino po očimu, kar bi rešilo močno ogroženo eksistenco Valvasorjeve družine. Pl. Wernegk je namreč imel posest v okolici Šentjerneja in Bučke, od koder do Krškega sploh ni bilo daleč. Iz mesta ob Savi bi se torej podedovano posest moglo upravljati brez večjih težav in prav to je nemara odločilno pripomoglo k polihistorjevemu sklepu, da se družina preseli v Krško, v malomestno okolje, a hkrati čim bliže ženinim sorodnikom in pričakovani ali celo že obljubljeni zemljiški posesti. Brez slednje in brez drugih dohodkov bi namreč Valvasorjev mrtvi kapital prej ali slej skopnel. Njega samega je sicer kmalu prehitela smrt, kot bomo videli, pa se je vdova tri leta zatem res znova gmotno postavila na noge, ko je podedovala Wernegkovo graščino Pleterje pri Bučki. Tu je malo pred Valvasorjem, konec leta 1692 ali v začetku naslednjega leta, umrla njena sestra Marija Sibila, vdova brez otrok, poročena z bratom skupnega očima pl. Wernegka.¹⁵⁷ Kot vse kaže, pa je Ani Maksimili prav v »kritičnem času«, oktobra 1693, na Vrhovem umrla še mati Marija Sidonija pl. Wernegk, kar pomeni, da je preminila skoraj sočasno z Valvasorjem.¹⁵⁸

¹⁵² B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 221.

¹⁵³ ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693; objava: A. JELLOUSCHEK, Valvasor (kot v op. 144) 40–41.

¹⁵⁴ M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 542.

¹⁵⁵ Zetscher je ob smrti leta 1703 poleg gradov z gospostvi posedoval tudi manjšo posest pri Krškem, in sicer gornino, desetino in oštate, na Trški gori vinograd, pod Krškim pristavo, v samem mestu pa nekdanjo Kajdaševo hišo ter kaščo in klet. Vendar ni potrjeno, da bi imel vse to že pred letom 1693, saj regesti listin v zapuščinskem inventarju razkrivajo le pozni letnici nakupa imenj krškega gospostva (1698) in pristave (1697), ne pa tudi datumov kupnih pisem za hišo in zemljišča v mestu (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 128, fasc. LII, Z–17, 29. 5. 1703, str. 1–9). O Zetscherjevih gradovih ob smrti: M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 693.

¹⁵⁶ NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, 15. 4. 1693; prim. tudi objavo: L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 46) 303.

¹⁵⁷ Marija Sibila je v dvorcu Pleterje 18. julija 1692 napisala oporoko, njeno premoženje pa so tu popisali 6. marca naslednje leto (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. W 1–49, testament W–20, 18. 7. 1692; AS 309, Zap. inv., šk. 121, fasc. XXXIX, W–51, 6. 3. 1693). Datuma njene smrti in pokopa ne poznamo; glede na kraj smrti so jo pokopali na Raki, a mrliške matice te župnije ne sežejo tako daleč (E. UMEK, J. KOS (ur.), *Vodnik* (kot v op. 79) 482), medtem ko vpisa tega smrtnega primera ni v mrliški matici župnije Šentjernej (Župnijski urad Šentjernej, M 1688–1693 v: R 1688–1693).

¹⁵⁸ Šentjernejska mrliška matica navaja dva pokopa, pri katerih bi lahko šlo za ostarelo vrhovsko graščakinjo Marijo Sidonijo. Septembra leta 1691 je vpisana samo neka »prečastita gospa z Vrhovega« (Illsma Dna ex Freihoff, oktobra 1693 pa »Illma Dna Anna (sic!) Sidonia â Wernegg ex Freyhoff«, stara 70 let (Župnijski urad Šentjernej, M 1688–1693 v: R 1688–1693, M 1693–1700 v: R 1693–1698). V drugem primeru je ustrezna starost, saj se je Marija Sidonija rodila 13. aprila 1625 (J. B. WITTING, Beiträge (kot v op. 29) 263), napačno pa je prvo osebno ime Ana, kar pri večimenskosti v tem času sploh ni bilo nenavadno, še posebej ker so umrlega pogosto poznali le po enem – klicnem imenu.

Janez Vajkard je Krško seveda poznal že od prej, ko je nekajkrat po dolgem in počez prepotoval vso kranjsko deželo.¹⁵⁹ Ne nazadnje ga je na mesto in bližnji grad Šrajbarski turn vezala tudi družinska tradicija, saj je tam dobrih sto let prej kot turnski graščak gospodaril Janez Krstnik Valvasor († 1581), prvi tega imena na Kranjskem. »Začetnik« kranjskih Valvasorjev sicer ni bil krvni sorodnik poznejših baronov, zato pa zaščitnik in dobrotnik svojega rojaka in soimenjaka iz Bergama, polihistorjevega deda Hieronima Valvasorja († 1612).¹⁶⁰

Ob omenjanju sorodstvenih zvez se kar samo zastavlja vprašanje, s kom od svojcev je Janez Vajkard pravzaprav delil usodo svojega »krškega zatočišča«. Kot smo videli pri krstu zadnjega otroka Franca Engelberta, se je tja zanesljivo preselila njegova druga žena Ana Maksimila. Vsekakor sta z zakoncema živeli njuna doslej edina znana hči, petletna Katarina Frančiška, ter približno triletna hči Regina Konstancija. V času selitve Valvasorjevih v Krško so bili sicer živi tudi štirje od baronovih devetih otrok iz prvega zakona, stari med devet in petnajst let, vendar ni potrjeno, ali so nazadnje živeli z očetom ali morda pri skrbniku, stricu Juriju Andreju pl. Graffenwegerju. Oba inventarja Valvasorjeve zapuščine namreč sporočata, da je bil omenjeni stric januarja 1694 ob inventuri na Bogenšperku in v Krškem navzoč kot sodno določeni skrbnik otrok iz prvega zakona.¹⁶¹ Graffenweger je skrbništvo nad nečaki morda prevzel še za Valvasorjevega življenja, a ostaja odprto vprašanje kdaj natanko. Vsekakor ne pred letom 1689, ko je Valvasor ob prodaji Črnega Potoka v kranjski imenjski knjigi naveden kot »zasilni skrbnik« svojih otrok iz prvega zakona (*alß Nottgerhab seiner ersten Ehekhinder*).¹⁶² Ni izključeno, da otroci leta 1693 niso odšli z očetom in mačeho v Krško, ampak so se tedaj ali že prej preselili k stricu.¹⁶³ Vsaj najstarejši sin, 14-letni Volfgang Vajkard, je v tem času izpričano že študiral pri ljubljanskih jezuitih¹⁶⁴ in je videl Krško kvečjemu med šolskimi počitnicami. Druga dva sinova sta po smrti strica Jurija Andreja (1694), kadar pri jezuitih ni bilo pouka, živela pri drugem stricu, svojem novem skrbniku Janezu Jožefu Graffenwegerju, saj se v zgodovini jezuitskega seminarja pri letu 1698 navajata kot »brata s Knežije« (*frater á Grafenberg*).¹⁶⁵

Mesto ob Savi, v katerem je Valvasor umrl in ki bi ga veliko bolj upravičeno lahko imenovali mestece, sicer ni bilo preveč obetaven kraj, kjer bi se radi naseljevali kranjski plemiči. V Krškem je poleg njegove družine živela v tem času le še ena plemiška družina, popleme-

¹⁵⁹ O tem, da je kot prvi pretaknil vse koticke v deželi, vse raziskal in po možnosti sam preizkusil, poroča sam v Slavi (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 143).

¹⁶⁰ Janez Krstnik Valvasor († 1581) je z oporoko, datirano 2. avgusta 1581 na Šrajbarskem turnu, zapustil del svojega premoženja polihistorjevemu dedu Hieronimu, hkrati pa je meščanskemu špitalu v Krškem namenil 200 renskih goldinarjev za oskrbo revežev (po objavi oporoke v: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 259–262; prim. tudi B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 40 sl.).

¹⁶¹ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694; Z 7/II, 13. 1. 1694; objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 310, 326.

¹⁶² ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 103.

¹⁶³ Bivanje Valvasorjevih otrok pri Graffenwegerjevih bi lahko razkrila krstna matična knjiga župnije Vače 1689–1705, vendar v njej nikogar ne zasledimo kot krstnega botra (NŠAL, ŽA Vače, R 1689–1705). Pravzaprav bi pričakovali le Johano, saj so šli bratje zgodaj v šole.

¹⁶⁴ Volfgang Vajkard je v letih 1692 in 1693 omenjen v »Historia Seminarii Labacensis« kot učenec »druge latinske šole« in gojenec jezuitskega kolegija (po objavi: Ž. ČRNIVEC (ur.), *Ljubljanski klasiki* (kot v op. 128) 126; prim. P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 81). Pomotoma je njegovo ime navedeno kot *Wolfgangus Antonius*, identiteto pa potrjujejo ostali podatki: *á Valuasor Lib: Baro Carn: Wagenspergis*.

¹⁶⁵ Ž. ČRNIVEC (ur.), *Ljubljanski klasiki* (kot v op. 128) 134. Pravilno nemško ime Knežije se je sicer glasilo Graffenweg, pomota pa je tudi pri Volfgangovem prvem osebnem imenu: *Joannes Wolfgangus*. V konviktu sta bila isto leto še dva druga brata Valvasorja, in sicer Franc Jožef (r. 1677) in Franc Erazem (r. 1680), katerih imeni v »Historia seminarii Labacensis« prav tako nista povsem točni: *Joannes Josephus* in *Franciscus Anton* (prav tam, 134). Bila sta sinova polihistorjevega pokojnega brata Janeza Herbarda († 1681), čigar vdova je kupila graščino Selo pri Šmartnem (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 435), zato sta pri jezuitih veljala za Šmarčana: *frater in S. Martino*.

niteni Glaviniči pl. Glamoč (Glamotsch),¹⁶⁶ ki tako kot Valvasorjevi niso imeli pravih virov preživetja. Plemiške družine so v tem času sicer običajno preživljale del leta v svojih hišah v mestih, kjer so nekatere sploh stalno prebivale, vendar so si plemiči za domovanje praviloma izbirali deželna glavna mesta, saj tam ni manjkalo družabnega in poslovnega življenja.¹⁶⁷ Tudi Valvasor in njegova prva žena sta se tako rodila v Ljubljani. Le izjemoma in iz posebnih razlogov so se plemiči naseljevali v provincialnih mestih, kakršno je bilo Krško z okoli sto hišami in kakšnimi petsto dušami.¹⁶⁸ Večina v mestih živečih plemičev je imela poleg tega glavne vire dohodkov na deželi – večjo ali manjšo zemljiško posest s podložniki, medtem ko Valvasor nazadnje ni premogel ničesar razen meščanske hiše in nekaj mrtvega kapitala.

Med vsemi zastavljenimi vprašanji se je zaradi neugodne strukture virov, zlasti zaradi uničenega krškega mestnega arhiva, zdelo nerešljiva uganka, v kateri hiši v Krškem je Valvasorjeva družina živela in naš polihistor umrl. O sami hiši sicer ne vemo tako malo, a se pri ugotavljanju njene lokacije dolgo ni bilo mogoče nasloniti na dovolj oprijemljive oporne točke. Inventurni komisarji so 16. januarja 1694 v zapuščinskem inventarju pod rubriko »nepremičnine« zapisali: »Hiša tukaj v Krškem s pripadajočim vrtom, kupljena od gospoda Jakoba Vodnika za 800 goldinarjev kranjske veljave; ob njej je bila postavljena nova zgradba«.¹⁶⁹ O velikosti lahko sklepamo zlasti iz nemajhne višine kupnine.¹⁷⁰ Kdo je ob hiši postavil novo zgradbo, že Valvasor ali še prejšnji lastniki, ter kakšno, ni jasno. Več vemo o prodajal-

¹⁶⁶ Valvasor te družine v Slavi ne omenja, kar pomeni, da ni premogla nobenega gradu ali graščine (prim. O. GRATZY, *Repertorium* (kot v op. 45)). Nasploh je o njej malo znanega, prav nič pa o izvoru njenega plemiškega naslova (prim. zlasti K. F. FRANK, *Standeserhebungen und Gnadendakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 1.–5. Band, Schloss Senftenegg : Selbstverlag 1967–1974). Ena rodbinska veja z dr. medicine Janezom Sebastjanom Glaviničem pl. Glamočem († 1746) in njegovimi potomci je od leta 1730 nekaj desetletij izpričana v Gradcu (L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*, Graz : Eigentum und Verlag von Lydia Schiviz von Schivizhoffen 1909, 128, 129, 131, 134, 135, 137, 139, 141, 143, 145, 232, 236, 286, 289, 291, 293, 301, 459, 509).

¹⁶⁷ Prim. M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir* (Studia humanitatis, Apes ; 1), Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1995, 43 sl.

¹⁶⁸ V XI. knjigi Slave odmerja njen avtor razmeroma veliko prostora Krškemu kot takemu, vendar o samem mestu, razen nekaj zgodovinskih dogodkov, pove zelo malo: da ima ugodno lego, nad njim se dviga grad, pogled na mesto pa je najlepši s Save, po kateri v obe smeri nenehno plujejo ladje in tu pristajajo (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 233–242). Če beremo sodobna poročila mestnega predstojništva, je bilo Krško nekoč cvetoče mesto, a je obubožalo in je zdaj napol izpraznjeno, toda takšna so v tej dobi domala vsa poročila naših mest. 17. stoletje je namreč za podeželska mesta in mesteca pomenilo dobo gospodarskega in demografskega nazadovanja, meščanski trgovini in obrti se je na splošno pisalo slabo in šele v naslednjem stoletju so se jima nasmehnili nekoliko boljši časi. Tako je imelo Krško v Valvasorjevi dobi dokazano precej manj hiš in prebivalcev kakor v 16. stoletju, v času tik pred in po kmečkem upor 1573, ko njegovo posestno stanje podajata dva urbarja. Za 17. stoletje poznamo samo dva popisa opustelih in porušeni hiš ter pretirani podatek mestnega predstojništva iz leta 1677, da mesto nima več kakor 80 naseljenih hiš (B. GOLEC, *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja, doktorska disertacija*, Ljubljana 1999 (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti) 686–690). Potrjeno je, da je Krško tedaj štel domov kakor sredi 18. stoletja, ko je nastal prvi ohranjeni popis vseh mestnih hiš in je bilo teh 110, od tega 102 v rokah zasebnikov, število prebivalcev pa je potemtakem moralo znašati nekako 500 do 600 (prav tam, 690–691).

¹⁶⁹ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 2. Prim. objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 310; A. ČERNELIČ KROŠELJ (ur.), *Zapuščina* (kot v op. 34) 19, 33.

¹⁷⁰ Koliko je 800 goldinarjev v tem času pomenilo v krškem okolju, je težko primerjati z znanimi podatki o vrednosti nepremičnin. Krško mestno predstojništvo je, denimo, leta 1686 v poročilu deželnemu vicedomu potožilo, da mesto deželnim stanovom plačuje letno davčno obveznost v višini dobrih 679 goldinarjev, kar da je bistveno previsoko, saj je v njem veliko povsem majhnih hišic in kajžic, ki so vredne le 15, 12 ali celo manj kot 10 goldinarjev (ARS, AS I, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171, fasc. I/97a, lit. G VIII–8, 13. 4. 1686). Čeprav se je ohranila krška mestna knjiga 1539–1679, najdemo v njej višine kupnin nepremičnin v mestu le za 16. stoletje (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 8, fasc. 11, Krško, mestna knjiga 1539–1679, s.p.).

cu, mestnem svétniku Jakobu Vodniku, ki je tudi po prodaji s svojo družino ostal v mestu.¹⁷¹ Lokacijo stavbe pa razkriva ohranjena kupna pogodba: hiša z vrtom stoji na uglednem mestu, med hišama in vrtovoma mestnega sodnika Andreja Tunkelsteinerja ter gospoda Janeza Petra Šveršnika (Završnika).¹⁷² To je sicer vse, kar nam lahko danes služi za določanje njene lege, a ob pritegnitvi novih virov zadošča tudi toliko.

Z zelo malo argumenti, pa obenem z manj pomisleki, so se soočali Krčani, ko so leta 1894 na današnji t. i. »Valvasorjevi hiši« odkrivali spominsko obeležje ob 200-letnici polihistorjeve smrti. Tako kot so imeli pri roki datum smrti 19. september, čeprav nima ta nikakršne podlage,¹⁷³ so se oprli na samovoljno, nedokumentirano trditev ljubiteljskega zgodovinarja Antona Jellouschka¹⁷⁴ iz leta 1859, po kateri je Valvasorjeva hiša tista s hišno številko 85,¹⁷⁵ torej današnja »Valvasorjeva hiša« na vogalu Hočvarjevega trga in Valvasorjevega nabrežja.¹⁷⁶ Zgradba se je zdela za takšno »zgodovinsko« vlogo več kot primerna, saj je v mestu edini primerek poznorenesančne stavbe in je bila verjetno že tedaj edina, za katero so lahko zaradi letnice nad portalom (1609) z gotovostjo trdili, da je starejša od Valvasorja.¹⁷⁷ Bila je preprosto dovolj velika in ugledna, da si je »prislužila« spominsko obeležje, pa čeprav so se tako razumni Krčani kakor Nekrčani nedvomno zavedali samovoljnosti pri določitvi polihistorjevega zadnjega doma. Ne nazadnje je dvom o ustrezni ugotovitvi hiše smrti še v istem letu izrazil

¹⁷¹ Kot priča najstarejša krška krstna matična knjiga (NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729), je Jakob Vodnik v Krškem prvič omenjen leta 1675 kot krstni boter, otroci pa so se mu tu rojevali med letoma 1691 in 1700. Ker ga krstna matica dosledno imenuje »gospod« (*dominus*), pri zadnjem otroku tudi mestni svétnik (*senator*), je vsekakor premogel lastno hišo. V hiši, ki jo je prodal Valvasorju – takrat se v kupni pogodbi že naslavlja kot svétnik – bržčas sam sploh nikoli ni prebival, ampak jo je samo kupil, popravil in preprodal.

¹⁷² ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693; objava: A. JELLOUSCHEK, Valvasor (kot v op. 144) 40. V izvirmiku listine in objavi je priimek Valvasorjevega novega sosesa zapisan kot »Schwersching«, vendar ga tako beremo zaradi nekoliko zamaknjene pike nad črko i, saj bi se zapis moral glasiti Schwerschnig. Kot Šveršnika (Schuerschnik, Shuersshnikin) namreč Janeza Petra in njegovo ženo najdemo v krstni matični knjigi (NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, 5. 3. 1690, 3. 4. 1692).

¹⁷³ Datum se brez ustrezne dokumentacije prvič pojavi v spisu »Reiseerinnerungen aus Krain« Etbina Henrika Coste iz leta 1848. Ob postavitvi spominske plošče leta 1894 je bil za merodajne tem bolj verodostojen, ker ga je sprejel tudi raziskovalec Valvasorjevega življenja Peter Radics, denimo v predgovoru k drugi izdaji Slave leta 1877. Toda Radics je v svojih zadnjih delih o Valvasorju zapisal, da gre le za domnevo, ki je ni mogoče dokazati z viri. Po: B. REISP, Neznani epitaf (kot v op. 117) 346; prim. tudi E. CEVC, Kulturni spomeniki v Krškem in bližnji okolici, *Krško skozi čas 1477–1977*, Krško : Skupščina občine Krško 1977, 170.

¹⁷⁴ O Jellouschku gl. *SBL I* (kot v op. 66) 396.

¹⁷⁵ Jellouschkova trditev, da se kupoprodajna pogodba za Vodnikovo hišo iz februarja 1693 nanaša na »nun Haus–Nr. 85 in Gurfeld« (A. JELLOUSCHEK, Valvasor (kot v op. 144) 40), že takrat ni mogla sloneti na verodostojnih zapisih ali na ustnem izročilu. Temu, da je vogalna stavba ob cerkvi sv. Janeza Evangelista sredi 19. stoletja »postala« Valvasorjeva, je prejkone botrovalo njeno takratno lastništvo, saj jo je do leta 1846 posedoval Anton grof Hohenwart, nato pa njegovi dediči (Zgodovinski arhiv Celje (= ZAC), ZAC 1476, Magistrat Krško, knj. 1994, urb. št. 78 in 79; Župnijski urad Krško, Vor- und Zunahmen im Vikariate Gurfeld befindlicher Hausbesitzer im Jahre 1842). Nikakršnega namiga na vir informacij o hiši ni najti v Jellouschkovi zapuščini v Arhivu Slovenije, ki se nanaša le na svetovno zgodovino (ARS, AS 893, knj. 1). Kako samovoljno in hitropotezno je sicer Jellouschek »ustvarjal« zgodovino, priča podatek, da je Jakoba Vodnika, ki je Valvasorju leta 1693 prodal hišo v Krškem, kot nedvomno dejstvo (»ohne Zweifel«) razglasil za enega od prednikov Valentina Vodnika (1758–1819), in to zgolj na podlagi napak razumljenega zapisa v pesnikovem življenjepisu, da so njegovi predniki prišli z Dolenjskega (!), potem ko so tam prodali svojo posest (A. JELLOUSCHEK, Valvasor (kot v op. 144) 40). In kje je v tej zgodbi o Vodnikih Krško? Resnici na ljubo povejmo: ko se je pesnikov ded Jurij Vodnik (Jellouschek ga imenuje kar Jakob!) leta 1689 rodil kot kmečki otrok na Ljubljanskem polju (*SBL IV* (kot v op. 127) 509), je Valvasorjev znanec Jakob prebival v Krškem (gl. op. 171).

¹⁷⁶ O stavbni zgodovini hiše gl. A. ČERNELIČ KROŠELJ, Valvasor in Krško. V: *Zapuščina Janeza Vajkarda Valvasorja v Krškem* (K mestu K., št. 1), Krško : Valvasorjev raziskovalni center 2004, 9.

¹⁷⁷ O hiši gl. E. CEVC, Kulturni spomeniki (kot v op. 173) 170. Za povrh je bila hiša malo pred vzidavo spominske plošče v lasti tedaj najzaslužnejšega Krčana Martina Hočvarja (1810–1886), podjetnika, politika in mecena (I. LAPAJNE, *Krško in Krčani. Zgodovinske in spominske črtice*, Krško : Odbor za olepšanje mesta 1894, s. p., Predgovor).

»Valvasorjeva hiša« v Krškem s spominsko ploščo (foto B. Golec, december 2006)

Valvasorjev življenjepisec Peter Radics. O dejanski hiši, ki jo je svoj čas posedoval Valvasor, namreč nihče ni mogel imeti niti najmanjše predstave. Tako je Janez Mencinger pred dobrim stoletjem upravičeno zapisal, da bi se za čast, da je v njej umrl naš polihistor, lahko potegovalo vsaj sedem starejših hiš, in ne samo ta, ki jo krasi spominska plošča.¹⁷⁸

Pri zbiranju virov za pričujočo razpravo sta prišla na dan dva odločilna podatka, s pomočjo katerih se je védenje o Valvasorjevi hiši lahko bistveno povečalo. Čeprav se je sprva zdelo, da bomo tudi danes kljub pritegnitvi novih virov ostali le pri verjetnosti, katere lokacije v mestu bi zanje lahko bile ustrezne, je soočenje virov na koncu izločilo edino možno stavbo. Gre za južni del hiše, nekdanjega doma pisatelja Mencingerja, sestavljene iz dveh meščanskih, v osnovi še baročnih stanovanjskih stavb.¹⁷⁹ Hiša stoji v strogem mestnem jedru na Cesti krških žrtev št. 2 in je danes v lasti Mencingerjevih potomcev.¹⁸⁰ Po najstarejših ohranjenih popisih vseh mestnih hiš, nastalih v letih 1749 in 1752 v okviru terezijanskega katastra,¹⁸¹ je to hišo

¹⁷⁸ E. CEVC, Kulturni spomeniki (kot v op. 173) 170.

¹⁷⁹ O arhitekturni in umetnostni podobi hiše: E. CEVC, Kulturni spomeniki (kot v op. 173) 168.

¹⁸⁰ Okrajno sodišče Krško, Zemljiška knjiga, gl. knj. k. o. Krško 1–59, vl. št. 48 in 49. – Hiša je stala na stavbni parceli št. 58, današnja hiša na Cesti krških žrtev 2 pa je sestavljena iz dveh hiš na nekoč ločenih stavbnih parcelah št. 58 in 57.

¹⁸¹ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752. Terezijanska popisa hiš ponujata za vse mestne hiše dva dragocena podatka – letni donos (izražen v denarju) in stavbno stanje (zidana, napol zidana, lesena, hiša, hišica ali kajža). S pomočjo poznejšega stanja, zlasti hišnih števil in franciscejskega katastra, lahko tako domala za sleherno stavbo ugotovimo natančno lokacijo.

posedovala neka baronica Zetschker, stavba pa je bila po cennitvi ena najdonosnejših v mestu.¹⁸² V posest Zetschkerjeve družine je prišla iz rok neznanega prodajalca leta 1717,¹⁸³ torej enajst let zatem, ko je Valvasorjeva vdova, kot bomo videli, svojo po možu podedovano hišo leta 1706 prodala Janezu Krstniku Kamnikarju.¹⁸⁴ Pisnega dokaza za identičnost Valvasorjeve hiše s Zetschkerjevo nimamo, a ga bo kdo kdaj nemara vendarle našel. Zato pa je za osvetlitev samó desetletje trajajoče vrzeli med 1706 in 1717 več kot pomenljiva krška krstna matica: Kamnikar in njegova žena se, malo preden so Zetschkerji kupili hišo, prenehata omenjati kot krstna botra; Kamnikar se je namreč v Ljubljani vnovič oženil in pustil službo upravitelja gospostva Šrajbarski turn.¹⁸⁵ Ter drugi, še veliko pomembnejši podatek: hiša, ki jo je Kamnikar kupil od Valvasorjeve vdove in jo, kot sklepamo, zaradi odselitve iz Krškega prodal baronu Zetschkerju, popolnoma ustreza opisu iz Valvasorjeve kupne pogodbe leta 1693, da jo z leve in desne obdajata hiši uglednih meščanov. Na franciscejski katastrski mapi iz leta 1825, prvi natančni tlorisni upodobitvi Krškega, najdemo zaporedje treh takšnih nadpovprečno velikih meščanskih hiš z vrtovi edinole na enem mestu, tj. na zahodni strani glavne mestne ulice, današnje Ceste krških žrtev.¹⁸⁶ Vse tri hiše so sodile med najvrednejše že po cennitvi iz leta 1752 in prav srednja je bila takrat in sploh večji del 18. stoletja Zetschkerjeva.¹⁸⁷ Do nastanka franciscejskega katastra je, tako kot za veliko večino hiš, moč slediti vsem njenim lastnikom,

¹⁸² Neimenovana baronica Zetschker (*Froijin von Zetschkern*) je posedovala zidano hišo, ki je bila leta 1752 po letnem donosu 14 goldinarjev med 110 krškimi hišami na devetem mestu.

¹⁸³ Kupno pismo z dne 7. oktobra 1717 za mestu podsodno hišo v Krškem je navedeno med listinami v zapuščinskem inventarju barona Ferdinanda Zetschkerja iz leta 1788; hiša je ob smrti slednjega (1787) nosila ustrezno h. št. 36 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 116, fasc. XXXXVII, T-87, 18. 1. 1788, str. 6), po kateri jo je bilo moč nedvoumno identificirati tudi na franciscejski katastrski mapi iz leta 1825 (nova h. št. 35).

¹⁸⁴ Podatek po zapuščinskem inventarju vdovinega drugega moža Janeza Herbarda pl. Buseta: Ana Maksimila je hišo z vrtom, ki jo je februarja 1693 od Jakoba Vodnika kupil J. V. Valvasor, 22. novembra 1706 prodala Janezu Krstniku Kamnikarju (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W-81, 11. 7. 1724, str. 31–32, No. 30).

¹⁸⁵ V krstni matici (NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729) se zakonca Janez Krstnik in Marija Elizabeta pojavita 6. 1. 1703, ko je bil krščen njun otrok in je oče naveden še kot pisar na Šrajbarskem turnu (*scribae in Turnamhart*). Enako tudi ob krstu naslednjega otroka 14. 2. 1704, pri krstu hčerke 13. 7. 1705 pa je Janez Krstnik že gosposkiški upravitelj (*praefecti*). Kot takega ga matica naslavlja pri krstih naslednjih treh otrok: 30. 8. 1706, 25. 10. 1707 in 12. 8. 1709. Zakonca kot turnska »praefectus« in »praefectissa« botrujeta vrsti krških krščencev, žena zadnjič 6. 6. 1713 (kmalu zatem je umrla) in moč 28. 10. 1714, nakar 2. 7. 1717 v vlogi botra prvič srečamo novega upravitelja J. B. Erkarja (*p. t. praefecto in Thurnamhart*). »Častiti gospod« Janez Krstnik Kamnikar je medtem postal meščan in notranji mestni svetnik. Kot tak, a hkrati tudi kot upravitelj Šrajbarskega turna, se omenja 28. 1. 1715 v krški poročni matici, ko se je vnovič oženil (Župnijski urad Krško, P 1713–1770); čeprav je pred oltar stopil v Ljubljani, so poroko zabeležili tudi v domačem Krškem. Poroka drugod, njegovo poznejše neomenjanje v krstni in poročni matici ter pojav novega upravitelja turnskega gospostva vodijo k logičnemu sklepu o razlogih, zakaj bi Kamnikar hišo v Krškem leta 1717 prodal.

¹⁸⁶ Franciscejska katastrska mapa prikazuje tri velike zidane stavbne komplekse z notranjimi dvorišči in vrtovi (stavbne parcele 57–59). Ob prvem hišnem oštevilčenju leta 1771 so stavbe dobile hišne številke 35–37, po preštevilčenju leta 1816 pa 34–36. Pri zasledovanju identitete in lokacij hiš od leta 1825 do srede 18. stoletja, ko so tu prav tako stale tri nadpovprečno velike hiše, so bili uporabljeni naslednji viri: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752; NŠAL, ŽA Krško: R 1771–1784, R 1784–1812, R 1812–1837; Župnijski urad Krško, Catalogus Animarum Vicariatus Gurgfeldens ... 1792 [1793–1805]; ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, mapni list V in Protocoll der Bau Parcellen der Gemeinde Gurgfeld, 20. 4. 1825.

¹⁸⁷ Leta 1752 so tu popisane tri velike zidane hiše, ki jih posedujejo Ignac Gosar, gosposkiški upravitelj v Goričanah (z letnim donosom 16 goldinarjev), baronica Zetschker brez navedenega osebnega imena (14 gld) in kramar Franc Obračar (17 gld). V srednji hiši s h. št. 36 je leta 1787 umrl njen lastnik, 84-letni neporočeni baron Ferdinand Zetschker, med listinami v njegovi zapuščini pa je navedeno tudi kupno pismo z dne 7. oktobra 1717 za mestu podsodno hišo v Krškem (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 116, fasc. XXXXVII, T-87, 18. 1. 1788, str. 6). V ohranjenih krških cerkvenih maticah so Zetschkerji pustili le malo sledov. Posamezne člane rodbine srečamo samo kot botre in v enem primeru nevesto (NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, 20. 3. 1724, 6. 4. 1741, 13. 4. 1747 »ex Gurgfeld«; P 1713–1771, 12. 8. 1748). O krških Zetschkerjih gl. tudi: J. B. WITTING, Beiträge (kot v op. 29) 263.

še posebej po letu 1771, ko so bile hiše prvič oštevilčene.¹⁸⁸ Zaradi neohranjenega mestnega arhiva pa žal ne poznamo hišnih gospodarjev od srede 18. stoletja v preteklost do Valvasorjevega časa. V znatno pomoč pri dokončni potrditvi lokacije Valvasorjeve hiše bi bilo zlasti védenje, kdo je v tem polstoletnem obdobju posedoval obe sosednji hiši, leta 1693 v lasti družin Tunkelsteiner in Šveršnik (Završnik), vendar ni dalo uporabnih rezultatov niti zasledovanje družinskih genealogij po krških matičnih knjigah.¹⁸⁹ Boljšega dokaza za Valvasorjevo hišo torej za zdaj ni, a že navedeni so trdni in dovolj prepričljivi, da bi si hiša zaslužila spominsko obeležje »resnične Valvasorjeve hiše«. Zanimiva je tudi ugotovitev, da je bil pred Janezom Mencingerjem (1838–1912) njen lastnik še en literat, nemško piščoči pesnik Anastasius Grün, turnski graščak s pravim imenom Anton Aleksander grof Auersperg (1806–1876).¹⁹⁰ Valvasorjevo hišo so si torej v različnih časih kot lastniki delili trije pomembni Kranjci, od katerih se je prvi, Valvasor, upravičeno najgloblje vtisnil v našo kulturno zavest.

Povsem neizpodbitno je dejstvo, da Valvasor ni bil nikoli lastnik hiše na današnjem Valvasorjevem nabrežju št. 4, ki jo od leta 1894 na zidu proti trgu krasi spominska plošča. Prvič že zato, ker gre za vogalno stavbo, to pa ne ustreza navedbam v Valvasorjevi kupni pogodbi, ki navaja njeno levo in desno sosedo, dve hiši v lasti uglednih meščanov. Kot možna ustreza hiša prav tako odpade njen podaljšek, prvotno samostojna hiša ob Hočevarjevem trgu z vzdano spominsko ploščo.¹⁹¹ Valvasorjeva kupna pogodba namreč zelo jasno govori o hiši z vrtom,

¹⁸⁸ Za vmesni čas med prvim hišnim oštevilčenjem 1771 in franciscejskim katastrom 1825 sta v veliko pomoč zlasti župnijska pastoralna knjiga »status animarum« za obdobje 1792–1805 (Župnijski urad Krško, *Catalogus Animarum Vicariatus gurgfeldens. ...* 1792) in t.i. stara zemljiška knjiga za mesto Krško (ZAC 1476, Magistrat Krško, knj. 1994).

¹⁸⁹ Zasledovanje sosedov Tunkelsteinerjev in Šveršnikov ni dalo za lociranje sosednjih dveh hiš niti najmanjše opore. Sredi 18. stoletja (1749 in 1752) se v terezijanskem katastru s tema priimkoma ne pojavlja noben krški hišni posestnik, saj sta se rodbini že prej izselili ali ugasnili. Priimek Šveršnik je v krstni matici zadnjič izpričan že v 90. letih 17. stoletja, zadnji Tunkelsteiner, sin Valvasorjevega sosedu Andreja, pa kot krstni boter leta 1729 (NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, R 1730–1771). Tudi poročna matica, ki se začneja z letom 1713, ne pozna primera, ko bi se poročila kakšna nevesta s tem priimkom in bi mogli sklepati, da še živi v isti hiši, ki je zamenjala le priimek lastnikov; v poročni matici poleg tega ponekod pogrešamo nevestin priimek, navedeno je le njeno osebno ime (NŠAL, ŽA Krško, P 1713–1770).

¹⁹⁰ Do združitve obeh hiš v eno je prišlo šele v zadnji četrtini 19. stoletja, ko sta dobili istega lastnika. Zetscherjeva hiša (h. št. 36) je po smrti zadnjega barona († 1787) (gl. op. 187) od leta 1792 izpričana kot last Andreja Potočnika (Župnijski urad Krško, *Catalogus Animarum Vicariatus Gurgfeldens ...* 1792). Ta je bil vpisan kot lastnik v staro zemljiško knjigo mesta Krško (urb. št. 36, rect. št. 51) in je hišo leta 1816 izročil sinu Jožefu Potočniku, slednji leta 1849 Julijani Potočnik in ta še isto leto Janezu Rusu. Za Rusom jo je podedovala na Koroškem živeča Marija pl. Steindorf in jo leta 1874 izročila grofu Antonu Aleksandru Auerspergu, pesniku Anastasiusu Grünu s Šrajbarskega turna. Leta 1879 je hiša prešla na grofa Teodorja in 1884 na Ervina Auersperga ter bila vpisana v novo zemljiško knjigo (katastrska občina Krško, vl. št. 49, stavbna parcela št. 58). Grofje Auerspergi so že tri desetletja prej postali tudi lastniki sosednje hiše (urb. št. 53, rect. št. 52), ki jo je Anastasius Grün leta 1850 pridobil z nakupom. Leta 1879 jo je prevzel Teodor Auersperg in za njim, že po novi zemljiški knjigi, Ervin Auersperg (vl. št. 48, stavbna parcela 57). Slednji je obe hiši tri leta pozneje, leta 1887, prodal odvetniku in pisatelju Janezu Mencingerju. Viri: ZAC 1476, Magistrat Krško, knj. 1994, urb. št. 36 in 53; Okrajno sodišče Krško, Zemljiška knjiga, gl. knj. k. o. Krško 1–59, vl. št. 48 in 49.

¹⁹¹ A. Jellouschek je hišo leta 1859 »razglasil« za Valvasorjevo v istem prispevku, v katerem je objavil kupoprodajno pogodbo iz leta 1693 (A. JELLOUSCHEK, Valvasor (kot v op. 144) 40–41). Ker navaja pogodba lego hiše med dvema drugima hišama, so spominsko ploščo leta 1894 vzdali na prizidek, nekoč samostojno hišo, da bi tako zadostili vsebini vira. Današnja »Valvasorjeva hiša«, ki jo je leta 1875 kupil Martin Hočevar za ubožnico (po sedanjih zemljiški knjigi vl. št. 79), je namreč sestavljena iz dveh meščanskih hiš. V stari zemljiški knjigi (pred 1885) je še vodena z dvema urbarialnima številcama (urb. št. 78 in 79), knjiga pa tudi izrecno navaja, da je šlo prvotno za dve hiši »Haus, so am 2ten zusammengebaut). Hočevar jo je najbrž kupil od dedičev Antona grofa Hohenwarta, ki so bili njeni lastniki od leta 1846 (prav tu namreč v stari zemljiški knjigi zaradi prenosa v danes izgubljeni Tom II nastopi skoraj štiridesetletna vrzel), grof pa jo je leta 1826 pridobil na licitaciji. Prejšnji lastnik Jožef Belman, naveden kot tak tudi leta 1825 v franciscejskem katastru, jo je dobil leta 1821 od Marije Chiargo, ta pa leta 1803 podedovala po možu Andreju Chiargu, prvem lastniku, omenjenem v stari zemljiški knjigi. Družina Chiargo je v hiši prebivala že leta

Mencingerjeva hiša v Krškem, v katere levem delu je Valvasor v resnici umrl (foto: B. Golec, december 2006)

locirani na sredi med dvema hišama z vrtovoma. Toda prav v neposredni sosesčini današnje »Valvasorjeve hiše« zaradi načina pozidave nikoli ni bilo prostora za vrtove.¹⁹² »Valvasorjeva« hiša je sicer nastala iz dveh sosednjih hiš, združenih v eno že pred sredo 18. stoletja. A. Jellouschek, ki je to stavbo pred poldrugim stoletjem razglasil za polihistorjev zadnji dom, ni vedel veliko o njeni zgodovini. Za Valvasorjevo jo je imel očitno zaradi velikosti, lege ob

1792, ko je kot gospodar v knjigi »status animarum« (h. št. 78) naveden »gospod« Ignac Sečan. Njegov predhodnik, »gospod« Mihael Sečan je postal lastnik med letoma 1749 in 1752 za Urbanom Cokanom, upraviteljem brežiškega gospostva, in sploh prvim znanim lastnikom, če izvzamemo Luko Kunca, ki je, kot pričata napis in letnica nad portalom, stavbo postavil leta 1609. Viri: ZAC 1476, Magistrat Krško, knj. 1994, urb. št. 78 in 79; Okrajno sodišče Krško, Zemljiška knjiga, gl. knj. k. o. Krško 60–120, vl. št. 79; ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, mapni list V in Protocoll der Bau Parcellen der Gemeinde Gurgfeld, 20. 4. 1825; Župnijski urad Krško, Catalogus Animarum Vicariatus gurgfeldens. ... 1792; ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752.

¹⁹² Na franciscejski katastrski mapi iz leta 1825 je pročelje hiše (stavbna parc. 51) obrnjeno proti vzhodu, tj. proti obrežju Save. Njen zahodni del predstavlja nekoč samostojno hišo s pročeljem proti severu, tj. proti župnijski cerkvi. Združena hiša meji na zahodni strani na tretjo, neprimerno manjšo (danes Hočevarjev trg 10), ki nikakor ne ustreza pomembnosti sosednje hiše iz kupne pogodbe leta 1693. Tu preprosto ni bilo prostora za še tako majhne vrtove, še najmanj pri tretji hiši, saj bi moral njen vrt ležati vzporedno z glavno mestno ulico, kar je povsem nemogoče. Tudi »Valvasorjeva« hiša, nastala z združitvijo dveh manjših (stavbišče št. 54; po stari zemljiški knjigi urb. št. 80), ni imela vrta, njeni predhodniki pa sta izpričani že v letih 1749 in 1752. Tik ob njej se je s pročeljem proti Savi vrinila šola (danes Valvasorjevo nabrežje 3), kot takšna izpričana sicer šele po sredi 18. stoletja, a samo zato, ker terezijanski kataster ne navaja javnih stavb; v novi zemljiški knjigi ima vl. št. 53 s pripisom, da dotlej, tj. do leta 1885, ni bila vpisana v nobeno zemljiško knjigo. Viri: gl. prejšnjo opombo.

trgu in najverjetneje tudi spričo dejstva, da je bila v njegovem času spet v plemiški lasti, v rokah dedičev Antona grofa Hohenwarta.¹⁹³

Kranjski polihistor iz 17. stoletja je torej v resnici posedoval drugo hišo, oddaljeno od »današnje Valvasorjeve« nekaj deset metrov. Kar zadeva njegovo lastništvo nad hišo z vrtom, sta bila povsem jasna pravni položaj hišnega posestnika in status nepremičnine. Novi lastnik, čeprav plemič, se je moral kot vsi hišni gospodarji v mestu držati mestnega reda, mestnim organom plačevati redne davke in dajatve ter jim dopuščati, da stopijo na njegovo posest. Hiša, ki jo je kupil, je bila namreč podsodna mestu in tako pravno sestavni del krškega mestnega ozemlja.¹⁹⁴ Povsem drugače kakor baronova oseba in družinski člani, ki so zaradi svojega privilegiranega stanu ostajali zunaj dosega mestnih organov. Zanje sta bili pristojni sodni instanci za privilegirane sloje – deželno glavarstvo in ogradno sodišče, obe s sedežem v Ljubljani. Tako je bila deželna pravda ogradnega sodišča tista, ki je po Valvasorjevi smrti ukazala popis njegove zapuščine in 16. novembra 1693 za inventurne komisarje imenovala osebe primernega stanu: za premoženja, ki so še ostale na Bogenšperku, dva barona, za zapuščino v Krškem pa dva župnika in nižjega plemiča.¹⁹⁵

S kom v Krškem se je Valvasorjeva družina za njegovega življenja sicer družila, lahko sklepamo glede na njen stan in takratne družbene norme. Zagotovo se je seznanila z lastniki krškega gospostva grofi Strassoldo, ki so domovali v takrat še obljudenem gradu nad mestom,¹⁹⁶ in bržčas tudi z okoliškimi grajskimi rodbinami, med njimi zanesljivo vsaj s pl. Buseti iz Velike vasi, saj je Volfgang pl. Buset v vlogi inventurnega komisarja sodeloval pri popisu polihistorjeve zapuščine.¹⁹⁷ Valvasorja kot plemiča in znano osebnost so ob prihodu pozdravili domači svetni duhovniki¹⁹⁸ in kapucini, že iz vljudnosti gotovo tudi mestni očetje, tj. mestni sodnik in svéniki. Prijateljev tod najverjetneje ni imel, in če že, gotovo ne veliko pravih. Duhovno hrano

¹⁹³ Gl. op. 191. Zaradi štiridesetletne vrzeli v stari zemljiški knjigi ne vemo, kdo so bili Hohenwartovi dediči, ki so mu kot lastniki hiše sledili leta 1846. Zelo zanimivo pa je naslednje sodobno pričevanje v zgodovinskih zapiskih Franca viteza Gadolle iz Turna pri Škalah, nastalih okoli leta 1855, v katerih pravi, da so neko hišo v Krškem (das Haus in Gurkfeld) po grofu Antonu Hohenwartu podedovali baroni Dienerspergi in jo medtem že prodali (Steiermärkisches Landesarchiv Graz (= StLA), Handschriften (= Hss.), Gruppe 2, Hss. 911, fol. 12). Dienerspergi, ki so do leta 1851 gospodarili na graščini in toplicah Dobrna, so bili namreč Valvasorjevi neposredni potomci, kar so pokazale šele nedavne raziskave avtorja teh vrstic. Gadolla je sredi 19. stoletja sicer vedel za kranjskega polihistorja, poznal je tudi njegovo hčerko Regino Konstancijo por. pl. Dienersperg, ni pa ugotovil, da sta bila oče in hči, ker imena Regine Konstancije, rojene šele po letu 1689, ni našel v Valvasorjevem rodovniku v Slavi (prav tam, fol. 6). Tako današnja »Valvasorjeva hiša« v Krškem nikoli ni bila Valvasorjeva, a je bila, kot vse kaže, po letu 1846 kratek čas last njegovega daljnjega potomstva! Dienerspergi so, kot je zanesljivo ugotovljeno, v tem času poznali svoj rod do Valvasorja, saj so za potrebe plemiške genealogije v letih 1830–1840 zbrali potrebne rodoslovne podatke iz matičnih knjig in drugih virov (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Deduction der Ahnenprobe, s. d.; H 26, Copulationsschein, 4. 3. 1836 z omembo J. V. Valvasorja). Ni torej izključeno, da je Jellouschek prišel v Krškem z njimi v stik in izvedel, čigavi potomci so. Samovoljno je potem hiši pripisal Valvasorjevo lastništvo več kot poldrugo stoletje prej.

¹⁹⁴ O pravni naravi kupljene hiše izrecno priča kupoprodajna pogodba (gl. op. 144).

¹⁹⁵ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694; Z–7/II, 13. 1. 1694. Objava: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 325, 326 in 329.

¹⁹⁶ Kdaj natanko je opustel krški grad in se je uprava gospostva Krško preselila v mesto, še ni natanko raziskano. Hišo v mestu, podsodno mestnim organom, je imela grofica Magdalena Strassoldo sicer že leta 1666. V gradu nad mestom je najbrž kot zadnji plemič približno do leta 1700 prebival grof Orfej Strassoldo. Sám gospostvo je s Strassoldov prešlo v roke grofov Auerspergov v letih 1695 do 1705, pri čemer so si Strassoldi manjši del posesti pridržali. Gosposočinska uprava se je v mesto preselila še pred sredo 18. stoletja, medtem ko so sami Auerspergi živeli v bližnjem Šrajbarskem turnu. B. GÖLEC, *Družba* (kot v op. 169) 337–338.

¹⁹⁷ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 32. prim. objavi v: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 325; A. ČERNELIČ KROŠELJ (ur.), *Zapuščina* (kot v op. 34) 32, 45.

¹⁹⁸ Leskovško župnijo z župnijsko cerkvijo sv. Marije opisuje Valvasor v Slavi kot »župnijo Krško, ki ji sicer pravijo tudi župnija Leskovec« (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) VIII, 742), saj so župniki v njegovem času prebivali v mestu. Po krški kapucinski kroniki naj bi tja iz Leskovca prvi prenesel svoje bivališče Matija Bucella, župnik v letih 1657–1669, in prevzel naslov mestnega župnika (M. BENEDIK, A. KRALJ, *Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih. Nekdanja štajerska kapucinska provinca* (Acta ecclesiastica Sloveniae 16), Ljubljana 1994, 537).

in intelektualno izmenjavo je mogel iskati pri kapucinih in zlasti pri izobraženem župniku dr. Gašperju Tunkelsteinerju, s katerim sta ga, kot rečeno, že od prej vezali znanstvo in strokovno sodelovanje.¹⁹⁹ Kako intenzivni in pristni so bili njegovi stiki z zunanjim svetom, pa so sicer v veliki meri pogojevale Valvasorjeve pojemajoče življenjske moči.

Za spoznavanje družabnostne plati Valvasorjevih je po svoje pomenljiv podatek, da pri krstu zadnjega otroka ne srečamo botrov iz vrst krajevne elite – plemičev ali duhovnikov, temveč sorodnike njegove žene, ki so živeli drugod po vzhodnem Dolenjskem.²⁰⁰ O stikih z meščanskimi in po stanu še nižjimi, nemeščanskimi Krčani ni nikakršnih podatkov. Vemo le to, da nikogar od članov Valvasorjeve družine ne najdemo v vlogi krstnih botrov, dokler je Janez Vajkard še živel, to pa je bilo tako ali tako značilno že za njihovo bogenšperško obdobje. V majhnem Krškem so Valvasorjeve seveda poznali vsi, morda zaradi telesne šibkosti še najmanj Janeza Vajkarda samega. Po mestu se je gotovo širil glas, da so »gnadlivi gospod« učenjak, nekateri so vedeli povedati, da gre za opisovalca kranjske dežele, le malokateri Krčan je bil poučen o naravi njegovega dela, komaj kdo pa je tudi na lastne oči videl njegov opus. Mestno prebivalstvo je Valvasorjeve slejkoprej presojalo predvsem kot obubožano »žlahtno gospodo«, ki se nima več kam dati.

Valvasorju je bilo Krško sicer dovolj pri srcu, da se je odločil v njem nastaniti, morda že z zavestjo ali slutnjo bližajoče se zadnje ure. Ni pa mogel biti na krško okolje posebej navezan, saj ga od prej ni najbolje poznal, in verjetno niti ni pričakoval, da bi tod trajno ostala njegova družina. Prenos Valvasorjevih posmrtnih ostankov na Medijo, k njegovim bližnjim, o čemer govori poznejše pričevanje sodobnika Dolničarja,²⁰¹ bi bil torej razumljiva odločitev.

A prav ugotovitve v zvezi s polihistorjevim grobom so med vsemi novimi spoznanji iz njegovega življenja nemara najbolj presenetljive. Primarni vir oziroma najzanesljivejše pisno pričevanje o nekogašnji smrti in pokopu so že v Valvasorjevem času predstavljale mrliške matične knjige, ki pa jih, v razliko od krstnih matic, tedaj še niso vodile vse župnije. Drugače kot pozneje, po jožefinski dobi, so imele mrliške matice naravo evidence krščanskih pogrebov. Tako so torej smrtne primere vpisovali v mrliško knjigo župnije ali duhovnije, v kateri so pokojnika pokopali, in praviloma ne (tudi) tam, kjer je umrl.²⁰² V Valvasorjevem primeru bi torej pokop moral biti vpisan v mrliško matico župnije Vače, pod katero je sodil medijski grad, če verjamemo Dolničarjevemu poznejšemu pričevanju o Mediji kot polihistorjevem zadnjem počivališču. Le izjemoma bi smrt vpisali tudi v mrliško knjigo župnije Leskovec pri Krškem oziroma njene duhovnije Krško.²⁰³ Pri tem je zanimivo, da nihče ni zares preveril

¹⁹⁹ Župnika Gašperja Tunkelsteinerja († 1694) je Valvasor poznal že od prej, saj mu je za Slavo vojvodine Kranjske priskrbel podatke o antičnih napisih iz okolice Krškega (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 221). V Valvasorjevi knjižnici se je nahajala tudi Tunkelsteinerjeva tiskana disertacija z dunajske univerze iz leta 1662 (A. ČERNELIČ KROŠELJ, Valvasor (kot v op. 176) 9).

²⁰⁰ Kot botra sta nastopila baron Janez Jurij Wernegk, sicer očim Valvasorjeve žene, in soproga njenega bratranca Franca Engelbrehta baronica Marija Barbara Zetschker roj. Rezenheim (NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, 15. 4. 1693; objava: L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 46) 303, botrin dekliški priimek zmotno navaja kot Syzenheim). Baron Wernegk († 1696) je domoval v svoji graščini Vrhov (Freihof) pri Šentjerneju (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 542), baronica Zetschker († 1705) pa je živela v graščini Gomila pri Kompolju. Poleg zapuščinskih inventarjev priča o njenem dekliškem priimku in sorodstvu s Francem Engelbertom tudi rodovnik rodbine Graffenweger (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 128, fasc. LII, Z–17, 29. 5. 1703 in 6. 4. 1703; prav tam, Z–18. 14. 2. 1705; AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 97, Graffenweger; prim. še: J. B. WITTING, Beiträge (kot v op. 29) 263).

²⁰¹ B. REISP, Neznani epitaf (kot v op. 117) 345. Dolničarjev zapis o pokopu na Mediji je najbrž prvi opazil V. Steska in je nanj še pred objavo leta 1900 (V. STESKA, Dolničarjeva »Bibliotheca Labacensis publica«. V: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* X, 1900, 171) opozoril tudi P. Radicsa (o tem izrecno: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 247, op. 529).

²⁰² E. UMEK, J. KOS (ur.), *Vodnik* (kot v op. 79) LXII–LXIII.

²⁰³ Tako je bila smrt Valvasorjeve hčerke Frančiške Katarine baronice Jurič vpisana 12. junija 1747 v mrliško matico ljubljanske stolne župnije s pripisom, da bo pokopana v Novem mestu (NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj,

Dolničarjevih navedb o pokopu na Mediji.²⁰⁴ Vse doslej je namreč veljalo, da bomo podatek o Valvasorjevi smrti v matičnih knjigah iskali zaman, ker da se ni ohranila nobena od treh potencialnih knjig, v katere naj bi bil vpisan: ne krška ne leskovška in ne vaška.²⁰⁵ To velja v resnici le za prvi dve knjigi – krško in leskovško, v katerih pa bi bila smrt v primeru pokopa na Mediji tako ali tako zabeležena le izjemoma.²⁰⁶ Nasprotno je za ta čas ohranjena mrliška matica župnije Vače, četudi vodena nekoliko nedosledno, s krajšimi in daljšimi časovnimi vrzeli ter naknadnimi vpisi, zlasti za pokopane pri podružničnih cerkvah. Pri tem pa nastopi morda največje presenečenje, da namreč pokopa Janeza Vajkarda Valvasorja v njej ni.²⁰⁷ Bolj kot to kajpak preseneča, kako da ni šel nikoli nihče od raziskovalcev Valvasorjevega življenja preveriti v vaško mrliško knjigo, ali je Janez Vajkard v njej zabeležen ali ne.²⁰⁸ Morda zato, ker je bil zmotno prepričan, da je morala biti Valvasorjeva smrt vpisana v Krškem oziroma Leskovcu, četudi so ga pokopali na Mediji.²⁰⁹

Kako torej razlagati odsotnost Janeza Vajkarda v mrliški matici vaške župnije? Prva misel, ki se ob tem porodi, ni neutemeljena: Valvasorja jeseni leta 1693 preprosto niso pokopali v rodbinski grobnici.²¹⁰ Podatek o tem, da počiva na Mediji, je Dolničar v rokopisni bio-

M 1735–1770, str. 94). Moža Valvasorjeve vnukinje Maksimilijana Rudolfa grofa Paradeiserja pa so vpisali tako v župniji smrti v Šentjerneju (Župnijski urad Šentjernej, M 1747–1759, 22. 7. 1756) kakor tudi v župniji pokopa Novo mesto–kapitelj (Kapiteljski arhiv Novo mesto, šk. 66, M/5 1752–1769, 22. 7. 1756).

²⁰⁴ P. Radics je temeljito obdelal matične knjige župnije Vače, a ni v svoji objavi v *Laibacher Zeitung* niti namignil, da bi moral biti Janez Vajkard vpisan v vaško mrliško knjigo (P. RADICS, *Valvasor-Studien V–VI. Aus dem Pfarrarchive von Watsch. V: Laibacher Zeitung* 114, 1895, 1475–1476 in 1485–1486). Bil je namreč očitno prepričan, da so smrt zabeležili v mrliško matico župnije smrti.

²⁰⁵ B. REISP, *Neznani epitaf* (kot v op. 117) 345.

²⁰⁶ Najstarejša krška mrliška matica se začenja šele z letom 1771, leskovška pa 1701 (E. UMEK, J. KOS (ur.), *Vodnik* (kot v op. 79) 268, 279–280; T. KRAMPAC, *Vodnik* (kot v op. 104) 40, 41). Mrliške knjige za mestno duhovnijo Krško so sicer vodili najpozneje od leta 1731, o čemer priča ohranjeni seznam letnega števila umrlih za obdobje 1731–1766 (seznam v: NŠAL, *ŽA Krško*, R 1730–1771). Ker najdemo vpis o pokopu župnika J. J. Tratnika v kripti mestne cerkve sv. Janeza Evangelista 7. 9. 1715 v leskovški mrliški matici, v katero pa Krčanov niso vpisovali (NŠAL, *ŽA Leskovec pri Krškem*, M 1701–1731), lahko ne nazadnje sklepamo, da v Krškem tedaj sploh niso vodili mrliške knjige in tako morda tudi ne v letu Valvasorjeve smrti.

²⁰⁷ NŠAL, *ŽA Vače*, M 1687–1723. V knjigi je precej daljših, vsaj enomesečnih vrzeli, še zlasti v prvih desetih letih: za 15 mesecev od 12. 9. 1687 do 5. 1. 1689 ni sploh nobenega vpisa; vpisi manjkajo tudi za obdobja 16. 4. – 21. 8. 1689, 13. 9. – 19. 11. 1692, 20. 9. – 3. 12. 1693, 25. 10. 1694 – 24. 2. 1695, 26. 6. – 3. 8. 1695 in 10. 9. – 5. 11. 1696. V letu 1693 sta dve vrzeli: prva, krajša, med nedatiranim vpisom po 15. 2. in 1. 4. ter druga med 20. 9. in 3. 12., ki pokriva ravno čas Valvasorjevega pogreba. Za zadnjih pet mesecev leta 1693 navaja knjiga naslednje število pokopov: avgusta šest, septembra štiri, decembra šest ter pripisana dva brez datuma. Imen duhovnikov – pokopavalcev v knjigi ni, le pisave kažejo na več rok, kar samo potrjuje, da velika vaška župnija nikoli ni bila brez duhovne oskrbe in da ta ne more biti razlog za pomanjkljivo vodenje matičnih knjig. Poleg tega je sočasna krstna matična knjiga vodena zgledno, brez časovnih vrzeli (NŠAL, *ŽA Vače*, R 1689–1705). V mrliško matico so sicer dosledno vpisovali datum pogreba, ime pokojnika, pokopališče in (ne)podeljenost zakramentov, kraj smrti oziroma bivanja pokojnika pa praviloma, od leta 1699 redno na vidnem mestu. Šele leta 1716 se pridruži podatek o starosti umrlega, medtem ko je ta prej izražena le opisno pri otrocih (*proles, puella, innocens*).

²⁰⁸ B. Reisp je kot navedel možnost vpisa Valvasorjeve smrti v mrliško matico poleg Leskovca in Krškega sicer navedel župnijo Vače, vendar je zmotno zapisal, da vaške cerkvene matice iz tega časa ne obstajajo. Kot referenco je namreč uporabil napačni priročnik – *Vodnik* po župnijskih arhivih (1975) namesto *Vodnika* po matičnih knjigah (1972), v katerem bi ustrezno mrliško knjigo tudi našel (B. REISP, *Neznani epitaf* (kot v op. 117) 345).

²⁰⁹ P. Radics o možnosti vpisa Valvasorjevega pokopa v mrliško matico župnije Vače očitno sploh ni razmišljal, saj je zapisal, da domnevnega datuma smrti 16. septembra 1693 ni mogoče preveriti zaradi izgubljene mrliške matice župnije Leskovec, pod katero je spadalo Krško (P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 247).

²¹⁰ Najzgodnejša omemba in opis kapele z grobnico sta Valvasorjeva. Kapelo najprej navaja pri opisu župnije Vače: »Tretja je kapela na Mediji, tik ob gradu. Kapela je posvečena in imamo v njej grobnico. Ima tudi beneficij, ki ga je, enako kot samo kapelo, ustanovil moj pokojni gospod oče, in to sem natanko opisal pri gradu Medija.« (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) VIII, 830). Pri opisu medijskega gradu nato še pove: »Kapela je dokaj velika in stoji prav pred gradom. V njej so shranjene kosti mojih ljubih staršev in nekaterih mojih bratov in sestrá; v njej je tudi nekaj otrok našega rodu, med njimi pet mojih in moja prejšnja žena, ki so jo šele pred enim letom položili

bibliografiji kranjskih piscev zapisal sploh šele 22 let zatem, leta 1715, če ne celo (kdo drug) pozneje, saj gre za obstranski pripis.²¹¹ Brččas je Medijo kot polihistorjev zadnji dom navedel zgolj na podlagi sklepanja, ker so tam po besedah Valvasorja samega pokopani njegovi otroci in prva žena.²¹² In končno, Peter Radics je v grobnici leta 1894 brez uspeha iskal domnevne materialne dokaze, da leži ob svoji družini tudi Janez Vajkard. Našel ni ne v starejši literaturi omenjenega nagrobnika ne kakršnih koli predmetov, ki bi jih mogel z gotovostjo pripisati kranjskemu polihistorju.²¹³

Vendar stvari niso tako nedvoumne, kot se zdi iz argumenta »per negationem« ali, z drugimi besedami, iz ugotovitve, da Valvasor »uradno« ni bil pokopan pri domačem gradu. Mrliške matice župnije Vače beležijo namreč zelo malo pokopov članov Valvasorjeve rodbine. Za nekatere umrle izvemo iz drugih virov, da so bili nedvomno položeni v rodbinsko grobnico, mnogi že v času, ko so vaše mrliške knjige vodili redno, pa vpisov njihovih smrti v njih vseeno ni. Najstarejša mrliška knjiga za obdobje 1687–1723 pozna samo šest pokopov Valvasorjev, enega dve leti pred polihistorjevo smrtjo, naslednje pa šele 15 let in več po njej, vsakokrat s podatkom, da so pokojnega pokopali v grobnico na Mediji.²¹⁴ Precej pokopanih Valvasorjev, umrlih v tem času in pozneje, v vaških matičnih knjigah, nasprotno, ni najti. To velja tudi za dva polihistorjeva otroka in ženo, ki so umrli marca in aprila 1687 in za katere Valvasor izrecno pravi, da ležijo na Mediji.²¹⁵ Njihovih imen v mrliški matici ni, čeprav je ta prav za navedena meseca vodena kronološko zelo dosledno.²¹⁶ Tudi pozneje je iz oporok in zapuščinskih inventarjev članov širše Valvasorjeve rodbine izrecno ali vsaj implicitno vidno, da so bili pokopani v rodbinski grobnici, a njihovih imen skoraj nikoli ne bomo našli v mrliških knjigah domače župnije Vače. Praksa nerednega vpisovanja umrlih Valvasorjev se je obdržala še globoko v 18. stoletje.²¹⁷ Ker gre tako za medijske kakor za ostale Valvasorje, ne vzdrži

tja.« (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 164; prevod po M. Ruplu v: J. V. VALVASOR, *Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja*, Ljubljana : Mladinska knjigah 1984, 229).

²¹¹ O Dolničarjevem podatku gl. B. REISP, *Neznani epitaf* (kot v op. 117) 345. Podatek se v literaturi ponavlja od objave leta 1900 (V. STESKA, *Dolničarjeva »Bibliotheca«* (kot v op. 201) 171).

²¹² J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 164.

²¹³ Valvasorjev nagrobnik v medijski kapeli površno omenja samo H. G. Hoff leta 1808, vendar B. Hacquet četrto stoletja prej (1784) tam ni našel nobenega pomnika na polihistorja (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2), 334, op. 21). Leta 1825 naj bi Kranjski stanovski muzej sprejel celo dve kovinski nožni zaponki, najdeni v Valvasorjevi krsti. P. Radics se je zato leta 1894 sam spustil v grobnico, ne da bi našel v njej najmanjšo sled za Janezom Vajkardom. Bil pa je prepričan o resničnosti poročil o nagrobniku in mnenja, da so tega neznanokdaj odstranili (P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 248–249). O današnjem stanju kapele z grobnico, edine stavbe v sklopu grajskega kompleksa, ki ji je vojni čas večidel prizanesel, gl. zlasti I. STOPAR, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Peta knjiga. Med Goričanami in Gamberkom*, Ljubljana : Viharnik 2000, 105–110.

²¹⁴ 10. maja 1691 so »in Capella B. V. in Gallnegh« pokopali gospodično Marijo Ivano Valvasor, 30. maja 1708 – prvič izrecno v kripti: »ad cryptam Beatae Mariae Virginis in Gollenegkh« – vdovo Marijo Sidonijo Valvasor z Vač, 23. julija 1709 Regino Frančiško roj. baronico Apfalter (ad cryptam in Capella Beathmae Virgini in Galeneg), 1. avgusta 1709 so z bližnjega Čemšenika pripeljali truplo tamkajšnjega mladega župnika barona Maksimilijana Valvasorja (ad cryptam Beatissimae virginis in Galleneck), 16. 2. 1717 Marijo Frančiško Valvasor z Zavrha (ad cryptam filialis Eccleae B. V. M. in Golleneckh), 20. 10. 1717 pa še završkega graščaka Jurija Maksimilijana (ad cryptam in filialis ecclesiae im Galleneckh) (NŠAL, *ŽA Vače*, M 1687–1723). Teh smrtnih primerov Schiviz von Schivizhoffen ne navaja, čeprav ima tudi en vpis plemiške smrti iz matice, v kateri so vpisani (L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 46) 353).

²¹⁵ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) XI, 164.

²¹⁶ V mesecu marcu je bilo od 3. do 31. marca 16 pokopov, vmes pa vpisana še dva februarjska pokopa pri podružnicah. Za mesec april je zabeleženih 9 pokopov med 9. in 28. v mesecu ter naknadno pripisan januarski pokop pri podružnici na Sv. Gori. Meseca maja so med 5. in 28. zabeležili imena štirih pokopanih oseb.

²¹⁷ Presenečata predvsem nevpisa pokopov polihistorjevega polbrata Janeza Karla, ki je umrl 3. januarja 1697, in medijskega graščaka Adama Sigfrida, umrlega 12. oktobra 1699 (datuma smrti po: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 343, 348; J. B. WITTING, *Beiträge* (kot v op. 8) 143, 145). Željo, da jih pokopljejo v medijski rodbinski grobnici, je v svojih oporokah izrazila večina Valvasorjev, katerih oporoke so se ohranile (ARS, AS 308, Zbirka

hipoteza, da župnijski duhovniki niso vpisovali tistih, katerih trupla so pripeljali od drugod. Mrliška matica poleg tega vseskozi, tudi v letih okoli polihistorjeve smrti, beleži pokope več tujih župljanov.²¹⁸ Prav tako odpade domneva, da niso vpisovali pokopov plemiških oseb, saj je v najstarejši vaški mrliški knjigi kar nekaj vpisov plemičev, pokopanih tako na Vačah kot v podružničnih cerkvah.²¹⁹ Resnični razlog odsotnosti medijskih gospodov in njihovih sorodnikov v maticah je torej iskati drugje. Večina najverjetneje ni bila imatrikulirana zato, ker pri pokopu ni bil navzoč župnijski duhovnik, temveč domači hišni duhovnik – medijski beneficiat. Duhovniki, ki so opravili pogrebne obrede, pa v starejših maticah žal poimensko niso navedeni, da bi to lahko vedeli povsem zagotovo.

Povedano seveda ne ponuja trdnega dokaza, da Valvasor resnično leži oziroma ne leži na Mediji. Ker so samo dobri dve leti pred njegovo smrtjo, 10. maja 1691, v mrliški matici zabeležili pokop »gospodične« Marije Ivane Valvasor, in sicer prav v grajski kapeli, je na pogled popolnoma logično, da bi moral biti vpisan tudi Janez Vajkard, pa čeprav pokopov njegove žene in dveh otrok šest let prej niso zapisali. Medtem bi se namreč navade duhovnikov na Vačah že lahko spremenile, tem prej ker kaže najstarejša mrliška knjiga 1687–1723 v prvih letih še precej neredno vodenje.²²⁰ Toda prav nerednosti pri vodenju matice so očitne tudi v mesecih Valvasorjeve smrti in pokopa. Ravno v tem času, med 20. septembrom in 3. decembrom 1693, ni zabeležen niti en pokop, pri čemer je izključeno, da v obsežni župniji toliko časa ne bi nihče umrl. Razlogov, zakaj Janeza Vajkarda v vaški mrliški knjigi ne najdemo, je torej lahko več: od nerednega vpisovanja v mrliško knjigo prek nevpisovanja tistih, ki jih ni pokopala župnijska duhovščina, vse do tega, da Valvasorjevega trupla res niso pripeljali iz oddaljenega Krškega, najsi bo iz družinskih, gmotnih, tehničnih ali drugih razlogov. Sklenemo lahko le z ugotovitvijo, da kranjski polihistor, sodeč po mrliški matici, »uradno« ne leži na Mediji. Dolničarjev več kot dve desetletji mlajši zapis o njegovem zadnjem počivališču je namreč zgolj »neuraden«, a je hkrati vendarle edini, ki sploh govori o kraju Valvasorjevega pokopa.

Še vedno je torej odprta tudi druga možnost, da polihistorja niso pokopali na Mediji, čeprav je imel tam pokopane starše, ženo in pet otrok in četudi bi bilo to najbolj logično ter v skladu z rodbinsko tradicijo. Morda si je Janez Vajkard premislil ali pa je drugače želela njegova druga žena. Ni nemogoče, da sta zakonca v dogovoru spremenila utečeno navado glede pokopavanja, ki jo poznamo iz Valvasorjevega prvega zakona. Le zakaj je bila namreč smrt njune majhne hčerke neznanega imena (*parvula domicella*) 28. januarja neznanega leta med

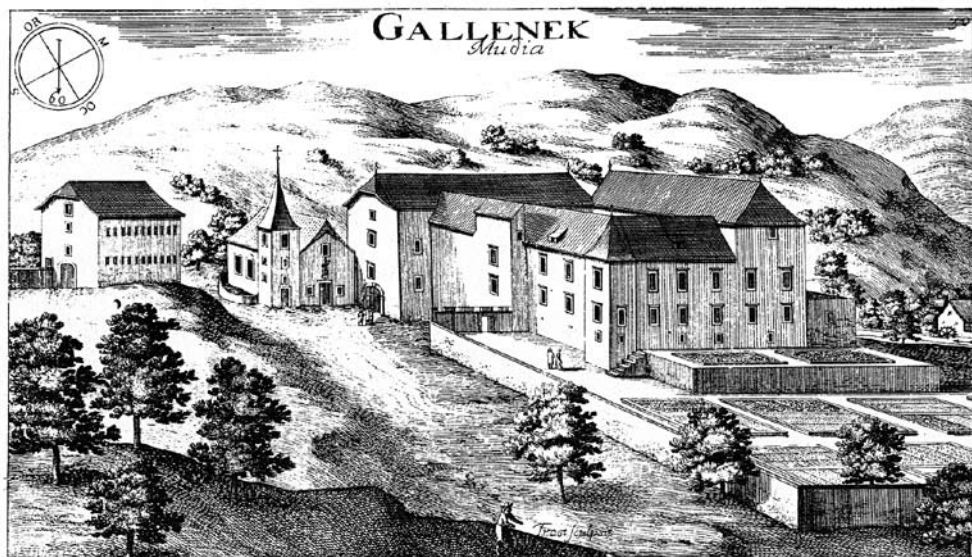
testamentov, II. serija, fasc. V 1–16): 10. 6. 1657 polihistorjeva mati Ana Marija (prav tam, V–3), 27. 11. 1694 njegov polbrat Karel z Belneka (prav tam, V–5), 9. 3. 1706 Regina Frančiška z Medije (prav tam, V–8), 17. 2. 1726 Ana Elizabeta z Belneka (prav tam, V–13), 1. 12. 1732 Ana Marija s Šentjurjeve Gore (prav tam, V–14), 6. 3. 1739 Janez Karel z Belneka (prav tam, V–15) in 20. 2. 1742 Jožefa Antonija (prav tam, V–16). Razen polihistorjeve matere so vsi navedeni Valvasorji umrli že v času, iz katerega so se ohranile vaške mrliške matične knjige, vendar je v mrliških maticah zabeležen le pokop Regine Frančiške, pokopane 23. julija 1709. Zato pa je vpisan pokop Jurija Maksimilijana Valvasorja z Zavrha, ki so ga v medijsko grobnico položili 20. 10. 1717, ne da bi pet dni prej v oporoki izrazil takšno željo (V–11, 15. 10. 1717). Iz poznejšega časa, do srede 18. stoletja, je zaslediti še tri pokope belneških, dva medijskih in enega završkih Valvasorjev, od tega štirih otrok in dveh odraslih, ki pa nista zapustila oporoke (NŠAL, ŽA Vače, M 1723–1751, 10. 2. 1725, 18. 10. 1741, 29. 3. 1746, 23. 1. 1747, 6. 7. 1747 in 6. 2. 1748). Zadnji Valvasorji so bili na Mediji pokopani v šestdesetih letih (NŠAL, ŽA Kolovrat, M 1753–1822, 6. 3. 1761, 13. 3. 1761, 4. 10. 1764).

²¹⁸ V letih okoli Valvasorjeve smrti so na pokopališčih na Vačah in Sveti Gori zabeleženi pokopi oseb iz župnij Krašnja (2. 3. 1687), Moravče (11. 9. 1690 in 31. 7. 1698) in Polšnik (24. 3. 1700).

²¹⁹ 6. 3. 1700 je bil v cerkvi sv. Nikolaja na Savi pokopan Valvasorjev svak Janez Jožef Graffenweger s Knežije, 8. 4. istega leta in 31. 8. 1701 v kripti cerkve sv. Lovrenca na Kolovratu otroka Mihaela Sigmunda pl. Bremsfelda z gradu Križate, 13. 10. 1709 v kripti župnijske cerkve Jurij Baltazar pl. Ramschisl z Vač, 1. 2. 1710 v isti kripti hči grofa Vajkarda Leopolda Ursinija–Blagaja s Ponovič, 14. 6. 1712 v kripti na Kolovratu Janez Ferdinand pl. Bremsfeld iz graščine Kandrše ter končno v kripti župnijske cerkve trije člani grofovske družine Ursini–Blagaj: 10. 8. 1715, 1. 4. 1719 in 2. 5. 1719.

²²⁰ Tako po 12. 9. 1687 manjkajo vpisi za 15 mesecev, čeprav ni bilo iz knjige nič iztrgano.

1690 in 1692 vpisana v mrliško matico v Šmartnem?²²¹ Če je tam ne bi pokopali, je zagotovo ne bi niti vpisali, saj takrat v šmarski župniji dejansko sploh niso vodili evidence umrlih.²²² Morda je bil njen pokop v Šmartnem izjema, ker se sredi zime pač nikomur ni zdelo vredno nositi trupelca na drugo stran Save, na Medijo, ali pa tega niso dopuščale zimske razmere. Toda lahko bi šlo tudi za znamenje, da bogenšperški Valvasorji pod taktirko nove družinske matere po smrti ne bodo »enaki« onim iz polihistorjevega prvega zakona. Slednje je končno lahko obveljalo tudi zanj, ko je jeseni 1693 preminil daleč od Medije, dlje kakor kateri koli od Valvasorjev, za katere vemo, da so bili pokopani v medijski grobnici.²²³

Grad Medija s kapelo po Valvasorjevi Topografiji Kranjske (1679)

V takem primeru se postavi vprašanje, kje in v kateri grob bi Janeza Vajkarda še lahko položili. Še preden je bil leta 1900 prvič objavljen Dolničarjev podatek, da leži na Mediji, je I. Lapajne v svoji zgodovini Krškega brez dokaza, zgolj na podlagi sklepanja, umestil njegov grob na staro opuščeno pokopališče okoli mestne cerkve v Krškem, ne da bi pri tem povsem izključil Medijo.²²⁴ Njegove besede navajajo k misli, da sta morda enako neutemeljeno, brez pravih argumentov, ugibala oba – konec 19. stoletja Lapajne in 170 let prej Dolničar, ki pa bi kot Valvasorjev znanec vendarle moral in mogel imeti zanesljivejše podatke. Če je pripis

²²¹ O tej Valvasorjevi hčerki gl. P. RADICS, Valvasor-Studien I (kot v op. 70) 1426.

²²² Mrliška matica šmarske župnije 1660–1710 je vodena dokaj natančno do vključno leta 1686 in ponovno od začetka leta 1698 dalje, zelo redki in skoraj vsi nedatirani pa so vpisi iz vmesnih let (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, M 1660–1710).

²²³ O pokopih na Mediji gl. op. 214 in 217.

²²⁴ »Njegovo truplo so pokopali na starem pokopališču, ki se je prej razprostiralo okoli stare vikariatne cerkve. Zdaj na tistem mestu ni nobenega nagrobnega spomenika več. Najverjetnejše je, da se je radi nebržnosti zgubil pri popravu in prezidovanju stare cerkve in pa pri preložitvi mestnega pokopališča.« (I. LAPAJNE, *Krško* (kot v op. 177) 121). Izrazil pa je še drugo možnost: »Mogoče pa je tudi, da so Valvasorjeve pozemelske ostanke prepeljali iz Krškega ter jih položili v rodbinsko rakev na Mediji (Gallenek), kjer je počivala njegova prva žena. Pa tudi na Mediji ni nobenega napisu, nobenega spominka, kakor Hacquet poroča.« (prav tam, 122). Lapajne je bil tako zelo blizu najverjetnejši lokaciji poleg medijske, oddaljen od nje le nekaj metrov. Vendar pa oseb, kakršna je bil Valvasor, ne bi pokopali na pokopališču zunaj cerkve, temveč v njej sami.

v Dolničarjevi biobibliografiji kranjskih piscev seveda resnično njegov. Ugibanj je torej še vedno preveč za trden sklep, kje so končali polihistorjevi zemeljski ostanki.

Če Valvasorjevega trupla jeseni 1693 niso prepeljali na oddaljeno Medijo, je najverjetneje ostalo v Krškem. Vendar se za njegovo počivališče ne more potegovati opuščeno pokopališče okoli krške mestne cerkve, kot pravi Lapajne, temveč krita v sami cerkvi sv. Janeza Evangelista, o kateri ni danes nobenega sledu in spomina, je pa njen obstoj potrjen z viri.²²⁵ Slejkoprej ležijo v njej tudi posmrtni ostanki Valvasorjevega najmlajšega, edinega v Krškem rojenega otroka Franca Engelberta, ki morda niti ni preživel očeta. Zelo verjetno ne bomo tega nikoli zanesljivo vedeli ne za očeta ne za sina. Ostaja le majhno upanje v naključno najdbo zapisa, ki bo prinesel izrecno potrditev ali zavrnitev domneve, da je Valvasor po smrti ostal v Krškem. Vsaj sprva, če so ga morda kdaj pozneje vendarle prekopali v rodbinsko grobnico na Mediji.²²⁶

Kot je znano, nimamo zanesljivega pričevanja niti o dnevu Valvasorjeve smrti,²²⁷ vsekakor leta 1693, najverjetneje meseca oktobra. Ta mesec, a brez dneva, navaja Dolničar v kroniki mesta Ljubljane iz leta 1719.²²⁸ Sodobni epitaf, nekoč v Dolničarjevi lasti in znan šele od leta 1993, pa pušča za datum smrti in pokojnikovo starost prazna prostora (*Obiit ... anno M. DC.*

²²⁵ Kakršne koli kripe pri opisu krajevne cerkvene zgodovine ne pozna več niti Lapajne leta 1894 (I. LAPAJNE, *Krško* (kot v op. 177) 71 sl.). Krita v cerkvi sv. Janeza Evangelista (*Crypta Eccles. S. Joannis Gurfeldi*) je omenjena v leskovski mrliški matici 7. 9. 1715 ob pokopu župnika J. J. Tratnika (NŠAL, ŽA Leskovec pri Krškem, M 1701–1731). V njej so prenehali pokopavati v jožefinski dobi, ko so zaradi prepovedi odpravili sploh vse pokope v cerkvah. Kdo vse je bil v kripti pokopan, ne vemo, ker se iz časa pred 1771 niso ohranile krške mrliške knjige, odtlej do zadnjega pokopa leta 1783 pa so vanjo položili tri osebe: krško meščanko, ljubljanskega meščana in beneficiata pri sv. Jožefu (NŠAL, ŽA Krško, M 1771–1784, 11. 7. 1771, 12. 3. 1774 in 27. 8. 1783). Po informaciji župnika g. Ivana Lovšeta z dne 9. 12. 2006 ni danes o kripti ne materialnih sledov ne spomina. V cerkvi najdemo pod korom le dva kvalitetna zgodnjebaročna nagrobnika iz 17. stoletja, nagrobnik mestnega svetnika in trgovca Andreja Koprive († 1648) in drugi, ki ga je župnik Gašper Tunkelsteiner postavil svoji družini (I. LAPAJNE, *Krško* (kot v op. 177) 78–79; E. CEVC, Kulturni spomeniki (kot v op. 173) 174). Kje bi Valvasorja sicer še lahko pokopali? V Krškem in njegovi okolici bi bilo za pokop primernih več drugih lokacij: v grajski kapeli sv. Nikolaja na krškem gradu, v kapeli gradu Šrajbarski turn, v krški kapucinski cerkvi ali v cerkvi sv. Jožefa na Trški Gori. Toda nabor možnosti se ob upoštevanju znanih dejstev močno zoži in pristane pri eni sami lokaciji: mestni cerkvi sv. Janeza Evangelista. Obe grajski kapeli, ki ju Valvasor omenja pri opisu krške župnije (J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) VIII, 744), sta kot Valvasorjevo počivališče komaj verjetni lokaciji, saj ni znano, da bi bil baron v posebej tesnih stikih z grofovskima rodbinama Strassoldo in Auersperg, pa tudi ne, da bi tu v njegovem času sploh pokopavali (prim. I. STOPAR, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji – II. Dolenjska. Med Bogenšperkom in Mokricami*, Ljubljana: Viharnik 2001, 75–80, 154–163). Vsekakor odpade cerkva sv. Jožefa na Trški Gori, ki je leta 1686 pogorela in bila v Valvasorjevem času v razvalinah, dograjena šele leta 1705 (o njej: J. W. VALVASOR, *Die Ehre* (kot v op. 6) VIII, 744; E. CEVC, Kulturni spomeniki (kot v op. 173) 180–185); v njej je bila leta 1702 pokopana nova gospodarica krškega gospostva, grofica Katarina Elizabeta Auersperg (M. PREINFALK, *Auerspergi* (kot v op. 33) 517). V kapucinski cerkvi Brezmadežnega spočetja Device Marije, posvečeni leta 1644, je še danes zaprta, nedostopna krita (informacija p. Metoda Jeršina 10. 12. 2006), vendar zanjo zanesljivo vemo, da ni Valvasorjev grob, kakor tudi ne druge mikrolokacije v kapucinski cerkvi. Krška kapucinska kronika namreč navaja vseh osem laikov, ki so jih med letoma 1674 in 1783 pokopali v kripti, dveh kapelah oziroma pri vratih cerkve (M. BENEDIK, A. KRALJ, Kapucini (kot v op. 198) 538). Nič ni znanega o kakšni grobnici v graščini Vrhovo, kjer je prebivala družina Valvasorjeve žene in kjer sta zakonca v grajski kapeli leta 1687 stopila pred oltar (prim. I. STOPAR, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Dolenjska. Prva knjiga. Porečje Krke*, Ljubljana: Viharnik 2000, 309–315). Še manj je verjetno, da bi Valvasorjevo truplo nesli v kripto župnijske cerkve, pod katero je Vrhovo spadalo, tj. v dokaj oddaljeni Šentjerneji. V tamkajšnjo dosledno vodeno mrliško matico ni vpisan in tako zanesljivo ne počiva skupaj s svojo taščo, ki je umrla največ mesec dni pred ali za njim. Pokop 70-letne Marije Sidonije pl. Wernegk je namreč zabeležen neznanega dne oktobra 1693 z manjšo pomoto pri prvem osebnem imenu: Ana namesto Marija (Župnijski urad Šentjerneji, M 1693–1700 v: R 1693–1698).

²²⁶ Prekop sam sicer tehnično ne bi bil tako zahteven. Valvasorja bi torej prekopali pred letom 1715, ko o njegovem grobu na Mediji poroča Dolničar oziroma nekaj mlajši pripis v njegovi biobibliografiji. Ker je v takih primerih zadoščala le blagoslovitev groba, prekop v vaški mrliški matici skoraj zagotovo ne bi bil zabeležen, še posebej ker ni v njej niti večine pokopov v medijsko grobnico.

²²⁷ Prim. zlasti strnjeno obravnavo časa Valvasorjeve smrti v: B. REISP, Neznani epitaf (kot v op. 117) 345–347.

²²⁸ V Dolničarjevi kroniki Ljubljane je Valvasorjeva smrt sploh prvič časovno natančneje opredeljena (B. REISP, Neznani epitaf (kot v op. 117) 345).

XC. III., *aetatis...*).²²⁹ B. Reisp je tako sklenil, da je Valvasor umrl konec leta 1693, na kar navajata edina znana uradna dokumenta, nastala neposredno po smrti, zapuščinska inventarja z datumoma 13. in 16. januar 1694.²³⁰ V resnici je ostal spregledan zgodnejši datum, ki ga, kolikor mi je znano, ni nihče izpostavil kot kronološko prvo poročilo, da je Valvasor mrtev. Zasledimo ga prav v prvem od obeh inventarjev. Ta uvodoma sporoča, da so bili 16. novembra 1693 (!) uradno imenovani zapuščinski inventurni komisarji.²³¹ Janez Vajkard je moral potemtakem umreti kak teden ali dva prej, kar govori v prid mesecu oktobru, lahko pa tudi več, saj daljša časovna distanca med smrtjo in inventuro ne bi bila osamljen primer.²³² Kronološko naslednji zapis o njegovi smrti je od prejšnjega slab mesec dni mlajši epitaf z datumom 11. december 1693, domnevno delo J. G. Dolničarja, s katerim so se kranjskemu polihistorju, svojemu rojaku (*Labaco oriundo*), poklonili ljubljanski mestni svet in meščani.²³³ Iz leta 1693 imamo torej dve datirani pričevanji, da je Valvasor nedavno preminil, ostaja pa še kanček upanja, da bomo kdaj izvedeli, katerega dne natanko je v Krškem v 53. letu starosti zatisnil oči. Kot je bilo že povedano, je kot živ zadnjič zanesljivo izpričan na ahačevo, 22. junija, natanko na stoto obletnico bitke pri Sisku, kar si je tega dne kot zgodovinar, vojak, Kranjec in sorodnik Adama Ravbarja prav gotovo priklical v zavest.

III. Polihistorjeva zapuščina in usoda Valvasorjeve ožje družine

Dva meseca po svojem uradnem imenovanju 16. novembra 1693 so inventurni komisarji končno opravili naloženo delo, inventuro pokojnikove zapuščine. Najprej sta se 12. januarja 1694 dva soseda lotila skromnih preostankov na Bogenšperku, štiri dni pozneje pa so v Valvasorjevi hiši v Krškem trije tamkajšnji bližnji gospodje popisali še glavnino pokojnikovega premoženja. Pri obeh inventurah je bil kot »opazovalec« navzoč polihistorjev nekdanji svak Jurij Andrej pl. Graffenweger, in sicer v vlogi sodno imenovanega skrbnika Valvasorjevih otrok iz prvega zakona, kar je bilo hkrati tudi eno njegovih zadnjih dejanj pred skorajšnjo smrtjo.²³⁴

Zapuščinska inventarja, za katerima sta čez šest let nastala še dva,²³⁵ sta tako glavni vir za ugotavljanje polihistorjevega premoženjskega stanja tik pred in ob izteku njegovega življenja. Kot sta ugotavljala že P. Radics in B. Reisp, Valvasor sicer tudi zadnje leto ni živel popolnoma brez sredstev in v revščini, toda med nekdanjim zemljiškim gospodom na Bogenšperku in njegovim novim položajem hišnega posestnika v Krškem je bila vendarle velika razlika.²³⁶ Ko je preminil, je bila še največ vredna zadolžnica za 3.000 goldinarjev, ki jo je Janez Herbard grof Auersperg izstavil Janezu Andreju Gandinu, ta pa odstopil Valvasorju v zameno za del še

²²⁹ B. REISP, Neznani epitaf (kot v op. 117) 346.

²³⁰ B. REISP, Neznani epitaf (kot v op. 117) 345.

²³¹ V izvirniku je govor o ponedeljku po sv. Leopoldu: »die untern Montag nach S. Leopoldi nächst abgerukhten Ao. 1693 aufgetragene Inventuraufnahme...« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z-7/II, 13. 1. 1694, pag. 13; objava: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 326).

²³² Med smrtjo in izdajo pooblastila o inventuri praviloma ni minilo veliko časa, včasih komaj en dan (M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja* (kot v op. 167) 178–180).

²³³ Objava: B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 271–272, 335, op. 24. O izvirnem zapisu ni sledu in nobenih poročil, sam epitaf pa je bil objavljen šele leta 1815.

²³⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z-7/I, 16. 1. 1694; Z 7/II, 13. 1. 1694. Prim objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 310, 326, 329–330.

²³⁵ Objava treh od skupno štirih inventarjev: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 310–333. Četrti inventar, ki ga omenja Reisp (B. REISP, Dosedanje raziskave (kot v op. 1) 25), kot vse kaže, dolgo ni bil znan: ARS, AS 309, šk. 34, fasc. XVII, G-56/III, inventar zapuščine J. V. Valvasorja in Ane Rozine roj. Graffenweger na Knežiji, izločene iz zapuščine Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja, Knežija 29. in 30. 3. 1700.

²³⁶ P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 251; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 271.

neporavnane kupnine za Bogenšperk. Kot priča zapuščinski inventar iz Krškega, je zadolžnica s polihistorjevo smrtjo pripadla skrbniku njegovih otrok iz prvega zakona Juriju Andreju pl. Graffenwegerju.²³⁷ Slednji je pač najprej poskrbel za terjatve »svojega« dela Valvasorjeve družine, med drugim utemeljene v poročni pogodbi njegove sestre z Valvasorjem iz leta 1672.²³⁸ Vse drugo premoženje – hiša v Krškem, gotovina ter premičnine – je postalo predmet delitvene bilance in tako ni samoumevno pripadlo vdovi in njenim otrokom.

Kot priča potek inventure, ne Valvasorju samemu ne v očeh inventurne komisije niso veliko pomenili predmeti, ki so še ostali na Bogenšperku. Ko bi se komisarja morala 12. januarja sestati na nekdanjem polihistorjevem gradu, ni bilo tja ne Henrika Julija barona Wernegka iz gorenjskega Tržiča ne Julija Henrika barona Apfalterja s sosednjih Grmač.²³⁹ Ker pa sta prispela vdovin zastopnik Vid Jakob baron Tauffrer in skrbnik Valvasorjevih otrok pl. Grafenweger, so inventuro v izogib vnovičnim potem in stroškom vendarle izpeljali. Komisarja sta namreč za nadomeščanje naprosila Janeza Lovrenca barona Paradeiserja z dolenskih Poganic in novega lastnika Bogenšperka Janeza Andreja Gandina.²⁴⁰ Šele naslednji dan, 13. januarja, je pl. Apfalter prišel že sestavljeni inventar samo podpisat.

Polihistorjeva bogenšperška »zaostala« zapuščina fizično sicer ni bila tako skromna. V celoti se je nahajala v sedmih omarah iz trdega lesa z medeninastimi krilnimi vrati, petih velikih in dveh nekoliko manjših. V njih sta nadomestna inventurna komisarja našla 63 knjig ali skoraj dvakrat toliko, kot so jih štiri dni zatem popisali v Krškem, dva velika globusa, ki sta ju uvrstila v rubriko »matematični instrumenti« ter nekaj malega predmetov, popisanih pod rubriko »slike«: dva voščena portreta (*waxposiertes Contrafe*) – Valvasorja in njegove prve žene – ter velik zavoj bakrorezov skupaj z Valvasorjevo topografijo Lambergovih gradov. Naslovi knjig, ki jih pokojni ni odpeljal s seboj v Krško, pričajo, da v novem domovanju ni več resneje študiral. Večinoma gre namreč za dela zgodovinsko-geografske vsebine, vmes za medicinske, filozofske in astronomske naslove, na prvem mestu pa je popisani Valvasorjev lastnoročni knjižni katalog v foliju in francoski vezavi. Tako kot študijska literatura bi mu bila v Krškem v napoto oba globusa in portreta, ženina podoba za povrh morda celo moteča v očeh njene naslednice Ane Maksimile.

Nekdanji svak Jurij Andrej pl. Graffenweger se je z Bogenšperka dan ali dva po opravljeni inventuri napotil proti Krškemu, kjer se je moral sestati še z drugo komisijo. To so sestavljali mestni župnik Gašper Tunkelsteiner, župnik s sosednje Rake Lovrenc Bogataj in Volfgang pl. Buset iz bližnje graščine Velika vas.²⁴¹ Krški, 61 strani obsegajoči inventar, je kot inventurni pisar sestavil mestni pisar Jurij Friderik Neapolitan, komisija pa je svoje delo opravljala pod budnim očesom vdove Ane Maksimile in pl. Graffenwegerja, ki sta se potegovala za koristi vsak »svojega« dela Valvasorjevih otrok.

Tudi pri opisu krške zapuščine se, enako kot pri bogenšperški, ne bi spuščal v podrobnosti o vizuelni podobi materialne in duhovne kulture, saj je bil inventar nedolgo tega v celoti preveden in objavljen skupaj s kratko spremno študijo.²⁴² Vtis, ki ga inventar ponuja, pa tudi nestrokov-

²³⁷ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 15.

²³⁸ Doslej neznano vsebino poročne pogodbe, sklenjene 5. julija, pet dni pred poročnim obredom, razkriva pravedanje za dediščino v protokolih kranjskega ogradnega sodišča (ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. št. 15, protokoli 1695–1698, fol. 47 in 63).

²³⁹ V sklepu inventarja je izrecno zapisano, da so obvestilo o inventurnem naroku poslali baronu Wernegku v Tržič (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 13. 1. 1694; objava: P. RADICS, *Johann Weikhard*, (kot v op. 2) 329).

²⁴⁰ O domovanjih navzočih oseb prim. M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 582, 610, 657, 701.

²⁴¹ Volfgang pl. Buset je bil starejši brat Janeza Herbarda, drugega moža Valvasorjeve vdove, in je postal lastnik graščine Velika vas isto leto 1694 (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 520).

²⁴² Objava in prevod: A. ČERNELIČ KROŠELJ (ur.), *Zapuščina* (kot v op. 34) 19–46; spremna študija: I. WEIGL,

njaka ne pusti ravnodušnega. Meščanska hiša z vrtom, kar je bil v osnovi Valvasorjev dom, se je v svoji notranjščini močno razlikovala od podobe, kot jo je hiša nudila kdaj koli pred in po Valvasorjevem bivanju v njej. Nekdanja Vodnikova hiša se zdi iz inventarja bolj podobna skladišču kakor meščanskemu ali plemiškemu domovanju. Na bistveno manjšo prostornino, kot je je bil navajen z Bogenšperka, je umirajoči baron stlačil vse, kar je mogel. Zato je sedem omar, rad ali nerad, ob privolitvi novega lastnika gradu pustil na Bogenšperku. V Krškem je za spravilo premičnin zadoščalo trinajst skrinj, omara za obleko in velika omara s predalčki za začimbe. Že za kolikor toliko pregledno razporeditev miz, mizic, stolov, naslanjačev, postelj, knjig, slik, ogledal, srebrnine, matematičnih in drugih instrumentov pa bi potreboval nepri- merno več prostora in praznih sten, kot mu jih je mogla nuditi Vodnikova hiša. Janez Vajkard je vsaj za del predmetov uporabljal tudi novo zgradbo, katere namembnosti ne poznamo in bi bila ne nazadnje lahko samo gospodarsko poslopje – konjski hlev. V hiši in sosednji stavbi so morali najti svoje mesto še vsa obleka, orožje, posoda, posteljnina, orodje in drugo, kar sodi k hišni opremi, pri čemer v inventarju niti niso upoštevani vdovina garderoba in predmeti ter zasebni predmeti otrok.²⁴³ Vprežnega voza, s katerim sta se mladoporočenca leta 1687 odpeljala z Vrhovca, pri hiši očitno ni bilo več in prav tako ne druge živine razen dveh konj.

Še najmanj prostora je zahtevala vsebina inventurnih rubrik »gotovina« in »listine«. Prav- zaprav preseneča, da je imel polihistor toliko premoženja v denarju, saj inventarji drugih gospo- dov običajno izkazujejo le skromne vsote »zlate rezerve« ali celo ničesar.²⁴⁴ Janez Vajkard je, nasprotno, premogel kar za 583 goldinarjev in 45 krajcarjev gotovine in eno »numizmatično«, zelo obrabljeno špansko krono. Gotovina v predalu kaže na še nedokončane posle človeka, ki je denar bodisi nedolgo tega prejel ali želel kmalu porabiti za kak ne ravno nepomemben nakup. Skoraj 600 goldinarjev je seveda veliko, še posebej če jih primerjamo s kupnino za Vodnikovo hišo, ki je znašala »le« 800 goldinarjev. V teh primerjavah pa sploh ni malo 80 goldinarjev, kolikor so (si) komisarji nemudoma odšteli za inventurne stroške.

Morda bi več »dragocenosti« pričakovali med listinami. Zdi se, da je Valvasor listine vse življenje samo prepisoval, in ne tudi zbiral v izvirnikih ali prepisih. Popisani dokumenti zadevajo namreč zgolj njegovo osebo, družino in lastnino, ničesar ni prinesenega od drugod, prav nič nevalvasorjevske proveniencie. Poleg tega je iz listin vidno, da dom Janeza Vajkarda ni stara rodbinska posest, saj sežejo najstarejši datirani dokumenti – vseh je bilo le 46 – komaj dobri dve desetletji v preteklost, v čas prve poroke in nakupa Bogenšperka leta 1672. Večina se jih nanaša sploh šele na zadnja leta pokojnikovega življenja, na poslovne zadeve, pri čemer nosi zadnji, že znana pobotnica z baronom Zetscherjem, datum 22. junij 1693. Zgodnejšega nastanka je le neka »Valvasorjeva diploma« iz leta 1553, vendar ne v izvirniku, temveč v prepisu (*Ein Abschrüfft Einer Valuasor: Diploma*).²⁴⁵ Kot že rečeno, pa pogrešamo listino o povzdignitvi Janeza Vajkarda v baronski stan. Ko bi obstajala, bi se, glede na strukturo popi- sanih listin, zanesljivo znašla tukaj, če ne v izvirniku, vsaj v prepisu.

V nadaljevanju se ustavimo samo pri tistih predmetih, ki jih je zadnje mesece življenja v Krškem uporabljal edinole Valvasor osebno in jih moremo tako šteti za njegovo zasebno last- nino v ožjem pomenu besede. To so na prvem mestu knjige, skupaj 36 tiskanih in rokopisnih foliantov z bolj ali manj natančno povzetimi naslovi v nemškem, latinskem, italijanskem in francoskem jeziku. Tukajšnji tiski so po vsebini neprimerno pestrejši kot oni na Bogenšperku

Pri Valvasorju doma. V: prav tam, 13–17.

²⁴³ Inventar vsebuje sicer tudi rubriko »ženska oblačila«, vendar gre očitno za močno okrnjeno garderobo prve žene, ki je njena naslednica ni uporabljala.

²⁴⁴ M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja* (kot v op. 167) 56–61.

²⁴⁵ Najverjetneje je šlo za dokument, ki se je nanašal na Janeza Krstnika Valvasorja, vendar ni o njem ničesar zna- nega (prim. P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 15 sl.; B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 39 sl.).

in jasneje odražajo Valvasorjev okus, tisto, kar je vzel s seboj na »samotni otok«, potem ko je knjižnico in grafično zbirko (skupaj okoli 10.000 enot) prodal ali podaril zagrebškemu škofu.²⁴⁶ Zadržal je le nekaj zgodovine, poezije, knjigo Dürerjevih risb, nekaj aritmetike, geometrije, arhitekture, od opusa svojih sodelavcev samo tisk Pavaa Ritterja Vitezovića in seznam tiskanih spisov Erasma Franciscija, od tiskov, pri katerih nastanku je bil soudeležen, edinole Ovidove Metamorfoze ali Prizorišče človeške smrti (*Ovidij Nasonis buech von leben vnd Todt*).²⁴⁷ Sicer pa inventar ne podaja nikakršne nabožne vsebine, niti molitvenika ali Svetega pisma, bržčas zato, ker je vdova takšno literaturo, najsi upravičeno ali ne, lahko razglasila za svojo.

Presenetljiva je ugotovitev, da med knjigami ni Valvasorjevih lastnih del, tako niti Slave vojvodine Kranjske, ki je bila v tem času vendar edina »uspešnica« kranjskega plemstva, navzoča v veliki večini grajskih knjižnic po deželi.²⁴⁸ Pogrešamo jo tudi na Bogenšperku in v obeh poznejših inventarjih Valvasorjeve zapuščine pri svaku Janezu Jožefu Graffenwegerju leta 1700. Mar to pomeni, da umrli polihistor ni premogel niti enega samega izvoda svojega monumentalnega dela (več)? Komaj verjamemo, da se mu je dogajanje v zvezi s knjigo toliko zamerilo, da bi se hotel otresti celo pogleda nanjo. Toda v njegovi krški zapuščini resnično ni najti ničesar, kar bi spominjalo na nastanek Slave, in prav tako ne med knjigami in papirji, ki so še ostali na Bogenšperku. V resnici je moral imeti Valvasor tudi pred smrtjo vsaj nekaj popolnih izvodov. Lahko si predstavljamo dramatično-patetične ali pa svečano spokojne prizore, kako je v zadnjih tednih in mesecih življenja, ko se je že zavedal neizogibnega konca, svoja dela podarjal otrokom in prijateljem. Zagotovo ne vseh do zadnjega, saj bi dva ali trije kompleti morali ostati za z njim živeče otroke iz drugega zakona. Toda zakaj potemtakem Slave, Topografije in drugih del ni v zapuščinskih inventarjih, zlasti ne med zapuščino v Krškem? Sklepamo lahko enako kot za prav tako nepopisana nabožna dela. Ko so januarja 1694 inventurni komisarji prišli v hišo umrlega, vdovi pač nihče ni ugovarjal, če je izjavila, da so dela njenega moža medtem kot darila umirajočega postala last otrok in nje same. V takem primeru jih komisija razumljivo ni popisala kot del pokojnikove zapuščine. Tako torej ni moč z gotovostjo trditi niti, da je Slava ob Valvasorjevi smrti bila na njegovi knjižni polici, niti, da tam ni bilo (več) nobenega izvoda. A vendarle ne bi smelo biti dvoma, da se je kje v hiši kakšen le še skrival.

²⁴⁶ O prodaji B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 268. Vse okoliščine Valvasorjeve ločitve od knjižnice sicer še niso dognane, v literaturi pa se o tem pojavljajo protislovja (B. REISP, Dosedanje raziskave (kot v op. 1) 25). Polihistorjev sin Wolfgang Vajkard je, denimo, leta 1703 v pismu zagrebškemu škofu Mikuliću zapisal, da je njegov oče svojo knjižnico zagrebški škofiji podaril (I. VRHOVNIK, Kako je prišla Valvasorjeva knjižnica v Zagreb? V: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* IX, 1928, 108, 109). Koliko je bil pri enajstih ali dvanajstih letih o stvari resnično poučen, lahko le ugibamo. O obsegu knjižnice se ponavadi navajajo previsoke številke, denimo 10.000 knjig. V resnici lahko govorimo o skupnem številu 10.000 enot, od tega o okoli 8.000 grafikah (V. MAGIČ, Valvasorjeva knjižnica. V: *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*, Ljubljana : SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave 1990, 244–245). Žal niti znanstvena objava kataloga Valvasorjeve knjižnice ni prinesla nikakršnih novih ugotovitev o načinu njenega prenosa v Zagreb (B. KUKOLJA (ur.), *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*, Ljubljana : Valvasorjev odbor pri SAZU, Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica 1995). Danes je v Zagrebški nacionalni biblioteki po seznamu gradiva 2.630 Valvasorjevih del. Ker so med njimi tudi tri z letnico 1691 in kar 58 z letnico 1690, že to dejstvo spodbija podatek, da je prišla knjižnica v Zagreb leta 1690. Anja Dular je mnenja, da imamo lahko datum akta le za predpogodbo, in ne za datum samega prenosa, kot so ga interpretirali predhodniki (A. DULAR, Valvasorjeva knjižnica. V: *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana : Narodni muzej Slovenije 2002, 267 in op. 27 na isti strani).

²⁴⁷ Iz nenatančnega nemškega naslova ni mogoče z gotovostjo razbrati, za katerega od obeh tiskov iz leta 1680 oz. 1681 je šlo, morda celo za salzburško izdajo Metamorfoz (1685) z bakrorezi Valvasorjeve bogenšperške delavnice. O tiskih Ovidija: B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 126–129, A. DULAR, Valvasorjeva knjižnica, (kot v op. 246) 259–260.

²⁴⁸ M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja* (kot v op. 167) 102.

Poleg Slave bi pričakovali več rokopisov, a so tudi ti že romali v tuje roke ali preprosto v peč. Vse torej priča, da je bila pred selitvijo z Bogenšperka opravljena temeljita čistka. Nikjer ni namreč zaslediti nikakršnih »zavojev papirja«, v katerih bi lahko slutili zapiske in predloge za Slavo. Kakor po naključju ali pa iz poslovno-varnostnih razlogov se je med listinami znašel popis spisov, ki si jih je Valvasor jeseni 1683 sposodil iz arhiva kranjskih deželnihi stanovi in jih tja tudi vrnil. Med krškimi knjigami je sicer nekaj rokopisnih, a so vse ali vsaj povečini trivialne vsebine. »Knjižni rokopis« v francoski vezavi (*Ein buech manuscript: im franzesichen pundt*) bi bil lahko karkoli, prav tako »rokopisni register« z navadno pergamentno vezavo (*ein registerl manuscript*). Vsebinsko razkrivajo le Valvasorjev rokovnik (*handbuech*), ki se nanaša na vojake, vsekakor še iz let aktivne častniške službe, in dva rokovnika z zapisi o posevkih in plačilih bogenšperški služinčadi.

Izključno Valvasorjevi, neuporabni za njegovo družino razen za starejše sinove, so bili predmeti, ki jih navaja rubrika »matematični in drugi umetniški instrumenti«. Povsem očitno je, da inventurni komisariji mnogim niso vedeli ne imena ne namena, zato so preprosto opisali njihove zunanje značilnosti, kot denimo: »sedem zelenih lesenih instrumentov v obliki piščali, od teh pet obitih z medenino«. Mednje so uvrstili tudi glasbila in razne predmete, kakor omarice in škatle, ki jih danes ne bi imenovali ne matematični ne umetniški in ne instrumenti. Od teh drobnih in večjih reči se je Valvasor bržčas najteže ločil ali pa zanje preprosto ni našel kupcev, zato so navzlic prostorski stiski jemali dragoceni prostor v nekaterih od skupno trinajstih skrinj.

Če je soditi po popisanih oblačilih, se baron ni oblačil razkošno, temveč prej skromno. Obleke je bilo v bogenšperških časih gotovo precej več, a jo je morebiti razdal sinovom, zanesljivo pa je moralo obstajati več kosov oblačil tudi ob polihistorjevi smrti. Ko jih je popisovala komisija, namreč pokojnik, če bi bil še živ, ne bi mogel dati nase ničesar razen krznenega plašča, štirih sukenj, petih klobukov, a še od teh dveh v lasti vdove, ter edinih hlač, telovnika in nogavic. Poleg teh je premogel le še dva para suknenih starih nogavic, popisanih med vojaškimi oblačili in orožjem. Domači so si po njegovi smrti pač razdelili in pridržali vse ostalo, vključno s perilom in obutvijo. Pustili so mu edinole vojaško opravo, ker je bila neizpodbitno samo njegova: prepasnico, dva plašča z livrejo in šest suknjičev, ki jih je pri vodenju čete potreboval za častnike in bobnarja. Zdi pa se, da Janez Vajkard zlepa ni dal iz rok orožja. Nekdanji stotnik, ponosen na svojo vojaško kariero, je bil tudi v Krškem še vedno dobro oborožen, opremljen s celo vrsto različnih pušk, pištol, čelad, sabelj in bodal, s sprehajalnim mečem in deželno zastavo. Izključno v njegovi domeni je bil poleg orožja tobak, deset meric in pol njuhanca, s katerim vdova ni imela kaj početi in ga je za zmerno ceno odkupil njen bratranec Franc Engelbreht baron Zetscher. Zaloga tobaka je tako dokaz morda najbolj intimne polihistorjeve navade ali razvade, ki jo danes še lahko detektiramo.

Od drugih predmetov je v zapuščinskem inventarju komaj kakšen, ki ga je uporabljal samo Janez Vajkard. Prejkone je ženo redko spustil k obema pisalnima mizama. Prva je v inventarju opisana kot pisalna miza ali omarica (*ein schreibtisch oderr Khästl*) iz trdega lesa, druga je imela črno lužene predalčke in na obeh straneh vstavljeno steklo. Posodje, preproge, posteljnina, namizni prti, pernice in odeje sodijo, nasprotno, med predmete vseh v hiši živečih oseb, s kuhinjsko posodo in orodjem pa je imela opraviti kajpak le služinčad. Ali pač tudi ne, če so Janeza Vajkarda morda kdaj zasrbeli prsti in je, skrivaj sam oziroma ukazovaje kuharici ali služabniku, »eksperimentiral« tudi na teh področjih, od kulinarike do tesarjenja in rezbarjenja.

K bolj ali manj skupnim premičninam bi končno mogli šteti še predmete iz rubrik »slike« ter »slike in zrcala«. Med več kakor sto slikami, risbami, bakrorezi in drugimi upodobitvami je

najti različne motive, od nabožnih podobic do tihožitij, najbrž ne ravno vse po polihistorjevem okusu in brez dokumentarne vrednosti. Bakrerezov bogenšperške delavnice ni zaslediti, niti enega samega, kolikor se »preostanki preostankov« morda ne skrivajo v »zavoju bakrerezov z upodobitvami različnih dežel« (*Ein Puschen vndterschiedlicher Land Khupferstük*).

Ko je inventurni pisar Neapolitan odložil pero in so se komisarji pod inventar podpisali, pri navzočih gotovo ni manjkalo čudenja nad baronovo »umetelnostjo«, kako je vso to kramo spravil v meščansko hišo. Ta za krške razmere ni bila majhna, za ves pokojnikov inventar pa je lahko služila le kot zasilno skladišče. Če je hotela vdova v hiši zadihati, je morala najprej poskrbeti za pošteno prezračenje, kar z drugimi besedami pomeni, da se je »nepotrebne Valvasoriane« prejel ali slej znebila. Pri tem ji je znatno »pomagal« pokojnikov nekdanji svak Jurij Andrej pl. Graffenweger, ki je bržčas že ob inventuri določil, kaj bo vzel s seboj. Kolikor tega ni storil sam, je delo opravil njegov brat Janez Jožef, v čigar zapuščini v Ljubljani in na Knežiji se je dobrih šest let pozneje, leta 1700, znašlo kar nekaj nekoč Valvasorjevih predmetov.²⁴⁹

Janez Jožef pl. Graffenweger je namreč svojega brata Jurija Andreja kmalu po Valvasorjevi in njegovi smrti nasledil kot skrbnik štirih otrok iz prvega zakona, sicer svojih rodni nečakov. Jurij Andrej je bil nemara bolan že ob inventuri Valvasorjeve zapuščine ali pa je resno zbolel še isto zimo. Že dober mesec zatem je namreč 24. februarja 1694 v Ljubljani sestavil oporoko²⁵⁰ in nedolgo pozneje umrl.²⁵¹

Zgodba v zvezi z Valvasorjevo zapuščino se je takrat, spomladi 1694, šele prav začejala. Polihistorjevo skromno premoženje, znano iz inventarjev, nikakor ni moglo potešiti vseh pričakovanj in apetitov bližnjih sorodnikov niti zadostiti določilom iz obeh poročnih pogodb. Še največ vredna zadolžnica za 3.000 goldinarjev iz naslova neplačane kupnine za Bogenšperk je pripadla otrokom iz prvega zakona in si jo je njihov skrbnik pridržal že ob januarski inventuri.²⁵² Vrednost pokojnikovega preostalega premoženja je skupaj znašala morda le nekaj več ali niti toliko: meščanska hiša, kupljena za 800 goldinarjev, v hlevu dva konja, po odtegnitvi inventurnih stroškov okoli 500 goldinarjev gotovine, hišna oprema, »ostanki ostankov« slik in knjig, še največ vrednosti v zbirki matematičnih in drugih instrumentov. Te je, kot bomo videli, čez slaba tri leta za 600 goldinarjev odkupil Franc Albreht pl. Seethal, vendar očitno pod realno ceno.²⁵³ A vrednost vse Valvasorjeve ostaline skupaj je bila daleč od tega, da bi si mogla vdova privoščiti toliko, kot ji je jamčila šest let prej sklenjena poročna pogodba. Po ženitnem dogovoru bi namreč njej in otrokom pripadlo 900 goldinarjev moževega zaženila, nadalje vse, kar je sama prinesla v zakon, v primeru ovdovelosti, dokler se vnovič ne poroči, pa še letna renta 400 goldinarjev deželne veljave ter prosto uživanje hiše v Ljubljani ali Novem mestu.²⁵⁴ Pl. Graffenweger je pred ograjnim sodiščem oporekal zlasti zadnji zahtevi, češ da

²⁴⁹ ARS, AS 309, šk. 34, fasc. XVII, G–56/III, inventar zapuščine J. V. Valvasorja in Ane Rozine roj. Graffenweger na Knežiji, izločene iz zapuščine Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja, Knežija 29. in 30. 3. 1700; prav tam, šk. 131, fasc. LIV, Z–1, Ljubljana, 26. in 27. 3. 1700 (objava: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 331–333).

²⁵⁰ ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694.

²⁵¹ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 97, Graffenweger, navaja kot čas njegove smrti mesec februar 1694. – Omenjanje skrbniških računov njegovega brata Janeza Jožefa za čas od 29. 3. 1694 dalje vodi k sklepu, da je Jurij Andrej umrl pred tem datumom, torej konec februarja ali v marcu 1694 (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. št. 16, protokoli 1698–1701, fol. 824, 25. 5. 1701). Njegov sin Franc Karel je bil poročen z Dorotejo, hčerko Franca Engelbrehta barona Zetscherja, ki se prav tako pojavlja pri Valvasorjevi dediščini, seveda na strani svoje sestrice Ane Maksimile, polihistorjeve vdove (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 97, Graffenweger).

²⁵² ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 15. Prim. tudi objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 310, 314. Prim. B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 2) 271.

²⁵³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 103, fasc. XXXIII, S–83, s. d. 1701, str. 113–114. – Na ta podatek je opozoril M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja* (kot v op. 167) 84. Več o sami prodaji: ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. št. 15, protokoli 1695–1698, fol. 467.

²⁵⁴ Objava ženitnega pisma: A. KASPRET, Ženitni dogovor (kot v op. 28) 186–189; po tej objavi še: P. RADICS,

glede na zapuščinsko maso ni uresničljiva.²⁵⁵ A čeprav je bil njegov ugovor zavrnjen, je Ana Maksimila namesto mirnega življenja v obljubljeni hiši v deželni prestolnici ali v vsaj Novem mestu vendarle »obtičala« v malem Krškem in ostala brez letne rente. Opreti se je morala na lastno premoženje, ki ga je prinesla v zakon in kolikor ji ga je sploh ostalo, ter na tisto, kar je še pričakovala in dobila od svojih sorodnikov. Nekdanja baronica Zetschker se je sicer znala vesti zelo poslovno, kar je pozneje dokazala še nekajkrat. Leto dni pred Valvasorjevo smrtjo, 8. oktobra 1692, tj. šest dni po njegovi prodaji Bogenšperka, ji je uspelo izposlovati 947 goldinarjev; toliko je namreč tri leta in pol prej iz lastnega žepa posodila možu, zdaj pa dobila vrnjeno na roko od kupcev Bogenšperka.²⁵⁶ Valvasor tega denarja »iz varnostnih razlogov« najbrž ni več videl, kaj šele da bi mu ga žena ponovno posodila, ko je kupoval hišo v Krškem ali poravnaval druge obveznosti.

Za nameček je imela Ana Maksimila po soprogovi smrti težave s skrbnikom moževih otrok iz prvega zakona. Iz listin, popisanih v zapuščinskem inventarju Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja, ki je umrl leta 1700,²⁵⁷ izhaja, da je Ano Maksimilo tožil v zadevi darovanega nakita in srebrnine in bil z njo v pravdi tudi zavoljo poravnave (likvidacije) obvez iz poročne pogodbe. Vdova baronica pa je od skrbnika Graffenwegerja s tožbo zahtevala 900 goldinarjev,²⁵⁸ vsoto, ki ji jo je ob poroki kot poročno darilo (*Heuratguet*) obljubil dati pokojni Janez Vajkard.²⁵⁹ Njej in njenim otrokom je seveda pripadalo tudi vse, kar je v zakon prispevala sama, a je bilo pravico treba iztožiti. O prepirih za dediščino so še veliko povednejši protokoli kranjskega ograjnega sodišča, ki pa žal niso ohranjeni za prvo leto in pol po Valvasorjevi smrti, ko se je postopek začel in so odločali o glavnih stvareh.²⁶⁰

Zlasti ker niso bili obdelani sodni protokoli, je usoda Valvasorjeve zapuščine doslej ostajala neznana. Dolgotrajni postopek si zato kljub suhoparnosti dejstev oglejmo nekoliko natančneje. Prva razsodba o zapuščini, ki pa je v podrobnostih ne poznamo, je nosila datum 8. junij 1694 (torek po sv. Trojici) in ni bila dokončna. Leto dni pozneje, 31. maja 1695, je Ana Maksimila za poravnavo določil iz svoje poročne pogodbe z Valvasorjem tožila pred deželno pravdo prvega skrbnika Valvasorjevih otrok iz prejšnjega zakona Janeza Andreja pl. Graffenwegerja. Umrlega skrbnika je v tej vlogi medtem že nasledil njegov brat Janez Jožef, morda še trši pogajalec od brata. Vdova je iz Valvasorjeve zapuščinske mase zahtevala vse, kar je prinesla v zakon, tj. 2.700 goldinarjev, 500 goldinarjev moževe proste donacije, polovico premičnin, obljubljeno letno vdovščino 400 goldinarjev, uporabo obveznosti proste hiše v Ljubljani ali Novem mestu ter vprežni voz z dvema konjema. Skrbnik je ugovarjal, da bi priznanje delitve premičnin sirotam odtegnilo tisto, kar so že dobile, zapuščina pa da ne zadošča za izplačevanje letne vdovščine in uživanje hiše, a je sodišče v vseh postavkah ugodilo vdovi, le glede razdelitve premičnin je obe strani pozvalo k pravični delitvi.²⁶¹ Takoj naslednji dan je skrbnik zahteval,

Johann Weikhard (kot v op. 2) 307–309.

²⁵⁵ ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. št. 15, protokoli 1695–1698, fol. 5.

²⁵⁶ ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature.

²⁵⁷ O sorodstvenih razmerjih med Graffenwegerji priča med drugim zapuščinski inventar (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–1, Ljubljana, 26. in 27. 3. 1700, str. 10). V oporoki na Knežiji izraženo željo, naj ga pokopljejo v cerkvi sv. Nikolaja na Savi v župniji Vače (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–27, 1. 3. 1700), so udejanili že pet dni pozneje, 6. marca 1700: »sepultus est in ecclesia Sti Nicolaj in Sava (NŠAL, ŽA Vače, M 1687–1723, s. p.).

²⁵⁸ Po objavi inventarja v: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 331.

²⁵⁹ Po objavi poročne pogodbe: A. KASPRET, Ženitni dogovor (kot v op. 28) 186–189.

²⁶⁰ V kronološki vrsti protokolov je 28-letna praznina od leta 1667 do praznika sv. Trojice (29. maja) leta 1695, nato so sklenjeno ohranjeni do leta 1707 in po krajši vrzeli spet za čas od 1710 do 1718. V vsem tem času, še četrto stoletja po Valvasorjevi smrti, se v njih pojavljajo obravnave o njegovi zapuščini (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. št. 15–20).

²⁶¹ ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. št. 15, protokoli 1695–1698, fol. 4–5.

naj vdova predloži popis stvari, med njimi nakita in srebrnine, ki jih je od pokojnega moža dobila v last, saj je sodišče to od nje že zahtevalo, a njenega popisa še vedno ni prejelo.²⁶² Premičnine v Krškem so bile vsaj deloma še vedno pod zaporo, ključ pa pri Graffenwegerju, ki mu je Ana Maksimila na naslednji deželni pravdi 10. junija očitala, da bodo Valvasorjevi goldinarji izgubili na vrednosti, če se takšno stanje čimprej ne konča.²⁶³

Na omenjeni deželni pravdi je Graffenweger prišel na dan s svojim seznamom zahtev do vdove,²⁶⁴ obravnavali pa so ga osem dni pozneje. Na podlagi Valvasorjeve prve ženitne pogodbe, sklenjene leta 1672 z Graffenwegerjevo, je skrbnik otrok iz prvega zakona nastopil proti Ani Maksimili z zahtevo po prednostnem izplačilu »svojega« dela zapuščine v korist sirot. A ker se je izkazalo, da so vdovini zahtevki iz njene poročne pogodbe za 950 goldinarjev višji od skrbnikovih, utemeljenih v Valvasorjevi prvi poročni pogodbi, je sodišče v tej zadevi priznalo prednost Ani Maksimili. Ni pa zaleglo vdovino ugovarjanje, da je Graffenweger že prejel Valvasorjevih 3.000 goldinarjev (zadolžnico). Prav tako je bila skrbniku v splošnem priznana prednost (*der Vorzug in genere*) pri delitvi premičnin.²⁶⁵ Ni znano, kdaj natanko je Graffenweger prenesel različne Valvasorjeve nepremičnine na svoj grad Knežija. Ko je vdova zahtevala njihovo razdelitev, je sodišče 24. januarja 1696 za cenitvena komisarja potrdilo osebi, ki ju je predlagal skrbnik sam,²⁶⁶ Ana Maksimila pa je malo zatem po svojem pooblaščenju končno predložila zahtevani seznam stvari, prejetih od pokojnega moža v obliki daril.²⁶⁷ Kot izvemo iz poznejših zapisov, je bila komisajska cenitev krških premičnin opravljena natanko mesec dni pozneje, 24. februarja 1696.²⁶⁸

Potek delitve premoženja med obe strani se je nekoliko pospešil konec istega leta 1696. Graffenweger se je namreč obrnil na ogradno sodišče s prošnjo po sodni odobritvi prodaje matematičnih instrumentov in knjig, ki že dve leti ležijo brez koristi, saj jih dotlej ni hotel kupiti noben trgovec. Zdaj se je končno našel kupec Franc Engelbreht pl. Seethal, ki je bil zanje pripravljen odšteti 600 goldinarjev. Ker skrbnik ni dobil boljše ponudbe, je ogradno sodišče 7. decembra privolilo v prodajo »preostalih knjig in instrumentov«, pri čemer je kupnina pripadla vdovi za poravnavo njenih terjatev.²⁶⁹ Od knjig in instrumentov je bilo izvzetih pet že prej prodanih in sodno ratificiranih predmetov: trije neimenovani instrumenti, ki so postali last Volfa Engelbrehta grofa Auersperga, ter matematično šestilo in delo Roberta Fluda, zdaj v posesti grofa Strassolda. Prav omenjanje Fluda, ki ga leta 1694 najdemo v Valvasorjevi knjižnici na Bogenšperku,²⁷⁰ priča, da Graffenweger na Knežijo ni odpeljal samo premičnin iz Krškega, ampak tudi preostanek bogenšperške knjižnice. Prenosa premičnin, pripadlih sirotam iz prvega zakona, skrbnik dotlej sicer še ni (v celoti) izvedel, saj mu je sodišče štiri dni zatem, 11. decembra 1696, naložilo, naj odpotuje v Krško, odpelje ocenjene premičnine v Ljubljano in jih tam proda. Ker pa bi prevoz zahteval znatne stroške, je Graffenweger izposloval ugodnost, da sme mobilije prodati kjer koli in kadar koli, vendar upošteva njihovo ocenjeno vrednost, nakar mora kupnino porabiti v korist sirot, svojih varovancev.²⁷¹

²⁶² Prav tam, fol. 6.

²⁶³ Prav tam, fol. 31.

²⁶⁴ Prav tam, fol. 29.

²⁶⁵ Prav tam, fol. 47–48, 63.

²⁶⁶ Prav tam, fol. 136.

²⁶⁷ Prav tam, fol. 169.

²⁶⁸ Prav tam, fol. 468. – Podatek o izvedbi cenitve razkriva obravnavo pred deželno pravdo 7. decembra 1696, ko je vdova dosegla, da se iz ocenjenih premičnin izvzame črna omara za obleko, ki je bila njena last in je prišla v inventar po pomoti.

²⁶⁹ Prav tam, fol. 467.

²⁷⁰ Po objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 326.

²⁷¹ ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. št. 15, protokoli 1695–1698, fol. 469.

Iz sodnih protokolov in Graffenwegerjevega zapuščinskega inventarja se lahko poučimo, da je Janez Jožef marsikatero Valvasorjevo reč iz Krškega resnično odnesel na svoj dom. V graščini Knežija pri Litiji so namreč po njegovi smrti v dneh 29. in 30. marca 1700 sestavili poseben inventar zapuščine zakoncev Janeza Vajkarda in Ane Rozine Valvasor, izločene iz Graffenwegerjeve zapuščine (*Separierten Verlass*). Nekdanji svak je pridržal vse, kar je bilo vrednega in kar je dokazovalo dedne pravice otrok iz prvega zakona. Tako se je na Knežiji znašla vsa Valvasorjeva srebrnina, ki jo podaja skoraj identičen popis kakor šest let prej v Krškem (1694), le da manjka kompas, pri dveh postavkah pa je popravljena teža. Listine so označene z istimi zaporednimi številkami kot nekoč v Krškem, zato jih zlahka identificiramo. Od 45 oštevilčenih kosov jih je Graffenweger »zasegel« 36 ali štiri petine, med njimi tudi zavoj s katalogom knjig in različnih »matematičnih reči«. Precej manj so ga zanimale knjige kot take, ki jih je bilo, če njihovo težo in prostornino primerjamo z vrednostjo, negospodarno tovoriti tako daleč.²⁷² Zato si je svak pridržal le Valvasorjev znani lastnoročni knjižni katalog v foliju in francoski vezavi. Pobral je tudi portreta Janeza Vajkarda in Ane Rozine ter dobršen del predmetov, ki jih v Krškem srečamo v inventurni rubriki »moška oblačila, oprema in orožje«. Pokojnika je »slekel« njegove častniške oprave, ga »razorožil« in mu vzel še statusni simbol, rdečo konjsko odejo z Valvasorjevim grbom. Iz hiše v Krškem je šlo tudi vseh dvanajst preprog, od trinajstih skrinj pa približno polovica – pet dobrih, ena stara skrinja in železna skrinja za denar.²⁷³ Le ugibamo lahko, koliko denarja iz zadnje skrinje – ostalo je nad 500 goldinarjev – je Graffenweger zahteval in koliko dobil. Kot smo videli, je odpeljal tudi vse ali vsaj dobršen del Valvasorjevih instrumentov, ki jih je nato unovčil za sicer spodobnih 600 goldinarjev, a vsekakor pod realno vrednostjo. Ta in preostali denar je deloma porabil za izplačilo vdove in deloma za vzdrževanje polihistorjevih štirih otrok, od katerih so se trije sinovi šolali, kar nikakor ni bilo poceni. Vdovi Ani Maksimili je tako po Graffenwegerjevem posegu v možovo zapuščino ostalo malo: hiša v Krškem, verjetno del gotovine ter glavčina pohištva, slik in druge hišne oprave.²⁷⁴ Skrbnik njenih pastorkov ji je morda pustil še skromni preostanek knjižnice, od listin pa le peščico, takšne, ki so dokazovale njene pravice, ter štiri zavoje različnih Valvasorjevih pispisov in uradnih dokumentov.²⁷⁵

Kaj se je poslej dogajalo z razdeljeno Valvasorjevo premično zapuščino, je v podrobnostih neznanka. Še največ vemo o usodi zbirke instrumentov. Kot pove inventar zapuščine Franca Albrehta pl. Seethala v njegovi hiši v Ljubljani leta 1701, so inventurni komisarji popisu naknadno pripisali skrinjo z nekaj matematičnimi instrumenti, ki jih je pokojni kupil za 600 goldinarjev od Janeza Jožefa Graffenwegerja kot skrbnika Valvasorjeve zapuščine. Vsebine skrinje žal ne poznamo, oznaka »etliche /.../ erkhauffte Mathematische Instrumenta« in dejstvo, da so vse spravili v eno samo skrinjo, pa nemara priča, da Seethal ni odkupil celotne Valvasorjeve zbirke, temveč le izbrane primere. Zapuščinski inventar izpostavlja samo zemljemerske naprave (*Felldtmesseryen*) in delo »Maechanica Ingenieur«, ²⁷⁶ ki ga v obeh Valvasorjevih zapuščinskih inventarjih vsaj pod takšnim ali podobnim naslovom pogrešamo. Pl. Seethal, graščak z Zaboršta pri Novem mestu, je bil sicer velik ljubitelj knjig, saj navaja njegov zapuščinski inventar kar

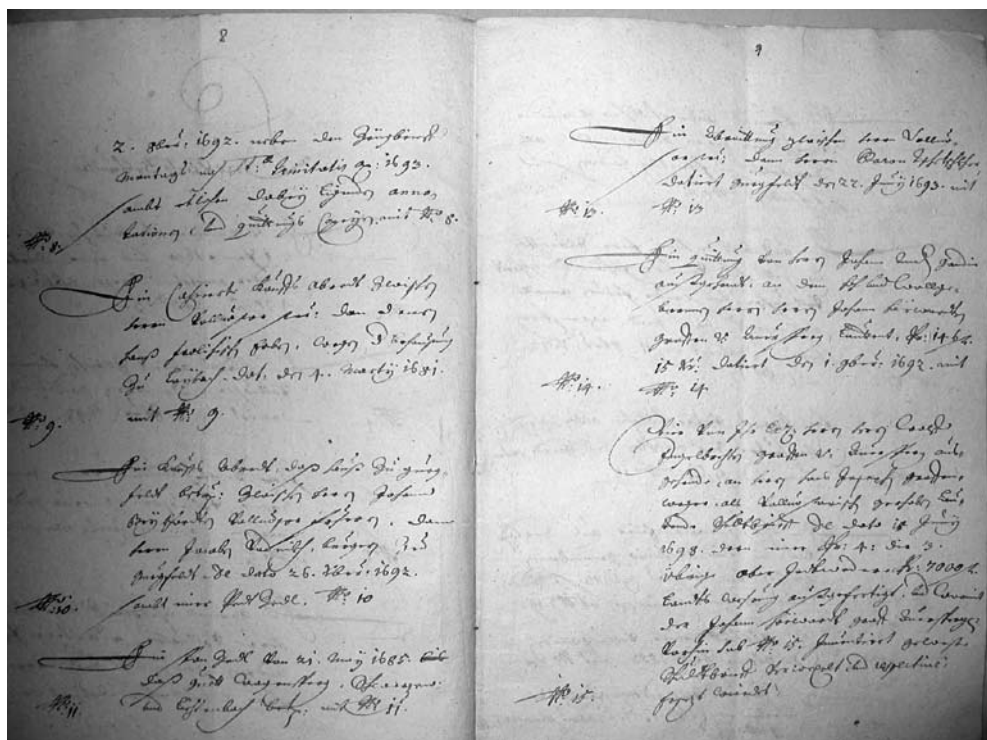
²⁷² Za primerjavo naj služi naslednji podatek: v začetku 18. stoletja so izvod Slave vojvodine Kranjske na črnomaljskem gradu ocenili na 4 goldinarje, kar je znašalo natanko toliko kot bakren kotel za kuho žganja (M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja* (kot v op. 167) 81).

²⁷³ ARS, AS 309, šk. 34, fasc. XVII, G–56/III, inventar zapuščine J. V. Valvasorja in Ane Rozine roj. Graffenweger na Knežiji, izločene iz zapuščine Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja, Knežija 29. in 30. 3. 1700.

²⁷⁴ Po primerjavi inventarja Valvasorjeve krške zapuščine (1694) in inventarja Valvasorjeve zapuščine, izločene iz Graffenwegerjeve zapuščine (1700). Gl. op. 34 in 139.

²⁷⁵ Med spisi najdemo dopise z nekim Mugerlom in grofom Gallenbergom ter odredbe stiškega opata Ludvika (opat v letih 1680–1687) in drugih.

²⁷⁶ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 103, fasc. XXXXIII, S–83, s. d. 1701, str. 113–114.

Stran iz Graffenwegerjevega zapuščinskega inventarja, Knežija, 29. in 30. 3. 1700

969 knjižnih naslovov na natanko sto popisanih straneh.²⁷⁷ Med kranjskimi plemiči, umrli v desetletju 1701–1710, je tako premogel absolutno največje knjižno bogastvo.²⁷⁸ Z natančno analizo bi med naslovi prav gotovo našli tudi dela, ki so bila nazadnje v Valvasorjevi močno okrnjeni knjižnici, tem prej ker iz protokolov ograjnega sodišča vemo, da je pl. Seethal poleg matematičnih instrumentov kupil tudi Valvasorjeve »preostale knjige«.²⁷⁹

Glavnina polihistorjeve intelektualne zapuščine torej ni ostala v Krškem, ampak je nazadnje evidentirana v litijski okolici, shranjena na gradu Knežija pri skrbniku mladoletnih otrok iz prvega zakona (1700), in v Ljubljani pri pl. Seethalu (1701). V roke Janeza Jožefa Graffenwegerja je glede na že povedano prišla tudi Valvasorjeva »zaostala« zapuščina z bližnjega Bogenšperka.

Stric Graffenweger je vlogo skrbnika opravljal skoraj do smrti, približno pet let in pol. Pomenljivo je, da v svoji oporoki, sestavljeni na Knežiji nekaj dni pred smrtjo marca 1700, ne omenja ne nečakov ne svojega skrbništva nad njimi.²⁸⁰ Vse je bilo očitno že prej pisno urejeno, kar sklepamo zlasti iz skrbniškega pooblastila v Graffenwegerjevi zapuščini v Ljubljani.²⁸¹ Valvasorjeve premočnine so morale pripasti štirim otrokom, ti pa so lahko z njimi naredili karkoli. Sinovi so si jih nemara razdelili in vsaj nekatere knjige verjetno odnesli s seboj v samostane,

²⁷⁷ Prav tam, str. 15–114.

²⁷⁸ M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja* (kot v op. 167) 83–84.

²⁷⁹ ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. št. 15, protokoli 1695–1698, fol. 467.

²⁸⁰ ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–27, 1. 3. 1700.

²⁸¹ Po objavi inventarja: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 331.

kjer so se porazgubile po knjižnicah. Korespondenca s Franciscijem, Ritterjem–Vitezovićem ali Kraljevsko družbo v Londonu pa je očitno zanimala komaj koga, zato lahko po letu 1700 slutimo njen skorajšnji fizični konec. Zgovorno je dejstvo, da se je moral P. Radics konec 19. stoletja za Valvasorjevimi pisnimi stiki z angleškim znanstvenim svetom podati naravnost v London, saj je na Kranjskem našel le njihove omembe.²⁸²

Kot rečeno, je imel skrbnik Graffenweger nekaj malega Valvasorjeve zapuščine tudi v svoji ljubljanski hiši. Inventarizirali so jo spomladi leta 1700, nekaj dni pred popisom zapuščine na Knežiji.²⁸³ V glavnem je šlo za listine v zvezi s skrbništvom in pravnimi spori z vdovo, vendar tudi za nekaj predmetov, ki jih v Valvasorjevih inventarjih šest let prej ne srečamo. Sklepati je, da so bili shranjeni v Valvasorjevi hiši v Ljubljani, prodani jeseni 1692, in so od tam romali naravnost v skrbnikove roke, bržčas sploh že za polihistorjevega življenja. Med sedmimi kosi moških oblačil sta bila na primer dva študentska plašča iz modrega sukna, pač tisto, kar so lahko Valvasorjevi sinovi nosili med šolanjem pri ljubljanskih jezuitih. V edini skrinji iz trdega lesa se je poleg omenjenih oblačil in listin znašla še velika peščena ura, večjo pozornost pa zaslužijo predmeti, uvrščeni v inventurno rubriko »baker«. Poleg dveh naprsnikov, sveč, harfe brez strun in bakrene škatlice s portreti – dvema Valvasorjevima in enim ženinim – je v Graffenwegerjeve roke prišlo 39 neuporabljenih kosov bakrenih plošč (*vngestochene Kupfer*) ter 79 raznovrstnih bakrorezov (*allerley Khupferstich*), kdo ve kakšne vsebine, danes znane ali tudi neznane.

Graffenweger je moral biti pred smrtjo – med 1. in 4. marcem 1700 – že dlje časa bolan. Četudi je oporoko sestavil šele 1. marca 1700, je ograjno sodišče v Ljubljani izdalo odredbo o popisu njegove zapuščine že 21. novembra 1699 (!), ko so svojci pristojno sodno oblast očitno preventivno, a prezgodaj obvestili o bližajoči se zadnji uri. Tudi skrbništvo nad Valvasorjevo zapuščino se je moralo še za Graffenwegerjevega življenja prenesti na odvetnika dr. Janeza Jožefa Wallicha (*als jetzigen Johann Beykhardt Valluasorischen gerhaben*).²⁸⁴ To je bil v šestih letih že tretji skrbnik Valvasorjevih otrok iz prvega zakona in zapuščine in je skrbništvo prevzel v dogovoru z umirajočim predhodnikom.²⁸⁵ Dober mesec pred smrtjo, 26. januarja 1700, je prejšnji skrbnik pl. Graffenweger predložil skrbniške račune,²⁸⁶ dr. Wallich pa je nato zgodbo z Valvasorjevimi varovanci pripeljal do konca, vendar dokončno šele čez skoraj dve desetletji. Najprej je konec marca 1700 sledila inventura Valvasorjevih premičnin, ki so se še nahajale v Graffenwegerjevi posesti na Knežiji in v Ljubljani,²⁸⁷ in jih natanko poznamo iz dveh večkrat omenjenih inventarjev. Wallich, ki je medtem zaradi poplemenitenja spremenil svoj priimek v pl. Wallensperg,²⁸⁸ je moral naslednja leta v zadevi zapuščine urejati še razne drobne zadeve s skrbnikom Graffenwegerjeve zapuščine in predlagati skrbniške račune, ki so se nanašali tudi na razprodajo preostalih Valvasorjevih premičnin.²⁸⁹ Neznankdaj med letoma 1705 in 1712, ko nas sodni protokoli med drugim za tri leta zapustijo (1707–1710), je Wallich pl. Wallen-

²⁸² P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 200–208. Radics je študijsko potovanje v London opravil leta 1893 s pomočjo donatorskih sredstev (prim. *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab-Švikaršič*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1960–1971, 6).

²⁸³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–1, 26. in 27. 3. 1700; objava: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 331–333.

²⁸⁴ Po objavi: P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 332–333.

²⁸⁵ O tem spričuje priznanje skrbništva dr. Wallichu s strani ograjnega sodišča 18. marca 1700 (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 16, protokoli 1698–1701, fol. 449).

²⁸⁶ Prav tam, fol. 387–388.

²⁸⁷ Prav tam, fol. 471, 661.

²⁸⁸ Dejansko je bil 31. avgusta 1699 v pl. Wallensperga povzdignjen kranjski deželni svétnik Mihael Jožef Wallich, očitno oče odvetnika dr. Janeza Jožefa (K. F. FRANK, *Standeserhebungen* 5 (kot v op. 10) 182).

²⁸⁹ ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 16, protokoli 1698–1701, fol. 824, 825; knj. 17, protokoli 1701–1704, fol. 103, 443, 457, 837; knj. št. 18, protokoli 1704–1707, fol. 239, 452.

sperg kot tretji skrbnik Valvasorjevih otrok svojo dolžnost odložil, vendar brez formalnega akta, zato si je še za nekaj let nakopal z njo povezane skrbi in nepredvidene opravke. Kot je sam zapisal v začetku leta 1712, se je skrbništva nad Valvasorjevo zapuščino otresel, potem ko so se otroci poročili oziroma odšli v samostane. Takrat je preostalo premoženje izročil (*extradiert*) »zdaj« že pokojnemu kostanjeviškemu opatu (prelatu) Frideriku (1703–1708) kot »reprezentantu« Valvasorjevega sina, cistercijskega profesa patra Štefana Valvasorja, in njegovih sorojencev.²⁹⁰

Stvar se je zapletla, ko je odvetnika, ker uradno ni prenehal biti skrbnik, kot takega tožila Graffenwegerjeva hči Marija Ana pl. Adlersfeld.²⁹¹ Ko ne bi bilo tega drobnega zapleta, danes skoraj gotovo ne bi vedeli, kaj se je nazadnje zgodilo s preostankom polihistorjeve zapuščine. Skrbnik Janez Jožef pl. Wallensperg, ki je medtem pustil odvetniško prakso, je med postopkom izpričal še nekaj dragocenih in zanimivih podrobnosti, tako tudi, kdaj in kako je zapuščina prišla v Kostanjevico. Valvasorjevo dediščino je izročil v varstvo opatu Frideriku (Hofstetterju), ko je v tamkajšnjo cisterco vstopil polihistorjev najmlajši sin Janez Volf Engelbreht z redovniškim imenom Štefan, to pa se je, kot vemo, zgodilo leta 1705. Šlo je za inventarizirane premičnine, srebrnino in kapital v spodobni višini 5.000 goldinarjev, naložen pri Volfu Engelbertu grofu Auerspergu. Skrbnik pl. Wallensperg je takratnemu opatu postavil izrecni pogoj, naj se sporazume z Valvasorjevimi otroki in jih iz te zapuščinske mase pravično izplača.²⁹² Izvemo tudi, da Wallensperg leta 1712 nastopa le še kot skrbnik treh otrok in da je »reprezentantka« najstarejšega, zdaj frančiškanskega patra Alojzija, postala prej omenjena pl. Adlersfeldova. Kot še neodpuščeni skrbnik je Wallensperg pozval novega opata Alanusa (Mlincerja), naj Adlersfeldovi izroči četrtino zaupanega kapitala, srebrnine in drugih premičnin.²⁹³ Zadeva še ni bila povsem zaključena, ko nas protokoli leta 1716 zapustijo. Pl. Wallensperg uradno vse dotlej še ni bil razrešen skrbništva, čeprav je sodišču že dve leti prej predložil zaključni račun. Zadnje, kar izvemo, je domala trivialni podatek, da ga je neki Janežič tožil zaradi usnja, ki je bilo iz zapuščine izvzeto za potrebe Valvasorjevega najmlajšega sina, zdaj cistercijskega patra Štefana.²⁹⁴ Kako in kdaj so si polihistorjevi otroci dokončno razdelili svoj del očetove zapuščine, deponiran v kostanjeviški cisterci, razpoložljivi viri žal ne povedo. Vsaj Štefanov delež je zagotovo z njim in za njim ostal v samostanu, preostali trije otroci pa so mogli odnesti vsak po 1.250 goldinarjev, četrtino srebrnine in drugih premičnin, za katere lahko le ugibamo, kaj se za njimi skriva. Skoraj gotovo nič več od tistega, kar razodevajo štirje zapuščinski inventarji po Janezu Vajkardu Valvasorju. Kot smo videli, pa je v njih popisanih zelo malo njegovih lastnih del in osnutkov.

Prej kakor spori za polihistorjevo dediščino se je končala zgodba o Valvasorjevih v Krškem. Čas pravedanj, ki je zdaj osvetljen s protokoli ogradnega sodišča in dokumenti v Graffenwegerjevi zapuščini, je vdova Ana Maksimila s svojima hčerkama preživela prav v Krškem. Kot že rečeno, je hišo obdržala do prodaje leta 1706, sicer pa se je njena družina poslovila od mesta

²⁹⁰ Prav tam, knj. št. 19, protokoli 1710–1714, fol. 327 (11. 1. 1712).

²⁹¹ Prav tam. – Marija Ana pl. Adlersfeld je v imenjski knjigi leta 1707 kot lastnica Knežije nasledila Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 178). Njenih osebnih podatkov ni v: L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 46).

²⁹² ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. št. 19, protokoli 1710–1714, fol. 493 (11. 6. 1712), fol. 611 1/2 (24. 3. 1713). – Čas Štefanovega vstopa v kostanjeviški samostan je dokumentiran s podatkom ob njegovi smrti 21. decembra 1752, da je imel za seboj 47 let in 9 mesecev redovništva (J. MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija* (kot v op. 120) 516).

²⁹³ ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. št. 19, protokoli 1710–1714, fol. 670 (1. 7. 1713), fol. 710 (11. 7. 1713), fol. 795 (5. 3. 1714).

²⁹⁴ Prav tam, knj. št. 20, protokoli 1714–1718, fol. 71 (24. 1. 1715), 489 (23. 6. 1716).

ob Savi že sedem let prej, poleti 1699, ko se je Ana Maksimila vnovič poročila. Vmesnih šest let od Valvasorjeve smrti do ponovne možitve zanjo nedvomno ni bilo lahkih in jih je morala prebiti z vso iznajdljivostjo, vsaj sprva ob skromnih sredstvih, v poprej neznani vlogi »obubožane žlahtne vdove«. Z Valvasorjevim sorodstvom si ni mogla veliko pomagati, kar je bilo nemara tudi razlog, da moža ni pokopala na Mediji. Prav tako ji nista bila naklonjena skrbnika otrok iz prvega zakona, njihova strica pl. Graffenwegerja. Opreti se je morala na lastne sile in pomoč sorodstva, ki je na srečo živelo blizu, v širši okolici Krškega.

Polihistorjevih življenjepiscev usoda Valvasorjevih »post Joannem Weickardum« ni več zanimala, zato niso niti iskali virov, ki bi osvetlili, ali, kako in koliko časa je vdova še ostala v Krškem ter kaj se je zgodilo s hišo. Krški mestni arhiv iz tega časa je poleg tega uničen, zato se je raziskovanje teh vprašanj zdelo skoraj nemogoče. Od preostankov dobe je ohranjena skoraj samo krstna matična knjiga krške mestne duhovnije. V njej najdemo tudi štiri suhoparna, a pomenljiva pričevanja o nadaljnji navzočnosti Valvasorjeve družine v mestu in o njenih socialnih stikih s krškim mestnim okoljem. Štiri botrinstva so hkrati edino pričevanje, da je družina do vdovine ponovne poroke tudi fizično ostala v Krškem. Vdovo Ano Maksimilo srečamo med letoma 1696 in 1699 kot krstno botro trikrat, enkrat v letu 1698 pa njeno starejšo hčerko, tedaj komaj desetletno »gospodično« Katarino Frančiško. Zanimive so ugotovitve, kdo je z Valvasorjevima ženskama stopal v botrinstvo. Najprej je vdova botrovala prvima dvema otrokoma meščanskega trgovca Dominika Magnusa Knoperja, nato njena hči zadnjemu otroku mestnega svetnika in nekdanjega mestnega sodnika Andreja Tunkelsteinerja ter končno vdova najmlajšemu otroku plemenitenca Franca Nikolaja Glaviniča pl. Glamoča.²⁹⁵ Pomenljiv je podatek, da je Tunkelsteiner, sicer Valvasorjev prvi sosed in eden vodilnih krških meščanov, šele leta 1698 prosil za botro Valvasorjevo hčerko, čeprav je, odkar so Valvasorjevi živeli v Krškem, dobil že tretjega otroka.²⁹⁶ Krčani se torej pri izbiri boter niso posebej ozirali za Valvasorjevimi ženskami. Po eni strani zato, ker so imele mnoge krške družine že ustaljen krog botrinstev, po drugi pa ubožna plemiška vdova in njeni nedoletni hčerki niso bile kakšna posebna »partija«. Krški meščani so za botre pogosteje prosili grofe Auersperge s Šrajbarskega turna, grofe Strassoldo z gradu Krško, plemenite Buseti iz krške okolice in plemenitene Glamoče iz samega mesta²⁹⁷ ne nazadnje tudi zato, ker so jih bolje poznali kakor šele nedavno priseljene Valvasorje. Plemiških krščencev v Krškem v tem času ni najti, zato lahko le ugibamo, ali bi bile Valvasorjeve ženske dovolj dobre za vlogo boter, če bi se, denimo, na krškem gradu rodil kak Strassoldov ali Auerspergov grofovski otrok.

Kronološko zadnji podatek o navzočnosti kakšnega člana Valvasorjeve družine v Krškem je prav botrovanje vdove Ane Maksimile 14. julija 1699. Priimek Valvasor se v krški krstni matici odtlej ne pojavlja in prav tako ne v malo mlajših leskovških knjigah.²⁹⁸ Naključna najdba vdovine omembe izpred več kot četrto stoletja je omogočila, da danes vemo zakaj. Vdova se je namreč že dober mesec zatem, 28. avgusta 1699, poročila z Janezom Herbardom pl. Busetom, lastnikom graščine Gracarjev turn pri Šentjerneju.²⁹⁹ Do ugotovitve o poroki je

²⁹⁵ NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, 22. 4. 1696, 26. 4. 1698, 16. 7. 1698, 14. 7. 1699. Zanimiva je ugotovitev, da je bila Katarina Frančiška kot botra 16. 7. 1698 stara komaj dobrih deset let. Je »vskočila« namesto odsotne ali bolne matere ali morda res ni bilo »pri roki« nobene druge »žlahtne gospe«? Tudi sicer so bili botri lahko zelo mlade osebe; prav Tunkelsteinerjeva hči Marija Julijana je prvič botrovala 5. 6. 1710 pri trinajstih letih in pol.

²⁹⁶ Poleg tega Tunkelsteiner ni imel stalnih botrov, ampak je, kot pričajo imena botrov njegovih dvanajstih otrok, skušal navezati čim več različnih »imenitnih« botrinstev. Na Valvasorjeve se je spomnil čisto nazadnje!

²⁹⁷ V letih 1693–1699, ko Valvasorjevi živijo v Krškem, so plemiški botri izpričani sedemnajstkrat: 10. 3. 1693, 22. 5. 1693, 31. 8. 1693, 25. 2. 1695, 4. 3. 1695, 7. 7. 1695, 12. 8. 1695, 12. 12. 1695, 15. 12. 1695, 2. 4. 1696, 29. 5. 1696, 1. 7. 1696, 14. 5. 1697, 21. 3. 1698, 26. 8. 1698, 1. 11. 1698, 2. 9. 1699 (NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729).

²⁹⁸ NŠAL, ŽA Leskovec pri Krškem, R 1704–1729, M 1701–1731 in P 1707–1731.

²⁹⁹ Poročno pogodbo omenjata dva zapuščinska inventarja: inventar Janeza Herbarda pl. Buseti (ARS, AS 309,

privedlo nadaljnje sistematično raziskovanje, ki se je lahko oprlo na leta 1982 objavljeni podatek Majde Smoletove,³⁰⁰ da je vdova Ana Maksimila spomladi 1697, tri leta in pol po moževi smrti, sklenila kupno pogodbo za dvorec Pleterje pri Bučki.³⁰¹ Njena nadaljnja življenjska pot vse doslej ni bila znana tudi zato, ker se je vnovič poročila in spremenila priimek, ključni podatek o pogodbi pa izvira prav iz zapuščinskega inventarja njenega drugega moža pl. Buseta, umrlega leta 1724.³⁰² Isti inventar je razkril še obstoj Valvasorjeve najmlajše hčerke Regine Konstancije,³⁰³ ki je nismo poznali, čeprav je o njej konec 19. stoletja pisal pozneje na Slovenskem žal prezrti J. B. Witting.

Vdova Ana Maksimila se je z vnovično možitvijo pravzaprav vrnila »domov«. Ovdoveli pl. Buset, človek nižjega plemiškega naslova, a petičnejši od svoje neveste, je bil namreč lastnik graščine Gracarjev turn,³⁰⁴ oddaljene komaj kak kilometer od Vrhovega, kjer je Ana Maksimila odraščala in se leta 1687 tudi omožila z Valvasorjem. Poti do druge poroke ji nista utrlji le vrhovsko sorodstvo in dolgoletno znanstvo z ženinom Janezom Herbardom, ampak predvsem dediščina po očimovi smrti. Ta je namreč zagotovila primerno doto tako njej kakor v največji meri tudi njenima hčerkama, ki ju je v naslednjih osmih letih omožila v grajski kapeli novega doma Gracarjevega turna.

Za vdovino poroko s pl. Busetom se je vsekakor skrival zlasti poslovni interes. Herbard ni mogel pričakovati, da mu bo Ana Maksimila, stara najmanj 36, a najbrž že štirideset let in več, še rodila otroke, tem manj ker jih tudi sam v prvem zakonu ni dobil. Poleg baronskega naslova, ki je bil vrhu tega nekoliko dvomljiv, mu je nevesta prinesla v zakon podedovano hišo v Krškem in denar od prodanega dvorca Pleterje pri Bučki. Pleterski dvorec je podedovala po leta 1696 umrlem očimu Janezu Juriju pl. Wernegku,³⁰⁵ že naslednje leto pa prodala Jožefu grofu Lambergu.³⁰⁶ Zdaj je imela v rokah kupnino, katere višine ne poznamo, a ni bila tako

Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, str. 42–43) in Valvasorjeve najmlajše, doslej neznane hčerke Regine Konstancije pl. Dienersberg (prav tam, šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 6).

³⁰⁰ Na edini dotlej objavljeni podatek o usodi Valvasorjeve vdove me je 4. decembra 2006 v telefonskem pogovoru posredno opozoril dr. Branko Reisp, največji poznavalec polihistorjevega življenja in dela, in sicer z navedbo, kje je podatek sam uporabil. Dr. Reispu se za prijaznost iskreno zahvaljujem.

³⁰¹ M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 352. Podatek je povzel B. Reisp, a je zmotno zapisal, da je vdova gradič kupila (B. REISP, Dosedanje raziskave (kot v op. 1) 26; B. REISP, *Gradovi dežele Kranjske*, Ljubljana: Slovenska matica 1998, 165). M. Smoletova zamenjuje dvorec Pleterje (Pleterhof) z istoimenskim kartuzijanskim, pozneje jezuitskim in končno državnim gospostvom Pleterje (Pleteriach) (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 351–352). I. Stopar in I. Jakič pa pleterski gradič pravilno postavljata na območje Dul pri Bučki (I. STOPAR, *Grajske stavbe, I. Dolenjska* (kot v op. 225) 200–201; I. JAKIČ, *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*, Ljubljana: Državna založba Slovenije 1997, 239–241). Grajska stavba je po Breckerfeldovi Topografiji Dolenjske popolnoma izginila že pred koncem 18. stoletja (*das Gebäude rasiert*), medtem ko je bilo imenje priključeno graščini Radelca (ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123, Topografija Dolenjske, str. 178, 180).

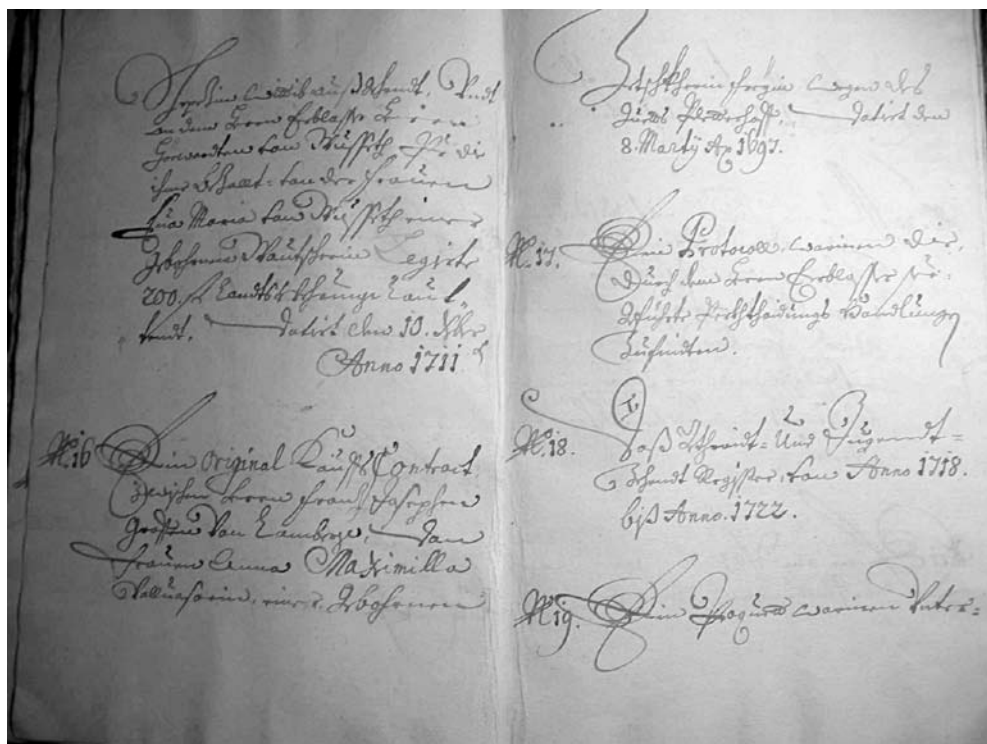
³⁰² ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, str. 24–25, No. 16.

³⁰³ Prav tam, str. 21–22, No. 11.

³⁰⁴ Janez Herbard pl. Buset je Gracarjev turn leta 1689 podedoval po svojem bratu. V treh zakonih je ostal brez otrok, zato je posest po njegovi smrti leta 1724 prešla na bratranca Volfa Sigmunda pl. Dienersberga (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 165), drugega moža Valvasorjeve hčerke Regine Konstancije.

³⁰⁵ Janez Jurij pl. Wernegk je umrl po 2. juniju 1696. Navedenega dne je bil še živ in se mu je v bližnji Orehovici celo rodila nezakonska hči Marjeta, katere mati je bila neka Uršula (Župnijski urad Šentjernej, R 1693–1698). O njegovi smrti leta 1696: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 279, Wernegk; M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 542.

³⁰⁶ Pleterje so v tem času obsegale čedno podložniško posest kakšnih 20–25 hub, saj so bile v imenjski knjigi napovedane s skoraj 23 funti imenjske rente (ARS, AS 173, Imenjska knjiga št. 6 (1662–1756), fol. 87). Pred Ano Maksimilo Valvasor je dvorec posedoval njen očim Janez Jurij pl. Wernegk, ki je svoje pravice do njega leta 1693 odstopil Sigfridu baronu Kheysellu (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 352). Smoletova, ki ni uporabljala imenjske knjige, je bila upravičeno previdna, da na podlagi kupne pogodbe, sklenjene leta 1697 med Jožefom grofom Lambergom in Ano Maksimilo baronico Valvasor, ni mogoč jasen sklep o lastništvu (prav tam). Sveženj dokumentov, naveden leta 1724 v zapuščinskem inventarju drugega moža Ane Maksimile Janeza Herbarda pl. Buseta, spričuje,

Omemba kupoprodaje dvorca Pleterje v Busetovem zapuščinskem inventarju, 11. 7. 1724

majhna, mogla pa je tudi obdržati hišo v Krškem, od katere sicer ni imela večjih prihodkov, niti če jo je oddajala. Kot smo videli, se je zanjo približno v istem času ugodno izteklo pravdanje za denar, ki ga je prinesla kot doto Valvasorju. Tako Krškega leta 1699 ni zapustila »ubožna vdova«, temveč »stara nevesta«, ki je imela pod palcem spet nekaj svojega.

Na novi dom Gracarjev turn pod Gorjanci je pripeljala obe hčerki in morda tudi najmlajšega sina *Franca Engelberta*, ki mu je bilo tedaj, če je bil še živ, dobrih šest let. Ker krška in šentjernejska mrliška knjiga iz tega časa nista ohranjeni, ni moč ugotoviti, kdaj je umrl. Vsekakor kot mladenič nikoli ni botroval kakšnemu šentjernejskemu krščencu, njegovo neomenjanje v poznejših dokumentih Ane Maksimile in pl. Buseta pa močno govori v prid domnevi, da je Valvasorjev najmlajši umrl kot otrok, prejkone še v Krškem. Navzočnost njegove matere in sestre na Gracarjevem turnu lahko merimo predvsem po dokumentih v mlajših zapuščinskih inventarjih in po omembah v šentjernejskih matičnih knjigah. Tako je Ana Maksimila, zdaj »à Buseth nata Zhezhkorin« prvič in tudi edinokrat botrovala 27. novembra 1701. Do leta 1712, ko v krstnih maticah nastopi daljša vrzel, ji je kot botra dvakrat sledila mlajša hči Regina

da je vdova Valvasorjeva o pleterskem dvorcu sklenila nekakšno pogodbo (*Contract*) tudi z neko »gospo Tauffrer« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, str. 49–50, No. 69). Ta je lahko samo njena »primožena polsestra« Marija Rozina Antonija pl. Tauffrer, Wernegkova hči in dedinja (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko št. 6 (1662–1756), fol. 96). V imenjski knjigi za Kranjsko je bilo lastništvo Ane Maksimile vpisano z zamudo šele leta 1707, torej enajst let zatem, ko je Pleterje podedovala in deset let po njegovi prodaji. Kot Ana Maksimila pl. Buset roj. baronica Zetscher je podedovano posest (*dies anererbte Guett*) prodala grofu Francu Jožefu Lambergu in njegovi ženi Mariji Eleonori (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko št. 6 (1662–1756), fol. 87), kar se je v resnici zgodilo že leta 1697.

Konstancija, prvič 16. aprila 1707 še kot gospodična »L. B. à Valvasor«, drugič pa 8. marca 1711 že kot vdova po pl. Wernegku, obakrat v vlogi botre novorojencu pl. Gusičev s sosednjega Prežeka. Ni naključje, da je bil pri drugem krstu boter Volf Sigmund pl. Dienersperg, s katerim je dva meseca in pol pozneje stopila pred oltar.³⁰⁷

Njena mati Ana Maksimila pl. Buset, rojena baronica Zetschker in vdova baronica Valvasor, se je očitno dobro znašla v novem-starem okolju pod Gorjanci, med sedanjim domom na Gracarjevem turnu, nekdanjim domom na Vrhovem ter okoliško gospodo, ki jo je poznala še iz mladih let. Obe hčerki je še rosno mladi omožila v grajski kapeli Gracarjevega turna³⁰⁸ ter ju v gmotnem oziru dokaj dobro preskrbela. Na svečnico, 2. februarja 1704, je kot nevesta barona *Adama Sigfrida Juriča (Juritsch)* z gradu Struga stopila pred oltar komaj šestnajstletna *Katarina Frančiška*,³⁰⁹ tri leta pozneje, 28. maja 1707, pa v svoj prvi zakon *Regina Konstancija*, izvoljenka *Janeza Lovrenca pl. Wernegka*, nečaka materinega očima,³¹⁰ sicer gospoda sosednje graščinice Volavče. Isto ovdovelo hčerko je mati natanko čez štiri leta, 28. maja 1711, še drugič spretno poročila, tokrat z *Volfom Sigmundom pl. Dienerspergom*,³¹¹ bratrancem svojega moža in – kar ni nepomembno – enim od dveh dedičev Gracarjevega turna.³¹²

Kot pričajo zapuščinski inventarji, Valvasorjevi hčerki nista odšli zdoma brez popotnice, saj je vsaka dobila obljubljenih 2.000 goldinarjev kranjske deželne veljave. Datum izstavitve pobotnice Janeza Herbarda pl. Buseta 14. februar 1704, ko je od svoje žene Ane Maksimile prejel 2.600 goldinarjev deželne veljave,³¹³ je gotovo povezan s poroko njene hčerke Katarine Frančiške dvanajst dni prej. Zdi se, da je Ana Maksimila možu vrnila vsoto, ki ji jo je bil ta posodil za doto njeni hčerki. Hči Katarina Frančiška baronica Jurič je namreč nenavedenega

³⁰⁷ Župnijski urad Šentjernej, R 1698–1729 (dejansko 1698–1712 in 1728–29), 27. 11. 1701, 16. 4. 1707, 8. 3. 1711. – Janez Herbard pl. Buset je po poroki z Ano Maksimilo botroval samo še dvakrat, otrokoma pl. Semeničev in pl. Gusičev, oba krsta pa sta bila že v letu 1700, dne 11. 3. in 28. 8. (prav tam).

³⁰⁸ P. Radicsu se ni zdelo vredno razrešiti niti vprašanja, kateri grad se skriva pod imenom »Rastenberga«, ki ga navaja kot kraj poroke Katarine Frančiške (P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 199, 347). Podatek je povzel po rodovniku baronov Juričev v: J. B. WITTING, Beiträge (kot v op. 29) 169. Wittingov napačni zapis imena gradu »Rastenberga« namesto pravičnega »Fastenberg« izvira zanesljivo iz rokopisnega rodovnika Juričev v Kranjskem deželnem muzeju, danes v ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52. Ko bi ga Radics razvozlat, bi zlahka izsledil tudi Valvasorjevo vdovo in najmlajšo hčerko.

³⁰⁹ Poročna pogodba je navedena v zapuščinskem inventarju njene mlajše sestre Regine Konstancije pl. Dienersperg (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 4). Podatek o poroki 2. februarja 1704 na gradu Gracarjev turn je z napačnim imenom gradu »Rastenberga« objavil že P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 347. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 46) poroke nima, prav tako ne podatkov o morebitnih otrocih. Baron Adam Sigfrid je umrl leta 1741 (P. RADICS, *Johann Weikhard* (kot v op. 2) 347), nakar je vdova kot laikinja vstopila k ljubljanskim uršulinkam in tam 12. junija 1747 tudi umrla. Po mrliški knjigi so njeno truplo pokopali v Novem mestu, vendar pokop v mrliško matico župnije Novo mesto–Kapitelj ni vpisan (ŽU Novo mesto–Kapitelj, M 1736–1752), ker je bila pokopana v frančiškanski cerkvi (A. FURLAN, *Zgodovina frančiškanske* (kot v op. 120) 28).

³¹⁰ O sorodstvenem razmerju med Janezom Jurijem in Janezom Lovrencem pl. Wernegkom: M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 542. Janez Lovrenc je umrl leta 1710, vdova Regina Konstancija pa je naslednje leto kot dedinja Volavč tam postala žena Volfa Sigmunda pl. Dienersberga. Obe poročni pogodbi navaja njen zapuščinski inventar iz leta 1755 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 4). Umrla je v začetku leta 1755 v Novem mestu in je pokopana v tamkajšnji frančiškanski cerkvi (A. FURLAN, *Zgodovina frančiškanske* (kot v op. 120) 29), ne da bi bil pokop zabeležen tudi v župnijski matični knjigi (ŽU Novo mesto – Kapitelj, M 1752–1769).

³¹¹ Regest poročne pogodbe najdemo v zapuščinskih inventarjih ženina in neveste: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752, str. 11, No. 12; prav tam, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 4, No. 4.

³¹² Janez Herbard pl. Buset je v oporoki imenoval za dediča poleg njega tudi Franca Rajmunda pl. Buseta, ta pa je svoje pravice z odpovedjo, datirano na Volavčah 29. decembra 1724, prenesel na Dienersperga (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752, str. 6–7, No. 3).

³¹³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, zapuščinski inventar Janeza Herbarda pl. Buseta 11. 7. 1724, str. 43, No. 55.

dne prejela od matere dva tisoč goldinarjev kranjske veljave.³¹⁴ Da bi imela dovolj za doto mlajši hčerki, je morala Ana Maksimila končno poseči po svojih nepremičninah. Ni naključje, da je pol leta pred hčerkino poroko, konec leta 1706, prodala Valvasorjevo hišo v Krškem.³¹⁵ Tako je hčerki Regini Konstanciji pl. Wernegk najpozneje 16. septembra 1709 izročila 2.000 goldinarjev deželne veljave,³¹⁶ kolikor je morala hči po poročni pogodbi prinesiti v zakon svojemu možu.

Ana Maksimila je le malo zatem doživela smrt zeta pl. Wernegka³¹⁷ in slabi dve leti pozneje hčerkino vnovično možitev, tokrat z že omenjenim Volfom Sigmundom pl. Dienerspergom, lastnikom sosednjega Vrhovega.³¹⁸ Za hčerki je torej več kot dobro poskrbela in z mislijo na njuno gmotno preskrbljenost je nekdanja vdova Valvasor lahko pomirjena zatisnila oči. Kdaj natanko se je to zgodilo, zaradi daljše vrzeli v šentjernejskih mrljskih knjigah ni znano.³¹⁹ Živa je bila še 5. maja 1713, ko ji je mož podpisal pobotnico za prejetih 113 goldinarjev,³²⁰ umrla pa je verjetno nedolgo pred 19. aprilom 1716, ko sta njeni hčerki svojemu očimu vdovcu pl. Busetu prepustili v dosmrtni užitek dediščino po materi, zapisano v njeni poročni pogodbi (*an ihren Mütterlichen Heüratthlichen Sprüchen /.../ ad dies Vitae gelassenen genuss betreffend*).³²¹ Ob smrti ji je bilo torej najmanj 50 let, če je morda umrla že leta 1713 in prišla na svet kot posthumna hči šele v letu 1663, skoraj gotovo pa jih še ni imela 60. Pokopali so jo bodisi v šentjernejski župnijski cerkvi³²² bodisi v grobnici pl. Busetov v frančiškanski cerkvi v Novem mestu, kjer je želel biti pokopan njen drugi mož.³²³ Vdovec Janez Herbard ali skrajšano samo Herbard,³²⁴ se je po smrti Ane Maksimile poročil še tretjič, in sicer s Felicito roj. pl. Gusič (Gusitsch), ki je bila še živa, ko se je sredi leta 1724 tudi sam poslovil od tega sveta.³²⁵

Vrnimo se v leto 1699, ki je bilo za Valvasorjevo vdovo in hčerki vsekakor prelomno. Z odselitvijo iz Krškega so se otrsle bremena relativne »revščine« ter okrnjenega ugleda, v kar

³¹⁴ Prav tam, str. 21, No. 10.

³¹⁵ Prav tam, str. 31–32, No. 30.

³¹⁶ Prav tam, str. 20–21, No. 9. – V zapuščinskem inventarju je sicer pri Regini Konstanciji naveden njen poznejši priimek pl. Dienersperg, tako kot se je pisala od leta 1711 in tudi ob očimovi smrti, ko je inventar nastal.

³¹⁷ Njegova oporoka nosi datum 24. februar 1710, zapuščinski inventar pa 8. april 1710 (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. W 1–49, testament W–27; AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–70, 8. 4. 1710).

³¹⁸ Dienersperg je kupil Vrhovo leta 1706 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 96, 189). M. Smole je zmotno zapisala, da mu je Vrhovo prinesla v zakon šele Regina Konstancija roj. Valvasor, in sicer kot dediščino po prvem možu Janezu Lovrencu pl. Wernegku (M. SMOLE, *Graščine* (kot v op. 37) 542).

³¹⁹ Vpisi umrlih prenehajo v krstnih (!) maticah leta 1700, najstarejša ohranjena mrljska matica pa se začenja šele leta 1732 (Župnijski urad Šentjernej, M 1732–1747). Tudi evidence krstov za čas od 1712 do 1728 ni, zato Ani Maksimili pred smrtjo ni moč slediti niti kot krstni botri.

³²⁰ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, str. 43, No. 56.

³²¹ Prav tam, str. 21–22, No. 11.

³²² V župnijsko cerkev so sicer polagali k večnemu počitku umrle z Gracarjevega turna in drugih okoliških gradov, npr. 8. aprila 1743 tamkajšnjega hišnega duhovnika Štefana Žalca (Saletz) ali 20. 8. istega leta njegovega naslednika Jurija Žvanuta: »In Crÿpta Parochialis ecclesiae« (Župnijski urad Šentjernej, M 1747–1759, 8. 4. 1753, 20. 8. 1753). Prvi pokop v cerkvi je v mrljskih maticah zabeležen 13. 3. 1696, ko so 2-letno Marijo Ivano baronico Jurič s Struge pokopali »in Ecclia Parochiali S: Bartholomÿ« (Župnijski urad Šentjernej, M 1693–1697 v: R 1693–1698).

³²³ Željo, da ga pokopljejo v rodbinski grobnici (*in Vnser Sarg zu Neistatl*) je izrazil v oporoki, napisani dobro leto pred smrtjo (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. B 1–42, testament B–28, 27. 2. 1723). O Busetovi grobnici: A. FURLAN, *Zgodovina frančiškanske* (kot v op. 120) 26 in 28. Po frančiškanskih virih je bil tu okoli leta 1714 pokopan Vajkard Buset (prav tam, 27), nista pa znana pokopa Janeza Herbarda in Ane Maksimile, ki ju prav tako ne beleži mrljska matica župnije Novo mesto–kapitelj (Kapiteljski arhiv Novo mesto, šk. 66, M/1 1704–1728); ta se dejansko začenja šele julija 1715.

³²⁴ Tako ga, denimo, največkrat imenuje inventar njegove zapuščine v: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, str. 5, 24, 42.

³²⁵ Prav tam, str. 5. – Kolikor se po moževi smrti ni odselila drugam, je Felicita pl. Buset najverjetneje umrla pred jesenjo 1732, ko se začenja ohranjena mrljska matična knjiga šentjernejske župnije.

Gracarjev turn, zadnji dom Valvasorjeve vdove, po Valvasorjevi Topografiji Kranjske (1679)

jih je s svojimi velikopoteznimi podvigi pahnili Janez Vajkard. Krško obdobje je bilo treba zdaj čimprej pozabiti, le še hiša je naslednjih sedem let čakala dobrega kupca, da je imela ena od hčera dovolj za doto. V tem času, na prelomu iz 17. v 18. stoletje, so se v bistvenem zapečatile usode vseh Valvasorjevih otrok, tako hčera iz drugega zakona, ki sta bili v rokah »poročne politike« svoje matere, kakor tudi hčerke in treh sinov iz polihistorjevega prvega zakona. Sinovi so bili že vsi v samostanih, prva dva pri frančiškanih in tretji pri cistercijanih,³²⁶ ko se je leta 1705 končno našla rešitev tudi za najstarejšo hčerko iz prvega zakona Ivano Rozino, takrat ne več rosno mlado 27-letnico. Dne 9. novembra omenjenega leta so v poročno matico župnije Svibno, kjer se je nevesta mudila v graščini Zavrh pri bratrancu Juriju Maksimilijanu, vpisali njeno poroko s *Francem Ludvikom pl. Scarlichijem*.³²⁷ Vdovec s kopico otrok in skoraj brez premoženja³²⁸ je bil pač edini primeren za Valvasorjevo najstarejšo hčerko, ki je tako od vseh polihistorjevih otrok najbolj občutila očetov gmotni zaton. Drugače kot polsestri namreč ni imela zaščitniške matere niti drugih sorodnikov, pripravljenih v njeno dobro poseči v lasten žep.

Vsaka po svoje so zanimive nadaljnje življenjske poti Valvasorjevih šestih odraslih otrok, še posebej življenje najmlajše hčerke Regine Konstancije pl. Dienerspergove, edine, katere rod se je nadaljeval tudi v tretjo in nadaljnje generacije vse do današnjih dni. Njen dom in družina sta sploh močno zaznamovala utrip plemiškega družabnega življenja na vzhodnem Dolenjskem, nazadnje pa doživela domala dekadenten konec. Vsi štirje vnuki, Valvasorjevi

³²⁶ Wolfgang Vajkard je vstopil k frančiškanom v Nazarjah 11. 8. 1697, Janez Ludvik prav tam 7. 8. 1701 (Arhiv frančiškanskega samostana v Novem mestu, Tyrocinium Seraphicum Siue Liber Indultionis Fratrum 1656–1753, str. 20 in 22), Janez Volf Engelbreht pa marca 1705 v Kostanjevici k cistercijanom (J. MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija* (kot v op. 120) 516).

³²⁷ Podatek o poroki, vpisan v danes izgubljeno poročno matico župnije Svibno, je objavil L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 46) 337, vendar z bistveno napako, saj nevesto naslavlja kot vdovo, namesto kot hčerko Janeza Vajkarda Valvasorja, in s skrajšanim imenom Ana Rozina.

³²⁸ Leta 1697 je od sorodnika svoje prve žene Janeza Andreja pl. Semeniča kupil hubo pri Mokronogu, isto leto pa še imenje petih hub in pol v sosednji župniji Šentrupert (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 143). Tu je ob poroki tudi prebival, saj poročna matica kot njegov dom navaja Mirno.

pravnuke – grofa in grofici Paradeiser –, so ostali brez potomstva, oba njena vnuka oz. polihistorjeva moška pravnuka sta v svojih najlepših letih zblaznela in do smrti leta 1812 oziroma 1823 skupaj kar 61 let preživel vsak v svoji bolnišnici. Konec 18. stoletja je Gracarjev turn, »kraj nesrečnega spomina«, zapustila še zadnja Valvasorjeva dolenska potomka, umrla leta 1810 v Ljubljani.³²⁹ Polihistorjev rod se je tako nadaljeval le po veji druge vnukinje pl. Dienerspergove, ki je že od leta 1732 živela na Štajerskem in sčasoma povsem izgubila stike s Kranjsko ter védenje o znamenitem predniku. V 19. stoletju se je družina iz Slovenske Štajerske skoraj v celoti preselila v Gradec, poslednja Valvasorjeva potomka na slovenskih tleh pa je po zadnjih ugotovitvah umrla leta 1923 v Mariboru.³³⁰

Ker potomstvo znamenitega kranjskega polihistorja že občutno presega okvir pričujočega prispevka in kliče po nadaljevanju, bo njegovi biološki dediščini in duhovni zapuščini posvečena posebna razprava.

Zusammenfassung

Unbekanntes und Überraschendes über Leben, Familie, Tod, Grab und Nachlass von Johann Weichard Valvasor (Janez Vajkard Valvasor)

Boris Golec

Trotz zweier Monographien und einer umfangreichen Bibliographie blieben hinsichtlich des Krainer Polyhistor Johann Weichard Valvasor (1641–1693), am besten bekannt als Verfasser des umfangreichen landeskundlichen Werks *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (Nürnberg 1689) mehrere Fragen vor allem sein Privatleben, Familie und Nachlass betreffend unzureichend beantwortet. Auch die vorliegende Abhandlung bringt kein genaueres Porträt Valvasors, werden darin doch nur ausgewählte Fragen zur Person des Polyhistor und zu seinen Familienmitgliedern behandelt. Besonders jene, die neue Tatsachen zutage förderten, die anschließend die Richtschnur für die Lösung der alten-neuen Fragen darstellen sollten. Es stellte sich nämlich heraus, dass viele primäre Quellen noch nicht bekannt waren und daher nicht erschlossen wurden, einige bereits bekannte Tatsachen sind in Vergessenheit geraten, andere wiederum forderten angesichts der bisher noch nicht herangezogenen Quellen eine Neuinterpretation.

Rechtlich umstritten ist Valvasors Freiherrntitel, weil er eigentlich nie Freiherr war. Im Jahre 1667 wurde nur ein Teil seiner Verwandten in den Freiherrnstand erhoben, von denen ihm sein Halbbruder am nächsten stand. Trotzdem wurde der Freiherrntitel mit der Zeit stillschweigend, jedoch unberechtigt, auf den gesamten Krainer Zweig der Valvasor übertragen. Dazu trug in erster Linie Johann Weichard selbst durch die Herausgabe seiner *Ehre des Hertzogthums Crain* im Jahr 1689 bei, nachdem er sich den Titel langsam und behutsam gut ein Jahrzehnt lang selbst zugelegt hatte, zuerst so, dass andere ihn mit dem Freiherrntitel ehrten. Zum ersten Mal wagte er es, nach einem Feldzug während des sog. Wiener Krieges im Jahre 1683 als Freiherr halb öffentlich aufzutreten, dann in seiner Korrespondenz mit dem Ausland und endlich öffentlich in den beiden monumentalen Druckwerken (1688 und 1689), als er bereits ein anerkannter Wissenschaftler und Mitglied der englischen wissenschaftlichen Gesellschaft *Royal Society* war.

Valvasors Zuhause war in seinen reifen Jahren das Schloss Bogenšperk (Wagensberg) bei Litija (Littai), östlich von Ljubljana (Laibach) gelegen. Er erstand es unmittelbar nach seiner ersten Heirat im Jahre 1672. Viele Fragen tauchen im Zusammenhang mit seiner engeren Familie auf. Wenn er selbst keinen Stammbaum (bis 1689) veröffentlicht hätte, wüssten wir nichts von seinen frühzeitig gestorbenen

³²⁹ Glavni viri o kranjski veji Dienerspergov in njenem nadaljevanju z grofi Paradeiser: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123; J. B. WITTING, Beiträge (kot v op. 8) 135; ZAL, LJU 340, Lazarinjeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg; šk. XXV, Paradeiser.

³³⁰ Najpomembnejši viri o štajerskih Dienerspergih in njihovem potomstvu do danes: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; ZAL, LJU 340, Lazarinjeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg; prav tam, šk. X, Gadolla; StLA, A. Dienersperg, K 1, K 2; Handschriften, Gruppe 2, No. 911; Ahnentafel Familie Gadola - Gadolla: <http://www.gadolla.com/ahnen.htm> (Google, 21. nov. 2006).

Kindern. Nur drei von neun Kindern aus der ersten Ehe waren nämlich zu Hause getauft worden, die übrigen aber allem Anschein nach auf Valvasors Reisen außerhalb seines Heimatlandes, scheiden doch bewiesenermaßen viele potentielle Pfarren, wo sie hätten getauft sein können, aus. Überraschenderweise wurden zwei bisher unbekannte Töchter aus der zweiten Ehe (nach 1687) entdeckt, die ebenso nicht zu Hause geboren wurden. Die eine ist in der frühen Jugend gestorben, die andere schenkte Valvasor als einziger Urenkel und Nachkommen bis heutzutage. Diese Tochter mit dem Namen Regina Konstantia wurde bereits am Ende des 19. Jahrhunderts entdeckt, dann aber bis heute vergessen. In beiden Ehen hatte Valvasor mindestens 13, vielleicht auch 14 Kinder, und nicht nur 11, wie bisher bekannt war.

Das wissenschaftliche und publizistische Werk trieb den bereits kranken Valvasor im Jahre 1692 in den finanziellen Ruin. Er war gezwungen, sowohl seinen Landbesitz als auch sein Haus in Ljubljana (Laibach) zu verkaufen. Mit seiner Familie oder lediglich mit deren jüngerem Teil siedelte er in ein gekauftes Haus in Krško (Gurkfeld) an der Save über, unweit von der kroatischen Grenze. Die Feststellungen hinsichtlich seiner Familie und des späteren Schicksals seiner zweiten Frau tragen zum Verständnis ihrer Ansiedlung in dieser provinziellen, obwohl verkehrsmäßig günstig gelegenen Stadt bei. Seine Frau hatte in der Umgebung Verwandte und wartete auf ein Erbe, von dem die Valvasors erst hätten leben können.

Noch immer unbekannt ist der Todestag des Polyhistor im Herbst 1693 in Krško (Gurkfeld), dennoch verfügen wir jetzt über ein annäherndes Datum: wenigstens ein paar Tage vor dem 16. November. Eine eingehende Studie widerlegte auch einen anderthalb Jahrhunderte währenden Irrtum über das Haus, das sich in Valvasors Besitz befunden haben und in dem er gestorben sein soll. Das heutige Valvasorhaus steht einige Dutzend Meter weiter entfernt von dem eigentlichen Haus, in dem Valvasor starb und das von Valvasors Witwe gut ein Jahrzehnt später verkauft wurde. Eine Gegenüberstellung von neuen und alten Quellen ließ ebenso Zweifel aufkommen hinsichtlich seines Begräbnisortes. Die Behauptung, er sei in der Familiengruft auf Schloss Medija (Gallenegg) begraben, wo erwiesenermaßen seine erste Frau und fünf Kinder ruhen, wurde erst gut zwanzig Jahre nach seinem Tode niedergeschrieben und verschaffte sich angesichts des Mangels an zuverlässigeren Zeugnissen Geltung. Einsicht in die Sterbematrikel der Pfarre Vače (Waatsch) – die bisher noch niemand vorgenommen hatte – ergab, dass Valvasors Tod dort nicht eingetragen ist. Außer einer unregelmäßigen Führung der Sterbematrikel, unter anderem gerade zu Valvasors Todeszeit, kann der mangelnde Eintrag seines Todes auch anderen Ursachen zugeschrieben werden – etwa der, dass er überhaupt nicht auf Schloss Medija (Gallenegg) begraben wurde, sondern eher in der Krypta der Stadtkirche von Krško (Gurkfeld), was sich wegen der nicht vorhandenen Krškoer Sterbematrikel nicht überprüfen lässt.

Durch die Entdeckung eines weiteren revidierten Nachlassinventars aus dem Jahr 1700 und durch Analyse der vorhandenen Inventare nimmt auch das Schicksal des übrigen Vermögens und Nachlasses von Valvasor deutlichere Züge an. Johann Weichard nahm noch vor seinem Abgang von Schloss Bogenšperk (Wagensberg) im Herbst 1692 eine gründliche Säuberung seiner Notizen und Vorlagen vor, nachdem er sich schon früher vom überwiegenden Teil seiner Bibliothek hatte trennen müssen. Nach Krško (Gurkfeld) nahm er nur die Sammlung mathematischer und anderer Instrumente, unentbehrliches Rüstzeug, gut hundert verschiedener Abbildungen und nur einige wenige Bücher mit, während das Gros der Fachliteratur vorübergehend auf Schloss Bogenšperk (Wagensberg) zurückblieb. Seinen Erben fielen also nur Reste seines geistigen, wissenschaftlichen und graphischen Erbes zu. Es steht lediglich fest, wer die mathematischen Instrumente erstanden hat, die übrigens den höchsten Wert hatten. Der Vormund der Kinder aus der ersten Ehe und die Witwe waren vielmehr als am uneinlösbaren Nachlass am »handfesten« Vermögen interessiert. Vieles machte sich Valvasors Schwager Edler von Graffenweger zu Eigen, mit welchem Valvasors zweite Frau noch einige Jahre um den Nachlass des Ehemanns prozessieren musste. Der Nachlass reichte nicht aus, um die in den beiden Heiratsverträgen festgeschriebenen Bestimmungen zu erfüllen. Die neue herangezogene Quelle – die Protokolle des Krainer Schranngerichts – offenbaren, dass schließlich der Abt des Zisterzienser Klosters in Kostanjevica (Landstraß) die Vormundschaft über das Erbe der Kinder aus der ersten Ehe übernahm. Seit 1716 fehlt davon jede Spur.

Die im Jahre 1982 veröffentlichte Angabe über die Witwe Anna Maximila ermöglichte schließlich, ihr Schicksal zu verfolgen. Sie erlangte das Erbe nach ihren Verwandten, was ihr ermöglichte – nachdem sie sechs Jahre als »arme Witwe« verbracht hatte – im Jahre 1699 wieder zu heiraten. Mit ihren beiden Töchtern siedelte sie zu ihrem Gemahl einem Edlen von Buset auf Gut Fastenberg (Gracarjev turn) bei

Šentjernej (St. Barthelmä) über, wo die Töchter nach einigen Jahren heirateten. Anna Maximila starb zwischen 1713 und 1716.

Von Interesse ist auch das Schicksal der sechs erwachsenen Kinder Valvasors und anderer Nachkommen. Alle drei Söhne wurden Ordensgeistliche, zwei Franziskaner und einer Zisterzienser, unter ihnen nur einer auch Gelehrter und Schriftsteller. Von den drei Töchtern hatte nur die jüngste Regina Konstantia Enkel, und zwar zwei Enkelinnen, die den krainischen und steirischen Zweig der Nachkommenschaft Valvasors begründeten. Der krainische Zweig blieb noch fast ein Jahrhundert lang mit kurzer Unterbrechung in Besitz von Gracarjev turn (Fastenberg) und starb mit zwei geistig umnachteten Brüdern, den Grafen Paradeisern, aus, die nach insgesamt 61 Jahren Krankenhausisolation im Jahre 1812 bzw. 1823 starben. Die Nachkommen des zweiten, steirischen Zweigs der Dienersperg siedelten im 19. Jahrhundert aus dem slowenischen Gebiet aus und ließen sich größtenteils in der steirischen Landeshauptstadt Graz (Österreich) nieder. Der berühmte Vorfahr ist bei ihnen mit der Zeit völlig in Vergessenheit geraten.